

ΔΕΚΑΠΕΝΘΗΜΕΡΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗ ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΗ

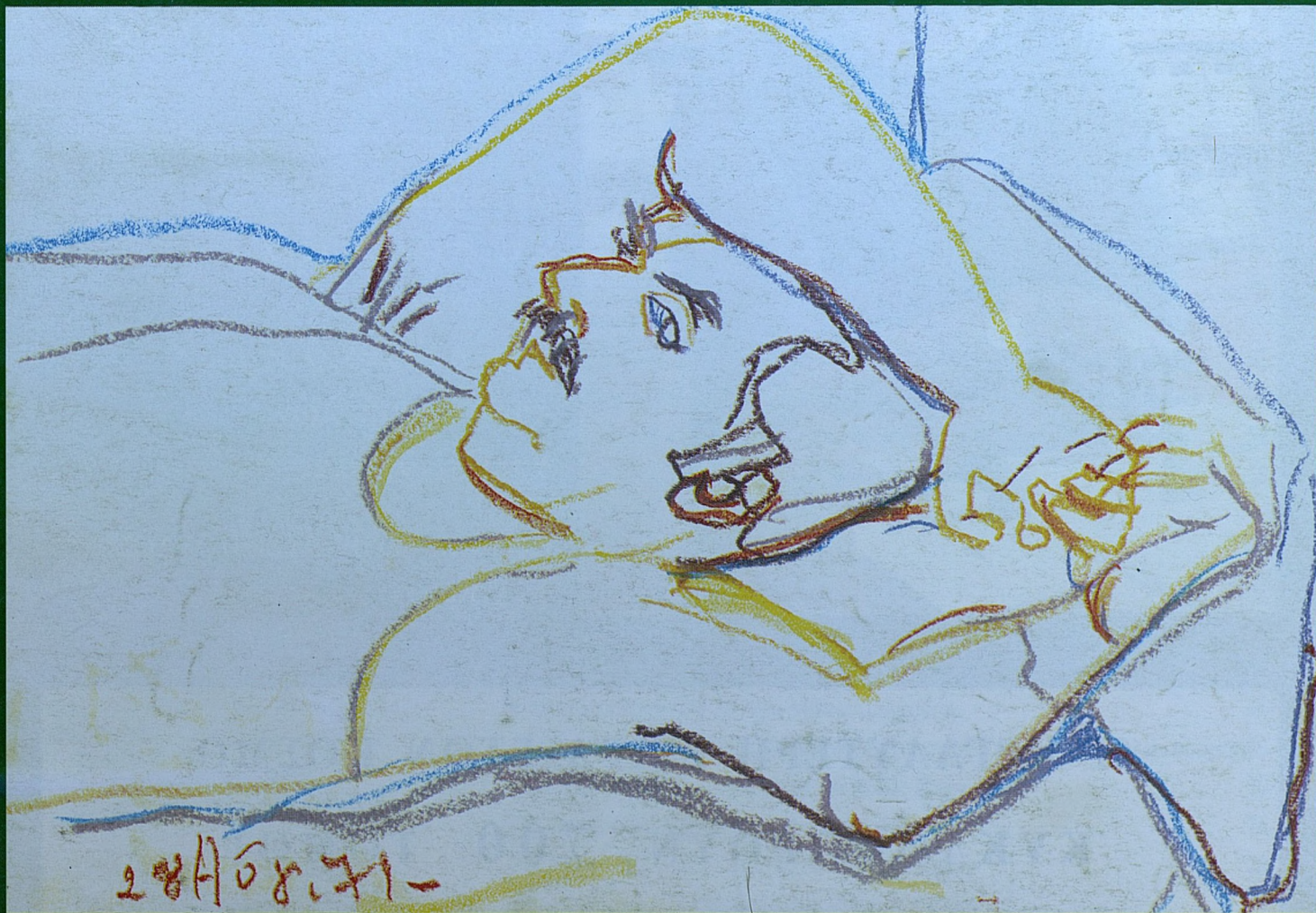
αντι

Περίοδος Β'
Τεύχος 858-859
Παρασκευή
30 Δεκεμβρίου 2005
Τιμή: 6 ευρώ

*Άπ' τὸ μεγάλο ἔπεσα τὸ σύννεφο,
τώρα ἀνάπηρο, σὲ καροτσάκι, μὲ σέρνει ὁ Θεός.*

Μίλτος Σαχτούρης

Γράφουν: Κατερίνα Αγγελάκη-Ρουκ, Δ. Άλλος, Β. Αμανατίδης, Γ. Αντιόχου, Γ. Βαρβέρης, Χ. Γιαννακός, Γ. Δάλλας, Τσβετάνκα Ελένκοβα, Β. Καλαμαράς, Κ. Καραβίδας, Γ. Κοντός, Δ. Κοσμόπουλος, Κ. Κρεμμύδας, Στ. Κυμιωνής, Θ. Κωνσταντινίδης, Αγγελική Κωσταβάρα, Θ. Κωσταβάρας, Θ. Λιβεριάδης, Γ. Μαρκόπουλος, Δώρα Μέντη, Ξένια Μερτζιώτη, Δ. Μπαγέρης, Ιάνα Μπούκοβα, Λ. Ξανθόπουλος, Α. Παλούκας, Παυλίνα Παμπούδη, Λ. Πολενάκης, Γ. Στίγκας, Άντεια Φραντζή

ISSN 1108-9822

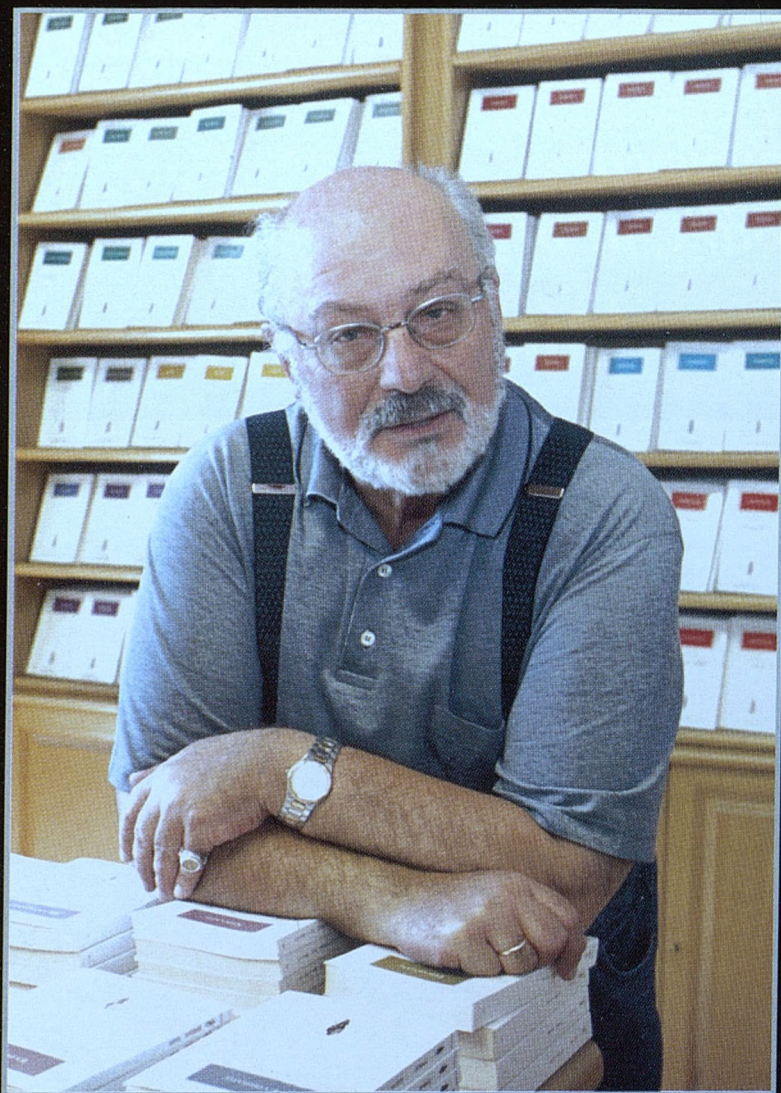

9 771108 982000

52>

ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑ

«ΟΙ ΕΛΛΗΝΕΣ»

«Τα κείμενα
της Αρχαίας Ελληνικής
Γραμματείας
δεν είναι παλιά.
Είναι το σωσίβιο
του μέλλοντός μας.
Ο ΚΑΚΤΟΣ
είναι η μοναδική κιβωτός
που διασώζει
τα πρωτότυπα κείμενα
μεταφρασμένα
και σχολιασμένα,
σε καιρούς
που ο κατακλυσμός
των σκουπιδιών
απειλεί να μας πνίξει».

ΚΩΣΤΑΣ ΓΕΩΡΓΟΥΣΟΠΟΥΛΟΣ
ΦΙΛΟΛΟΓΟΣ

Η ΜΕΓΑΛΥΤΕΡΗ ΣΕΙΡΑ ΣΤΟΝ ΚΟΣΜΟ

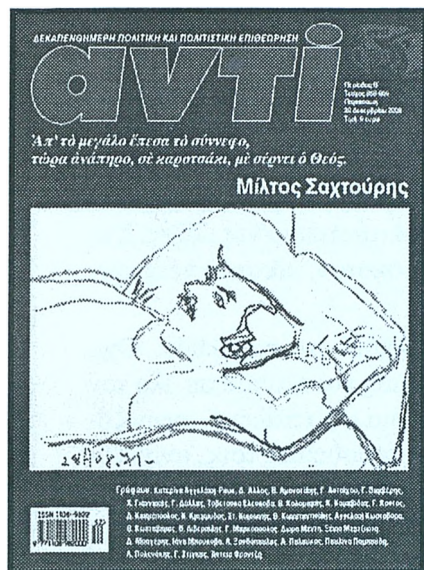
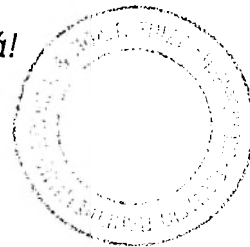
ΚΥΚΛΟΦΟΡΟΥΝ 700 ΤΟΜΟΙ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΚΑΚΤΟΣ

ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΔΙΑΘΕΣΗ:

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ 46, ΑΘΗΝΑ 106 78

ΤΗΛ.: 210.38.40.524, 210.38.44.458. FAX: 210.33.03.098

Περίοδος Β' • Έτος 32ο • Τεύχος 858-9

Παρασκευή 30 Δεκεμβρίου 2005

Τιμή τεύχους: 6 ευρώ

ΑΝΤΙ - ΠΟΛΙΤΙΚΗ

ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗ ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΗ

Κωδικός εντύπου για τα ΕΛΤΑ: 1045

Δημοχάρους 60, 115 21 Αθήνα

Τηλ. 210 7232713 - 210 7232819

Fax: 210 7226107

ANTI-ON-LINE: <http://www.anti.gr>

e-mail: chrarou@otenet.gr

ΕΚΔΟΤΗΣ: Χρήστος Γ. Παπουτσάκης

ΚΑΛΙΤΕΧΝΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ: Παναγιώτης Τσάρας

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ ΥΛΗΣ: Νεφέλη Παπουτσάκη

ΥΠΕΥΘΥΝΟΣ ΔΙΑΦΗΜΙΣΗΣ: Τασία Ρούμπου

ΕΚΤΥΠΩΣΗ: ΤΥΠΟΕΚΔΟΤΙΚΗ Α.Ε.

Λεύκης 134, Κρυονέρι, τηλ. 210 6297600

ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ:

Ετήσια συνδρομή: 26 τεύχη, **Εξάμηνη:** 13 τεύχη

ΕΣΩΤΕΡΙΚΟΥ: Εξ. 39 ευρώ, Ετήσια 78 ευρώ,

Οργανισμών, Τραπεζών, κ.λπ.: 200 ευρώ

Φοιτητική ετήσια: 70 ευρώ

ΕΣΩΤΕΡΙΚΟΥ: ΕΥΡΩΠΗ - ΜΕΣΟΓ. ΧΩΡΕΣ:

Εξ. 74 ευρώ, Ετήσια: 148 ευρώ,

ΗΠΑ - ΚΑΝΑΔΑΣ - ΑΣΙΑ - ΑΥΣΤΡΑΛΙΑ:

Εξ. 80 δολ. ΗΠΑ, Ετήσια 160 δολ. ΗΠΑ

ΕΜΒΑΣΜΑΤΑ - ΕΠΙΤΑΓΕΣ: Χρήστος Παπουτσάκης

Δημοχάρους 60, 115 21 Αθήνα

ΠΑΛΙΑ ΤΕΥΧΗ: 6 ευρώ

ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΔΙΑΘΕΣΗ: Για τα βιβλιοπωλεία

της Αθήνας: Περιοδικό ANTI,

για τα βιβλιοπωλεία της Β. Ελλάδας:

Κέντρο του βιβλίου - Α. Πουλουκισή και Σία Ε.Ε.

Λασσάνη 3, Θεσσαλονίκη, τηλ. 2310 237463

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

• ΚΥΡΙΟ ΑΡΘΡΟ: Οι ελπίδες του μέλλοντός μας	4
• Δημήτρης Γεωργοπάλης: Γελοιογραφία	5
• ΑΝΤΗΝΩΡ: Ευκρινείς ή δυσδιάκριτες οι διαφορές ΝΔ-ΠΑΣΟΚ;	6
• ΑΝΤΙ-ΘΕΣΕΙΣ	8
• -: Μίλτος Σαχτούρης (1919-2005)	13
• Αγγελική Κωσταβάρα: Συνοπτική εργοβιογραφία Μ. Σαχτούρη	14
• Ιάνα Μπούκοβα: Μια συνάντηση με την Γιάννα Περσάκη	16
• Γ. Δάλλας: Μ. Σαχτούρης: Από τη σκοπιά των τελευταίων συλλογών του	18
• Γ. Βαρβέρης: Οφειλές μιας γενιάς	23
• Γ. Αντιόχου: Ο παραισθητικός Μίλτος Σαχτούρης	24
• Χ. Γιαννακός: Σημεία των καιρών στην ποίηση του Μίλτου Σαχτούρη	26
• Β. Καλαμαράς: Το επάγγελμα του άνεργου ποιητή	29
• Κ. Αγγελάκη-Ρουκ: Μ. Σαχτούρης, ο τρελός λαγός της ελληνικής ποίησης	30
• Γ. Κοντός: Μίλτος Σαχτούρης, το απόλυτα μοντέρνο	32
• Άντεια Φραντζή: Το σπίτι του ποιητή	34
• Δ. Κοσμόπουλος: La voix du gène	38
• Δ. Μέντη: Τρία ανένταχτα ποιήματα και ένα αυτόγραφο του Μ. Σαχτούρη	42
• Α. Παλούκας: Μ. Σαχτούρης: «Μεγάλωσε με την αγωνία των χρωμάτων»	50
• Γ. Μαρκόπουλος: Η διαχρονική επίδραση της ποίησης του Μ. Σαχτούρη	52
• Θ. Λιβεριάδης: Στο καφενείο με τις λίρες	54
• Τσβετάνκα Ελένκοβα: Σκληρότητα και τρυφερότητα στην ποίηση του Μίλτου Σαχτούρη	57
• Λ. Πολενάκης: Επικαλούμαι τη μαρτυρία...	58
• Κ. Κρεμμύδας: Ξαπλωμένος στο κρεβάτι μετρώ τους αμέτρητους θανάτους μου	60
• Κ. Καραβίδας: Το δράμα της Ιστορίας στην ποίηση του Σαχτούρη	63
• Πανλίνα Παμπούδη: Μνήμη Μίλτου Σαχτούρη	66
• Θ. Κωνσταντινίδης: Ο καθρέφτης στο έργο του Μ. Σαχτούρη και άλλων ποιητών	68
• Στ. Κυμιωνής: Τρεις ταινίες για τον Μίλτο Σαχτούρη	70
• Β. Αμανατίδης: «Αφιερώνω ξανά και φεύγω»	76
• Δ. Μπαγέρης: «Με εκτίμηση Μίλτος Σαχτούρης»	78
• Αντί ανθέων - Ποιήματα για τον Μίλτο Σαχτούρη	79

Σκίτσο εξωφύλλου: Ο Μ. Σαχτούρης από τη Γιάννα Περσάκη. Ευχαριστούμε τη Γιάννα Περσάκη, το Θάνο Κωνσταντινίδη και τον Λευτέρη Ξανθόπουλο, από τα αρχεία των οποίων προέρχεται το εικονογραφικό υλικό του αφιερώματος στον Μ. Σαχτούρη.

ΟΙ ΕΛΠΙΔΕΣ ΤΟΥ ΜΕΛΛΟΝΤΟΣ ΜΑΣ

ΥΣΤΕΡΑ από τα Χριστούγεννα. Παραμονές του νέου έτους. Εδώ βρισκόμαστε. Μετεωριζόμενοι στο μέσο του Χρόνου. Σε ημέρες αδράνειας, απολογισμού και, για τους ολιγότερο έμπειρους, ημέρες αναμονής και ελπίδων. Νέος χρόνος ανατέλλει.

ΠΡΙΝ ΛΙΓΑ μόλις χρόνια, πολλοί προσβλέπαμε με ελπίδα στον χρόνο που ξεκινούσε. Είχαν προηγηθεί οι προσπάθειες και οι αγώνες μας και τα συγκεκριμένα αιτήματα ήταν διατυπωμένα και ευκρινή. Οι αγώνες απέδιδαν καρπούς. Η ειρήνη διακυβευόταν αλλά κερδιζόταν. Οι κοινωνικοί αγώνες ήταν σκληροί αλλά οι εργαζόμενοι κατακτούσαν μέρος από τα αιτήματά τους. Στις μακρινές χώρες του Τρίτου Κόσμου απελευθερωτικά κινήματα κέρδιζαν την ελευθερία για τις καταπιεσμένες μάζες. Στο χώρο του πολιτισμού κάτι νέο επιχειρούνταν, κάτι πρωτοποριακό εφευρισκόταν, κάποιες νέες φωνές που ακούγονταν είχαν κάτι καινούργιο να μας πουν.

ΕΙΝΑΙ μήπως ετούτοι λόγοι νοσταλγών, ανθρώπων που έχουν προσκολληθεί στο παρελθόν; Όχι. Γιατί, και κυρίως, το κλίμα της ανασφάλειας που έχει κυριαρχήσει γύρω μας και παντού σε όλο τον πλανήτη δεν υπήρχε στο παρελθόν. Ο κόσμος υπέφερε βέβαια αλλά την ίδια ώρα πάλευε, αγωνιζόταν, ήλπιζε, περίμενε. Δείτε τα πρόσωπα των νέων γενεών. Ερευνήστε τις προσδοκίες τους, ανιχνεύστε τις ελπίδες τους, αναζητήστε τα οράματά τους. Έχουν μήπως εκπέσει; Όχι βέβαια. Οι νέοι είναι πάντοτε εδώ, παρόντες, και με τη ζωτικότητά τους θέλουν ζωηρά να κερδίσουν τον κόσμο.

ΚΑΤΙ ΑΛΛΟ έχει συμβεί, ένας κόσμος διαφορετικός τους έχει παραδοθεί, έχει χτιστεί καινούργιο, αλλόκοτο τοπίο, νέες πόλεις, αλλιώςτικο περιβάλλον και περίεργοι νέοι θεσμοί έχουν εγκαθιδρυθεί. Μοιραία, εμείς που εργαζόμαστε στο περιοδικό αυτό, αναλογιζόμαστε το πώς και γιατί ξεκινήσαμε πριν από τριάντα τόσα χρόνια. Η χώρα έβγαινε καθημαγμένη από την επτάχρονη δικτατορία, με τα «σταγονίδια» να περιφέρονται στους δρόμους –και κυρίως στις δημόσιες υπηρεσίες–, αλλά οι πολίτες οραματιζόνταν μια καινούργια, αναγεννημένη ζωή. Μοιραία, λοιπόν, τέτοιες ώρες ξαναγυρνάμε πίσω, αναμετρούμε, λογαριάζουμε. Το μέλλον για όλους μας σήμερα είναι διαφορετικό από το μέλλον που περιμέναμε και για το οποίο παλεύαμε πριν λίγα ακόμη χρόνια. Η νέα εποχή είναι περισσότερο ήρεμη αλλά και περισσότερο γκριζα.

ΤΗ ΜΑΥΡΗ εποχή της πυρηνικής απειλής διαδέχτηκε η γκριζα, της οικολογικής καταστροφής του πλανήτη. Τον διπολικό κόσμο ακολούθησε η κυριαρχία του πλανητάρχη. Την υστέρηση των χωρών του Τρίτου Κόσμου διαδέχτηκε η εξαθλίωση, η πείνα, ο αφανισμός από το αϊντζ. Και κάτι άλλο που θα έχει μακροχρόνιες και ουσιαστικές επιπτώσεις στη ζωή μας: Η ανάδυση του νέου τηλεοπτικού κόσμου όπου οι θεσμοί θα ελέγχονται από τα τηλεοπτικά παπαγαλάκια των οικονομικών μεγιστάνων που θα κατευθύνουν την οικονομική, κοινωνική και πολιτιστική δραστηριότητα. Που θα προβάλλουν τα πρότυπα ζωής σε απαθείς θεατές. Ο οργουελικός κόσμος είναι μπροστά μας.

ΚΑΛΑ, τόσο αποτρόπαιη είναι λοιπόν η εικόνα του μέλλοντός μας; Τόσο βαριά είναι η κληρονομιά που εγκαταλείπουν οι απερχόμενοι στις νέες γενιές; Ποιος μπορεί να το πει αυτό; Η οθόνη που ανοίγεται μπροστά μας, περιγράφει έναν κόσμο γκριζο και ζοφερό. Όμως δεν είναι γραμμική η πορεία. Η ζωή ανατροφοδοτείται, βγάζει ανθούς και ξεπετά κλωνάρια. Ευτυχώς που δεν μπορούμε να προβλέψουμε το μέλλον μας. Απλώς διαμορφώνουμε εικόνες του μέλλοντος προβάλλοντας το παρόν. Για την εικόνα όμως αυτού του παρόντος πρέπει να συμφωνήσουμε: Δεν είναι το καλύτερο που θα περιμέναμε. Ανοίξτε αυτή την καταραμένη την τηλεόραση απόψε: Δεν γνωρίζουμε τι θα προβάλλει. Αλλά είμαστε βέβαιοι ότι παρακολουθώντας τα δελτία ειδήσεων θα χαμογελάσετε και θα διαβάσετε και πάλι αυτές τις αράδες με λιγότερο σκεπτικισμό.

ΕΛΠΙΖΟΥΜΕ ότι ο άνεμος της καινούργιας χρονιάς θα φυσήξει δυνατά και με άλλη κατεύθυνση. Υπάρχουν τόσα που πρέπει να διαλυθούν σαν σκόνη. Υπάρχουν στις καρδιές μας ελπίδες που δεν συμβιβάζονται με τα πρόσκαιρα όνειρα της τηλεοπτικής νύχτας. Ας προχωρήσουμε...

ΛΟΙΠΟΝ,
ΠΟΡΓΑΚΗ ΓΑ
ΤΟ 2006, ΣΟΥ
ΕΥΧΟΜΑΙ ΝΑ ΜΕΙΝΕΙΣ
ΤΟΣΟ ΧΑΜΗΛΑ ΟΣΟ
ΚΑΙ ΠΕΡΣΙ!

ΚΑΙ Τ
ΕΥΧΟΜΑΙ
ΝΑ ΠΕΦΤΕΙ
ΓΡΗΓΟΡΑ Ο
ΠΕΡΣΙ

ΤΙ ΣΤΟ ΚΑΛΟ;
ΚΑΠΟΥ ΘΑ
ΣΥΝΑΝΤΗΘΟΥΜΕ!

ΚΑΙ 'ΤΕ ΣΟΥ
ΕΥΧΟΜΑΙ ΤΟ 2006
ΝΑ ΠΕΦΤΕΙΣ ΤΟΣΟ
ΓΡΗΓΟΡΑ ΟΣΟ ΚΑΙ
ΠΕΡΣΙ.

ΤΙ ΣΤΟ ΚΑΛΟ;
ΚΑΠΟΥ ΘΑ
ΣΥΝΑΝΤΗΘΟΥΜΕ!

Ευκρινείς ή δυσδιάκριτες οι διαφορές ΝΔ-ΠΑΣΟΚ;

ΚΑΛΗ ΧΡΟΝΙΑ με Μαρξ και Άνταμ Σμιθ! Τους θυμήθηκε ένας πρώην υπουργός του ΠΑΣΟΚ, ο Νίκος Χριστοδουλάκης, ο οποίος φέρεται να πιστεύει πως αν μάθουμε να διαβάζουμε μαζί και τον Μαρξ και τον Άνταμ Σμιθ, ακριβέστερα να συνδυάζουμε την κοινωνική αλληλεγγύη του σοσιαλισμού με την αποτελεσματικότητα της αγοράς, τότε, ίσως, πολλά πράγματα θα μπορούσαν ν' αλλάξουν. (Ακόμα και στη χώρα μας).

ΟΙ ΑΠΟΨΕΙΣ Χριστοδουλάκη δημοσιεύονται στη χριστουγεννιάτικη *Αυγή* (συνέντευξη στη συνάδελφο Ελίζα Παπαδάκη), ενώ στον χώρο του ΠΑΣΟΚ γίνεται το «έλα να δεις», με αφορμή τις «δάφνες» που κέρδισε ο Κώστας Καραμανλής στις Βρυξέλλες (λέγε με: 20.102 εκατομμύρια ευρώ, από το Δ' Κοινοτικό Πλαίσιο Στήριξης), αλλά και τον αιφνιδιασμό που πέτυχε, ανακοινώνοντας διαδικασία αναθεώρησης του Συντάγματος, από τον ερχόμενο Ιούνιο... Φυσικά, η ηγεσία του ΠΑΣΟΚ μίλησε με πολλή ευτέλεια για τις «δάφνες» του Κ. Καραμανλή, στις Βρυξέλλες! «Πήρε ό,τι του δώσανε»... Όταν, όμως, ο ίδιος ο Γιώργος Παπανδρέου είχε ορίσει τον «πήχυν» στα 20 δισ. ευρώ και ο Κ. Καραμανλής πέτυχε (ή «του έδωσαν») 20,1 δισ., τότε, η σιγή μάλλον κόσμον φέρει. Από την άλλη, ο πρόεδρος του ΠΑΣΟΚ δεν αξιώθηκε να απαντήσει σε «αθώα» ερωτήματα κακεντρεχών κομματικών στελεχών, όπως λόγου χάρι: «Γιατί το ΠΑΣΟΚ, παρά την κυβερνητική ανακολούθια, εξακολουθεί να υστερεί της ΝΔ;» ή

«Πώς και γιατί τα δικά μας σαΐνια (τα σαΐνια του ΠΑΣΟΚ) αιφνιδιασθήκαν από την πρωτοβουλία Καραμανλή;»

ΓΙΑ ΜΙΑ ΟΥΣΙΑΣΤΙΚΗ ΑΝΑΘΕΩΡΗΣΗ ΤΟΥ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΟΣ: ΠΟΙΟΣ ΔΙΑΦΩΝΕΙ;

Η ΑΝΕΠΑΡΚΕΙΑ και η υποβαθμισμένη λειτουργία των θεσμών του πολιτεύματος αποτελούν κοινό τόπο. Αλλά ακριβώς γι' αυτό, η αναθεώρηση του Συντάγματος είναι ευκαιρία («αποτελεί δυνατότητα...») για την προώθηση θεσμικών αλλαγών, οι οποίες θα μπορούσαν να εκσυγχρονίσουν το πολιτικό σύστημα διακυβέρνησης της χώρας. Μέχρι την ώρα που γράφονται οι γραμμές αυτές, ένιοι σχολιαστές έσπευσαν να μας διαμηνύσουν ότι, από τη νέα αναθεώρηση του Συντάγματος, δεν πρέπει ν' αναμένουμε τίποτε το εντυπωσιακό, με εξαίρεση, ίσως, την ίδρυση ιδιωτικών πανεπιστημίων και τη διόρθωση «ημερησμάτων» της τελευταίας αναθεώρησης. Από κυβερνητικής πλευράς, πάντως, και με βάση συνέντευξη του υπουργού Εσωτερικών Προκόπη Παυλόπουλου στο *Βήμα*, φαίνεται ότι, στις κυβερνητικές προθέσεις δεν είναι ούτε ο διαχωρισμός Εκκλησίας και κράτους, ούτε η τροποποίηση της συνταγματικής διάταξης για τον βασικό μέτοχο.

ΣΤΗΝ ΙΔΙΑ συνέντευξη, ο ίδιος υπουργός αισθάνθηκε την ανάγκη να θυμίσει ότι, μόνη της, η Νέα Δημοκρατία δεν μπορεί να φέρει εις πέρας την αναθεώρηση. Και διότι, «στην πρώτη ή στη δεύτερη φάση, απαιτείται αυξημένη πλειοψηφία», και διότι «οι προτά-

σεις που θα κάνουμε θα βρίσκονται (πρέπει να βρίσκονται) σε ένα πλαίσιο συναίνεσης», όπως απαιτεί το άρθρο 110 του Συντάγματος. Κατά τα άλλα, ο Π. Παυλόπουλος άφησε να εννοηθεί ότι η τελική επιλογή προτάσεων θα διαμορφωθεί τον Μάρτιο, με την έναρξη της διαδικασίας αναθεώρησης.

ΟΙ ΤΟΠΟΘΕΤΗΣΕΙΣ αυτές του υπουργού Εσωτερικών δεν εμπόδισαν, ωστόσο, την αριστερά, και ειδικότερα τον Συνασπισμό, να καταθέσει, από τώρα, τις δικές του προτάσεις. Έτσι, κατά τον κοινοβουλευτικό εκπρόσωπο του ΣΥΝ, Φώτη Κουβέλη, η αναθεώρηση του Συντάγματος θα μπορούσε να καλύψει (πέρα από τον διαχωρισμό Εκκλησίας και κράτους) και θέματα όπως είναι, λόγου χάρι, η διεύρυνση των εγγυήσεων του κράτους δικαίου, το ελάχιστο εισόδημα, η δυνατότητα των Ελλήνων Πολιτών να προκαλούν δημοψηφίσματα (για μείζονα εθνικά και κοινωνικά ζητήματα), η διεύρυνση του ρόλου της Βουλής (έτσι ώστε ν' αποκτήσει στοιχεία «κυβερνώσας Βουλής»), η κατάθεση του Προϋπολογισμού τέσσερις μήνες πριν από τη συζήτησή του, η συνταγματική κατοχύρωση της απλής αναλογικής, κ.ά.

ΟΙ ΚΑΤΑ ΣΤ. ΜΑΝΟ ΔΙΑΦΟΡΕΣ ΜΕΤΑΞΥ ΝΔ ΚΑΙ ΠΑΣΟΚ...

ΣΤΟ ΜΕΤΑΞΥ, οι σχέσεις του ΠΑΣΟΚ με τους νεοφιλελεύθερους συμμάχους του Στ. Μάνο και Α. Ανδριανόπουλο παρουσιάζουν –παρουσίασαν– «νέα ένταση», με αφορμή τα όσα δήλωσε ο Στ. Μάνος, ότι, δηλα-

δή, θα ήταν «πολύ χρήσιμο» αν, πέρα από το ΠΑΣΟΚ και τη Νέα Δημοκρατία είχαμε την παρουσία ενός «τρίτου πόλου, που θα τραβούσε το πολιτικό σύστημα προς πιο φιλελεύθερες, πιο αποκεντρωμένες και αντικρατικιστικές αντιλήψεις». Και αυτό, γιατί η συμμετοχή της Ελλάδας στην Ευρωπαϊκή Ένωση και τη ζώνη του ευρώ «έχει περιορίσει και σχεδόν εξαφανίσει τις διαφορές μεταξύ της ΝΔ και του ΠΑΣΟΚ». [Εξυπακούεται ότι ο Στ. Μάνος δεν μετρά τον «πόλο της αριστεράς», εφόσον τον ενδιαφέρουν μόνον οι ομοιότητες ή ο βαθμός προσέγγισης μεταξύ ΝΔ και ΠΑΣΟΚ].

ΟΠΩΣ ΗΤΑΝ αναμενόμενο, οι δηλώσεις του Στ. Μάνου εξόργισαν τον κοινοβουλευτικό εκπρόσωπο του ΠΑΣΟΚ, Χ. Καστανίδη, ο οποίος, σε απάντηση, καταλογίζει στους Στ. Μάνο και Α. Ανδριανόπουλο, έλλειψη «ελάχιστης ευγένειας απέναντι στη στέγη (το ΠΑΣΟΚ) που τους φιλοξενεί». [Με άλλα λόγια: Δεν φτάνει που σας κάναμε βουλευτές και σας στεγάζουμε στο κόμμα μας, αλλά εισηγήσθε και τη διάλυση ή, περίπου, ημιδιάλυση του μαγαζιού...]. Στον Χ. Καστανίδη ανταπάντησε ο Στ. Μάνος: Διαχειριστικές διαφορές μεταξύ ΝΔ και ΠΑΣΟΚ ασφαλώς και υπάρχουν. Όμως ο κορμός της πολιτικής καθορίζεται στις Βρυξέλλες. Έτσι η ΝΔ κινήθηκε από τα δεξιά προς το κέντρο και το ΠΑΣΟΚ επίσης προς το κέντρο, αλλά από τα αριστερά. Συμπέρασμα: Οι διαφορές μεταξύ ΝΔ και ΠΑΣΟΚ είναι εξαιρετικά δυσδιάκριτες. Και όχι μόνον αυτό, αλλά, σε ορισμένες περιπτώσεις «η ΝΔ να βρίσκεται αριστερότερα από το ΠΑΣΟΚ»!

Η ΤΕΛΕΥΤΑΙΑ αυτή εκτίμηση του Στ. Μάνου εξόργισε επιφανή (ή μη επιφανή) στελέχη του ΠΑΣΟΚ, με εξαίρεση κοινοβουλευτικούς με χιουμοριστική διάθεση: «Και τώρα τι θα γίνουμε χωρίς... βαρβάρους, χωρίς δεξιά;» Κατά τον κ. Μάνο, ο ρόλος ενός «τρίτου πόλου» θα είχε ως στόχο να ωθήσει το ΠΑΣΟΚ προς μια πιο φιλελεύθερη, πιο αντικρατικιστική θέση, εφόσον ο Γ.Α. Παπανδρέου, «πολύ περισσότερο από τον Κ. Καραμανλή, εκφράζει φιλελεύθερες αντικρατικιστικές θέσεις»...

Πάντως, μέχρι στιγμής, δεν υπάρχουν ενδείξεις ότι το ΠΑΣΟΚ θα κόψει ή θα κάψει γέφυρες με τους Στ. Μάνο και Α. Ανδριανόπουλο. Απόδειξη: Ο Χ. Καστανίδης ζήτησε από τον Στ. Μάνο να καταθέσει «προτάσεις για τον σχηματισμό νέων ιδεών και προγραμματικών λύσεων»...

ΤΙ ΤΣΑΒΕΣ ΣΤΗ ΒΕΝΕΖΟΥΕΛΑ, ΤΙ ΛΟΥΛΑ ΣΤΗ ΒΡΑΖΙΛΙΑ, ΤΙ ΕΒΟ ΜΟΡΑΛΕΣ ΣΤΗ ΒΟΛΙΒΙΑ...

ΤΟΝ «ΕΠΙ ΘΥΡΑΙΣ νέον ενιαυτόν» (καταπώς έγραφαν οι παλαιότεροι...) έμελλε να σφραγίσει η εκλογή ενός native, ενός Ινδού, στη θέση του προέδρου της Βολιβίας. «Κομαντάντε» – σου λέει ο άλλος... Αλλά τι σόι κομαντάντε, όταν δεν είσαι ούτε λευκός, ούτε ψηλός, ούτε συμπαθής στους μεγάλους συμμάχους μας, τους Αμερικανούς! Ο κόσμος έχει πια χαλάσει, αφού οι αριστεροί ηγέτες, ο ένας μετά τον άλλο –τι Τσάβες στη Βενεζουέλα, τι Λούλα στη Βραζιλία, τι Έβο Μοράλες

στη Βολιβία– κοντεύουν να κυριεύσουν (να «κυριεύσουν»...) ολόκληρη τη Λατινική Αμερική! Κάποιες Κασσάνδρες, μάλιστα, καθόλου δεν αποκλείουν αριστερές κυβερνήσεις –οσονούπω– και στη Νικαράγουα, και στην Κόστα Ρίκα, και στο Μεξικό.

ΤΑ ΠΝΕΥΜΑΤΑ, βέβαια, είναι κάπως ανήσυχα, στη σημερινή Βολιβία, και ιδιαίτερα στο εύπορο προάστιο της Λα Παζ, το Καλακότο. Τι θα γίνει αν κατέβουν οι «αυτόχθονες» (αυτοί που ψήφισαν, με πείσμα, τον Μοράλες...) και εισβάλουν στις τράπεζες και αρχίσουν να κόβουν, με ψαλίδι, τις γραβάτες των τραπεζικών υπαλλήλων, όπως έπραξαν και σε μια άλλη διαδήλωση; Χρειάζεται, ασφαλώς, συγκρατημός. Και νηφαλιότητα χειρισμών. Και, πρωτίστως, οι «καλοί φίλοι μας, οι Αμερικανοί» να μη διαπράξουν λάθη και ερεθίσουν ακόμα περισσότερο τα πνεύματα... Άντε και Καλή Χρονιά!

ΑΝΤΗΝΩΡ

ΜΟΛΥΒΙΕΣ

- Η είδηση της χρονιάς που έφυγε: Η μαμά Μαργαρίτα, σε άπταιστα αγγλοελληνικά, συμβούλευσε υπερήλικες σε γηροκομείο που επισκέφτηκε ότι μπορούν να αντιμετωπίσουν τα προβλήματά τους κάνοντας πολύ σεξ και σερφάροντας στο ίντερνετ.
- Όταν η αγία οικογένεια ομιλεί, η επιστήμη σηκώνει τα χέρια ψηλά...
- ΠΑΣΟΚ από γκάφα σε γκάφα. Αυτή τη φορά με τα αποτελέσματα για το τέταρτο κοινοτικό πλαίσιο στήριξης. Άλλα συμφωνήθηκαν στην Ευρώπη, άλλα κατήγγειλαν στη Βουλή και στον Τύπο.
- Αιτία η πληροφόρηση που τους έδωσε ο γνωστός, εκλεκτός των νταβατζήδων, ευρωβουλευτής.
- Ας πρόσεχαν!
- Τη σύμφωνη γνώμη Σημίτη-Γιοργος είχαν οι Αμερικανοί για τα αερομεταφερόμενα Γκουαντάναμο. Το αποκάλυψε ο Ριζοσπάστης. Ποια κανάλια το έπαιξαν;
- Μα φυσικά κανένα.
- Όπως και την αποκάλυψη από το Παρόν για το σκάνδαλο με την τεράστια φοροδιαφυγή από τη EURO BANK.
- Πάντα τέτοια παιδιά! Όπως όλα δείχνουν, δεν υπάρχει πάτος στην ενημέρωση, κύριε Σόμπολε του συνδικάτου μας.

ΓΙΑ ΤΟ ΚΑΛΟ ΜΑΣ...

Προστάτες των... κουτών (πού 'σαι Μηλιώκα) και των αδυνάτων αυτού του τόπου εμφανίστηκαν παραμονές Χριστουγέννων η κυβέρνηση, δια του υπουργού Ανάπτυξης κ. Σιούφας, αλλά και από κοντά ο ΣΕΒ, δια του προέδρου του κ. Κυριακόπουλου.

Έτσι, για το καλό μας, ο κυρ-Οδυσσεάς άνοιξε πρώτος το χορό, καταθέτοντας πρόταση σύμφωνα με την οποία, για να περιοριστεί τάχα η συνεχώς αυξανόμενη ανεργία, και ιδιαίτερα των νέων, θα πρέπει, στη συλλογική σύμβαση που συζητείται, οι εργαζόμενοι να δεχτούν μικρότερες αυξήσεις και κυρίως στις υπανάπτυκτες περιοχές ή σε προβληματικές επιχειρήσεις. Που σημαίνει συμπίεση των αποδοχών από το... παράθυρο και μάλιστα σε μια περίοδο που η κυβέρνηση βάζει πλώρη για νέα και πιο σφιχτή λιτότητα με τον νέο προϋπολογισμό της.

Στο ίδιο μήκος κύματος, αν και, από άλλη μεν, συμπληρωματική δε σκοπιά, και ο υπουργός Ανάπτυξης, ο οποίος, επίσης για το καλό μας, πρότεινε να ανοίγουν τα καταστήματα επτά Κυ-

ριακές στη διάρκεια του χρόνου. Η δικαιολογία ήταν να μπορούν να ψωνίζουν τάχα με περισσότερη άνεση οι πολίτες ενόψει μεγάλων εορτών. Στην πραγματικότητα όμως στόχος είναι η παραβίαση του ωραρίου λειτουργίας των καταστημάτων, σε βάρος φυσικά των εργαζομένων σε αυτά.

Το ωραίο είναι μάλιστα ότι με την πρόταση αυτή εμμέσως πλην σαφώς συμπαράταχθηκε και το ΠΑΣΟΚ, θέτοντας βεβαίως, για την τιμή των όπλων, κάποιους όρους, τους οποίους έσπευσε να υιοθετήσει ο κ. Σιούφας, δηλώνοντας ότι η πρότασή του αφορά τους μικρομεσαίους καταστηματάρχες και όχι τα μεγάλα σουπερμάρκετ.

Ο υπουργός Ανάπτυξης διευκρίνισε πάντως, προς άρση οποιασδήποτε παρεξήγησης -κυρίως μη θυμώσει ο Χριστόδουλος!- ότι κατά τις εν λόγω Κυριακές τα καταστήματα θα ανοίγουν μετά την λήξη της θείας λειτουργίας. Βοήθειά μας!

Τ.Κ.Δ.

ΑΠΕΡΑΝΤΟ ΓΚΟΥΑΝΤΑΝΑΜΟ Η ΕΥΡΩΠΗ ΜΕ ΥΠΟΓΡΑΦΗ ΣΗΜΙΤΗ

Και τα δύο κυβερνητικά κόμματα γνώριζαν τη δυνατότητα που είχαν οι «μεγάλοι μας σύμμαχοι» να συλλαμβάνουν και να μεταφέρουν υπόπτους για τρομοκρατία διαμέσου των κρατών της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Και πώς να μην το ήξεραν όταν την υπογραφή κάτω από το ελαιόχυτο κείμενο την είχε βάλει ο πρόεδρος του ΠΑΣΟΚ και επικεφαλής της ΕΕ κ. Κώστας Σημίτης, καθώς και ο υπουργός Εξωτερικών τότε, και αρχηγός του ΠΑΣΟΚ σήμερα κ. Γιώργος Παπανδρέου; Μήπως τελικά μας δουλεύουν χοντρά και εμείς καθόμαστε και τους ακούμε; Ο Ριζοσπάστης στις 16 Δεκέμβρη έδωσε στη δημοσιότητα τη συμφωνία μεταξύ της Ελλάδας, ως προεδρεύουσας της Ευρωπαϊκής Ένωσης, και

των ΗΠΑ, βάσει της οποίας παρέχεται το δικαίωμα στις αμερικανικές υπηρεσίες να μετακινούν οποιονδήποτε κρίνουν αυτές ως «εγκληματία» από το ευρωπαϊκό έδαφος χωρίς να δίνουν λογαριασμό σε κανέναν. Ο Ριζοσπάστης το έγγραψε, κανένα όμως από τα «καλά» μας τα κανάλια δεν το έκανε θέμα, ούτε κάποια από τις εφημερίδες μεγάλης κυκλοφορίας που υποτίθεται ότι μάχονται για τη δημοκρατία και τα ανθρώπινα δικαιώματα. Αυτό έλειπε, να βγάλουμε στη φόρα ότι το ΠΑΣΟΚ συμφώνησε με τις ΗΠΑ χωρίς να το γνωρίζει κανένας άλλος, ούτε καν η Βουλή της χώρας, να κάνουν ένα απέραντο Γκουαντάναμο την Ευρώπη!

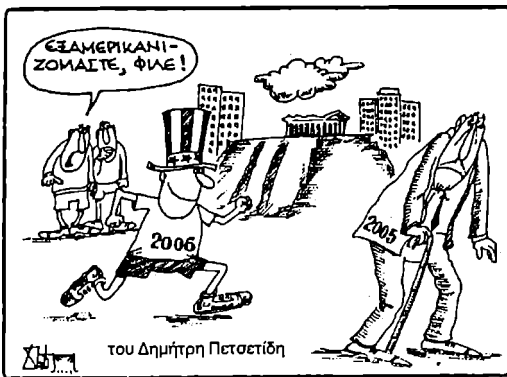
Μ.Τ.

ΠΑΡΑΜΥΘΙΑ

Δίνουν και παίρνουν τα σενάρια περί επικείμενου ανασχηματισμού. Σελίδες επί σελίδων γράφονται για το ποια ονόματα θα φύγουν και ποια θα αναλάβουν τα χαρτοφυλάκια.

Όχι άδικα θα μπορούσε να ισχυρισθεί κάποιος ότι έτσι γράφεται το πιο επιτυχημένο μυθιστόρημα της χρονιάς. Ούτε ο Κωδικός Ντα Βίντσι να ήταν! Εναποθέτουμε πλέον τις ελπίδες μας για το αν θα γίνει ή όχι ανασχηματισμός στις προβλέψεις του «Καζαμιά»!

Σως

του Δημήτρη Πετασιδίου

ΜΑΓΙΚΗ ΕΙΚΩΝ

Ευτυχές το νέον έτος, αδελφια! Αν βέβαια μπορέιτε να ευτυχείτε και αν σας το επιτρέπουν οι επιλογές και η στρατηγική των κυβερνητών μας τόσα χρόνια. Γιατί, αν νομίζετε πως εξαρτάται το αίσιον του νέου έτους από τον Άγιο Βασίλη και μόνο, πλανάσθε πλάνην οικτράν. Εξαρτάται κυρίως από ό,τι έκαναν ή μάλλον δεν έκαναν κατά καιρούς ο κ. Σημίτης, ο κ. Χριστοδουλάκης, ο κ. Γιάννος, ο κ. Μητσοτάκης, και εσχάτως, ο κ. Αλογοσκούφης με τον κ. Καραμανλή. Ξεχειλίζουν από εορταστική χλιδή τα τηλεοπτικά προγράμματα, τα life style περιοδικά και οι κοσμικές σελίδες των εφημερίδων, πλημμυρίζουν από κόσμο γεμάτο πακέτα. Οι εμπορικοί δρόμοι του κέντρου και των συνοικιών και τα τεράστια πολυκαταστήματα που είναι η τελευταία αμερικάνικη μόδα η οποία έχει ξετρελάνει τους υπερήφανους ελληναράδες συμπατριώτες μας. Στα νυχτερινά κέντρα ρέει ο καμπανίτης στα πόδια του Τόλη και του μελαγχολικού, λόγω χωρισμού, Ρέμου, ενώ στις γιορτινές μέρες οι κεντρικές αρτηρίες του λεκανοπεδίου αλλά και η αποσυμφορητική Αττική Οδός στενάζουν από τον φόρτο των καινούργιων, κατά κανόνα, και υπερπολυτελών, κατά συνθήκη, αυτοκινήτων.

Κι όμως. Όλο αυτό το «καταναλώνω άρα υπάρχω» είναι μάλλον μαγική εικόνα και η αλήθεια βρίσκεται αλλού. Πάνω από 950.000 συνταξιούχοι ζούνε με πάνω-κάτω 400 ευρώ σύνταξη, ενώ οι ασφαλισμένοι στον ΟΓΑ μπορούν να καλοπεράσουν με το μυθώδες ποσό των 250 ευρώ μηνιαίως.

Απ' την άλλη το 25% του πληθυσμού ζει κάτω απ' το όριο της φτώχειας, ό,τι τέλος πάντων θεωρείται φτώχεια στη Δύση, ενώ οι άνεργοι, οι αδιόριστοι και οι απολυμένοι συμβασιούχοι θα μπορούσαν να συγκροτήσουν το πιο ισχυρό κόμμα της χώρας και να βγάλουν κυβέρνηση. Αν μάλιστα κανείς συνυπολογίσει την παρατεταμένη ύφεση της οικονομίας μας, τις πληθωριστικές, αντιεπενδυτικές τάσεις και την έλλειψη παραγωγικότητας σε συνδυασμό με τις διασαλευμένες εργασιακές σχέσεις, τη μόνιμη ανασφάλεια του ασφαλιστικού και τις αμοιβές πείνας των μισθοσυντηρητών, θα έχει προσεγγίσει κατά πολύ την πραγματική εικόνα μιας πραγματικότητας μάλλον εφιαλτικής.

Μ.Σ.

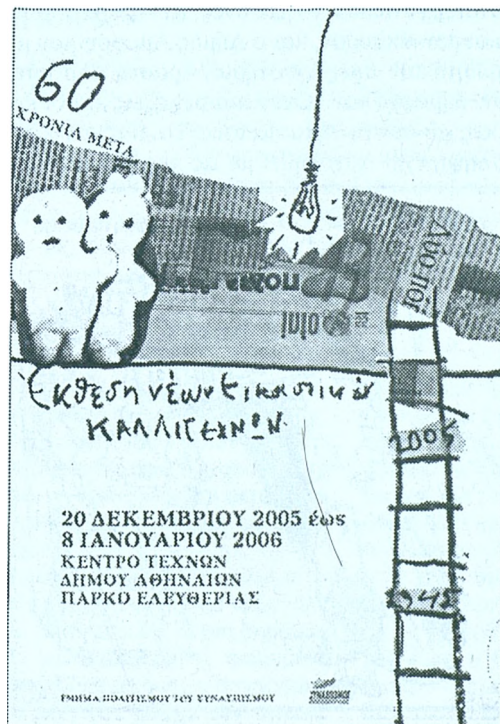
ΖΗΛΕΙΕΣ

Ούμωσε ο Βενιζέλος επειδή δεν του παραχωρήθηκε χρόνος για να μιλήσει το βράδυ της ψήφισης του προϋπολογισμού. Και δεν έκρυψε τη δυσαρέσκειά του μπροστά από τις κάμερες. Ε, σου λέει, ο Γιώργος μίλησε τόση ώρα και απέσπασε και χειροκρότημα. Εμείς μέيناμε στην άκρη! Άντε μετά να κάνεις χαρούμενα Χριστούγεννα! (Γι' αυτό πήρε σβάρνα την αγορά της Θεσσαλονίκης παρέα με τον έτερο δυσαρεστημένο Άκη Τσοχατζόπουλο...) **Σως**

1945-2005, 60 ΧΡΟΝΙΑ ΜΕΤΑ

Εκθεση με θέμα «1945-2005, 60 ΧΡΟΝΙΑ ΜΕΤΑ» άνοιξε στο Κέντρο Τεχνών του Δήμου Αθηναίων στο Πάρκο Ελευθερίας και θα παραμείνει ανοικτή μέχρι τις 8 του Γενάρη 2006. Τον τόνο δίνουν νέοι καλλιτέχνες -99 συμμετέχουν συνολικά στην έκθεση- που με τα έργα τους σε ζωγραφική, βίντεο, φωτογραφίες, εγκαταστάσεις και τις ευρηματικές αφίσες τους, έδειξαν τη δύναμη της τέχνης τους εναντίον της φρίκης του πολέμου και για την υπεράσπιση της ειρήνης.

Η νεανική αυτή φωνή ενώθηκε μέσα στην εκδήλωση με τον συγκινητικό χαιρετισμό που απηύθυνε ο Λάκης Σάντας, ο ηρωικός μαχητής της Εθνικής Αντίστασης που μαζί με τον Μανώλη Γλέζο κατέβασαν από την Ακρόπολη το 1941 τη σημαία με τον αγκυλωτό σταυρό. Για την σημασία της συμμετοχής στην έκθεση μίλησε ο καθηγητής της ΑΣΚΤ και μέλος της Οργανωτικής Επιτροπής Γιάννης Βαλαβανίδης.

ΜΟΛΥΒΙΕΣ

• Ποια είναι αλήθεια η θέση σας για το άνοιγμα των καταστημάτων και τις Κυριακές, συναγωνιστές του ΠΑΣΟΚ;

• Ομολογώ πως δεν καταλαβαίνω, που λέει και ο γραφικός πρασινοσυνάδελφος.

• Ιός και κ. Μ. έκαναν ζούγκλα το δελτίο του Άλφα πριν δέκα μέρες, χαρίζοντας υψηλή τηλεθέαση στον ιδιοκτήτη.

• Λαλιώτης στην Κύπρο εμφανιζόμενος και ως υποστηρικτής του «Όχι».

• Μήπως πήγε λίγο καθυστερημένα;

• Υπουργείο Ολυμπισμού πρότεινε ο Κ. Λιάνης στα αρμόδια όργανα του ΠΑΣΟΚ.

• Την κυρία του κυρίου της απογευματινής του ΠΑΣΟΚ την ενημέρωσε;

• Ανάγκη διεθνούς καταδίκης των εγκλημάτων των ολοκληρωτικών κομμουνιστικών καθεστώτων ζήτησε το Συμβούλιο της Ευρώπης.

• Η ιστορία δεν τέλειωσε όπως προέβλεψαν κάποιοι. Απλά ξαναγράφεται!

• Συν-συγγραφέας του βιβλίου «Ένα κόκκινο πιόνι» ο γνωστός πράσινος τηλεπαραθυράτος δημοσιογράφος σύμφωνα με την απόφαση του ΠΠΣ της ΕΣΗΕΑ.

• Ο Μάρκος Μουζάκης που τον έκανε ρόμπα από τη στήλη του στο Παρόν επιτέλους δικαιώθηκε.

ΜΟΛΥΒΙΕΣ

- Βραβείο ντοκιμαντέρ στον μάγειρα Ηλία Μαμαλάκη από τις μαϊμουδοβραβεύσεις τηλεοπτικού περιοδικού που είναι ιδιοκτησίας του βασικού μετόχου του μεγάλου καναλιού.
- Άντε και του χρόνου στο Φεστιβάλ Θεσσαλονίκης!
- Χατζησαρίπολος, Τράγκας, Κύρτσος, Κακαουνάκης, Πυριώτη στο κεντρικό δελτίο του Άλφα.
- Η όπερα της πεντάρας.
- Η σχολή της κίτρινης δημοσιογραφίας και της κλειδαρότρυπας καλά κρατεί. Νέος τηλεπαρουσιαστής στο τρίτο σε θεαματικότητα κανάλι δήλωσε ότι η κρυφή κάμερα είναι εργαλείο δουλειάς...
- Ποιας δουλειάς ακριβώς, ευτυχώς δεν διευκρίνισε!
- Ο Ν. Χριστοδουλάκης στην Αυγή: «να συνδυάσουμε την κοινωνική αλληλεγγύη με την αποτελεσματικότητα της αγοράς». Όπως δηλαδή επί Σημίτη, τρισμέγιστε οικονομολόγε;
- Ευχαριστούμε, δεν θα πάρουμε!
- Όλες οι δημοσκοπήσεις καταγράφουν άνοδο του ΚΚΕ. Η Αυγή διέγνωσε στασιμότητα.
- Να τι κάνουν οι κακές (πράσινες) παρέες!

Έχει γούστο η προσπάθεια που καταβάλλουν, με μεγάλη αγωνία και σε κάθε ευκαιρία, τα δυο μεγάλα κόμματα, προκειμένου να πείσουν το πανελλήνιο για τις διαφορές και ταυτόχρονα για τις ομοιότητες που έχουν μεταξύ τους, είτε πρόκειται για πολιτικές αποφάσεις είτε πρόκειται για τον τρόπο λειτουργίας τους.

Παράδειγμα, ο καβγάς που εκδηλώνεται συχνά το τελευταίο διάστημα από τα μέσα ενημέρωσης, με δηλώσεις γύρω από τις συχνές αποπομπές στελεχών της κυβέρνησης ή δημοσιών επιχειρήσεων, για τις οποίες το ΠΑΣΟΚ κατηγορεί την ΝΔ και τούμπαλιν.

Επιτίθεται δηλαδή το ΠΑΣΟΚ στη ΝΔ, την οποία κατηγορεί για τα φαινόμενα δια-

φθοράς των στελεχών της, εξαιτίας των οποίων υποχρεώνεται να αποψιλώνει την κυβέρνηση και τις δημόσιες υπηρεσίες. Από την πλευρά της η ΝΔ απαντά ότι τουλάχιστον εκείνη αποπέμπει τα αμαρτωλά στελέχη της και «δεν τα κρύβει, όπως έκανε το ΠΑΣΟΚ». Μόνο που το ΠΑΣΟΚ επί κυβερνήσεων Σημίτη είχε υποχρεωθεί να απαλλαγεί κι αυτό από μια σειρά σημαντικών στελεχών του σε επίσημες θέσεις, γεγονός για το οποίο τότε είχε επικριθεί από τη ΝΔ, ως αξιωματική αντιπολίτευση, για την εντιμότητα των στελεχών του αλλά και για την ικανότητα του τότε πρωθυπουργού, τον οποίο αποκαλούσαν «αρχιερέα της διαπλοκής». Τουτέστιν, μύθος...

Εκείνο όμως που εδώ και δυο χρόνια κυριαρχεί στην προπαγάνδα και των δυο κομμάτων είναι η περιφνημη ανανέωση, για την οποία μιλούν όλοι. Μια ανανέωση όμως, η οποία, όπως εμφανίζεται μέχρι τώρα τουλάχιστον, δεν είναι παρά η αναπαλαίωση όλων των παλιών γνώριμων «ατζακιών» της πολιτικής. Έτσι, στο πολιτικό στερέωμα του τόπου μεσουρανούν και πάλι οι Παπανδρέου, οι Καραμανλίδες, οι Μητσοτάκηδες και μαζί τους –ή μάλλον γύρω τους– γόννοι άλλων τζακιών, όπως Βαρβιτσιώτη, Αποστολάκη, Γεννηματά, Παπαληγούρα, Κεφαλογιάννη και άλλων.

Δηλαδή, μπορούμε να κοιμόμαστε ήσυχοι. Σ' αυτή τη χώρα, τελικά, όλα αλλάζουν και όλα ίδια μένουν... **Τ.Κ.Δ.**

Η ΘΕΙΑ ΚΙ Η ΠΥΘΙΑ

Οι άνθρωποι μπορεί να μην έχουν μνήμη, διαθέτουν όμως χιούμορ. Λάβαμε, λοιπόν, πρόσκληση για να παραστούμε σε εκδήλωση υπέρ του περιβάλλοντος και της οικολογίας που συνδιοργάνωσαν το Διεθνές Κέντρο Δελφών, άκουσον-άκουσον, και ο Δήμος Αμαρουσίου με ομιλητή τον υπερδραστήριο, εραστή από μπετόν, δήμαρχό του. Όταν πια οι λέξεις και οι έννοιες χάνουν τη σημασία τους. Το Αντί κατ' επανάληψη έχει ασχοληθεί με τις περιβαλλοντικές

αθλιότητες που έχουν διαπραχθεί στην άλλοτε κηπούπολη και η Όλγα Φωτακοπούλου μπορεί να θεωρηθεί η πιο εξειδικευμένη τζανικολόγος της χώρας. Αλλά είπαμε: στην Ελλάδα είσαι ό,τι δηλώσεις. Μπορείς να χτίζεις θηριώδη Mall, να εκχερσώνεις δέντρα, να οικοπεδοποιείς πλατείες ή χορτολιβαδικές εκτάσεις και μετά να συγκαλείς εν είδει μνημοσύνου, συνέδρια για το περιβάλλον. Το δε Κέντρο Δελφών ως μωρά παρθένο να νομιμοποιεί την ύβριν. Ντρέπομαι, αληθινά, που είμαι, έστω και αναπληρωματικό, μέλος του Δ.Σ. του και υποβάλλω πάραυτα και δημοσίως την παραίτησή μου απ' αυτή την φαρσοκωμωδία. Ούτως ή άλλως το είχα πει πριν ενάμιση χρόνο από την πρώτη, την εναρκτήρια συνεδρία του νέου Δ.Σ. στον υφυπουργό κ. Τατούλη πως με θέλουν για άλλοθι και για να ξεσταίνω τον πάγκο. Όπερ και εγένετο. Άραγε τι λέει για όλα αυτά η αμετακίνητη, αδιαμφισβήτητη και υπεράνω κριτικής πρόεδρος του Κέντρου κ. Αρβελέρ; Δεν μπορεί, αφού έχει την ειδικότητα να μιλάει επί παντός επιστητού, θα πρέπει να πει και τώρα μια λεξούλα. «Πες μου μια λέξη, αυτή τη μόνη λέξη», που τραγουδάγε σαγηνευτικά κι ο φίλος της Τάκης Χορν. Αλλιώς θα ξυπνήσει η Πυθία και θα μας πάρει στο κυνηγητό όλους με τον τρίποδα...

Μ.Σ.

ΓΩΝΙΕΣ ΚΑΙ ΤΑΥΤΟΤΗΤΕΣ

Είπαμε. Το λέει ο λαός, το είπε και ο αριστοκράτης Βίτγκενσταϊν. Τα πάντα είναι θέμα οπτικής γωνίας. Και σημείου αναφοράς, θα συμπληρώναμε. Αλλιώς θ' ατενίσει δηλαδή το πρώτο φως της νέας χρονιάς ο νεόπλουτος της Εκάλης αλλιώς ο απολυμένος από την ναυπηγο-επισκευαστική βάση Περάματος, αλλιώς ο κ. Γκαργκάνας και ο κ. Αράπογλου αλλιώς ο τρόφιμος του Δημοτικού Νοσοκομείου στον Πειραιά ή την Θεσσαλονίκη. Εδώ το γεωγραφικό σημείο δεν έχει και τόση σημασία. Αλλιώς θα εκτιμήσουν επίσης τις προοπτικές της νέας χρονιάς σνομπ εκδότες, λιπαροί αρθρογράφοι και επιχρυσωμένοι τηλεπαρουσιαστές που θα έχουν κάθε λόγο να είναι αισιόδοξοι για το μέλλον (το δικό τους προφανέστατα). Σε μια περιφερειακή, κομραδόρική, κρατικοδίαιτη, παρασιτική οικονομία σαν τη δική μας πάντα θα υπάρχουν οι «πονηροί», οι «καπάτσοι», οι «ικανοί» που θα επωφελούνται έναντι όλων ημών των υπολοίπων «ηλίθων» ή «ανίκανων». Εξάλλου το έτερο λαϊκό γνωμικό είναι πασίγνωστο: Όταν δουλεύεις νυχθημερόν, δεν έχεις καιρό να βγάλεις χρήματα. Έχοντας μπει πλησίστιοι στην εποχή της αγοραίας εικόνας μπορούμε να είμαστε βέβαιοι πως οι αδίσταχτοι έμποροι της θα θησαυρίζουν ανενόχλητοι. Παριστάνοντας και τους τιμητές όλων ημών των υπολοίπων κι από πάνω. Ο tempora, ω μόρτες! Το πιο αποκαλυπτικό είναι

μάλιστα το πόσο συγκλίνουν τα κόμματα εξουσίας ως προς την επιλογή συγκεκριμένων πολιτικών με έκδηλα αντιλαϊκό, αντιορθολογικό και αντιδημοκρατικό χαρακτήρα. Επιλογές που παίρνονται κατά κανόνα από τις Βρυξέλλες ή την Ουάσιγκτον αφορούν στην περαιτέρω συγκρίκωση εργασιακών δικαιωμάτων, συνταγματικών ελευθεριών και προσωπικής αυτοδιάθεσης στο σκοτεινό όνομα ενός αορίστως επικρεμαμένου κινδύνου και οι οποίες (επιλογές) εδώ απλώς επικυρώνονται. Μέσα από ένα τόσο ασφυκτικά δεδομένο πλαίσιο και από μια τόσο συγκεκριμένη οπτική γωνία, πώς να μιλήσεις μετά για ανανεωτική παιδεία, ρηξικέλευθο πολιτισμό ή ανατρεπτική τέχνη. Επί του παρόντος γι' αυτά μιλούν τα τσακάλια του χρηματιστηρίου. Ένας αντιδημοκρατικός μεσαίωνας στον οποίο η υπερτεχνολογία θα χρησιμοποιείται αποκλειστικά για αστυνόμευση και καταστολή και όπου ο «ορθός» λόγος θα εμβαπτίζεται εξίσου αποκλειστικά στα συμφέροντα του ισχυρότερου, είναι ante portas. Γι' αυτό, φίλες και φίλοι, χρειάζεται ιδιαίτερο θάρρος για να πει κανείς σήμερα, με τόσο ψοφοδεή και «αλλού» και την πολιτική και την πνευματική ηγεσία, «καλή χρονιά». (Εξαιρείται βεβαίως το ευτυχές ζεύγος των νεονύμφων Αθηνάς και Αλβάρο). Κατά τ' άλλα όσοι έχασαν κάπου την ταξική τους ταυτότητα, καιρός είναι να την ψάξουν... Μ.Σ.

ΕΡΓΑΣΙΑ ΚΑΙ ΧΑΡΑ

Ο Σιούφας ετοιμάζεται να «μεταρρυθμίσει» και τις Κυριακές μας. Πάντα όμως με τις ευλογίες αλλά και την έγκριση της Εκκλησίας. Δηλαδή, θα δουλεύουμε αφού πρώτα θα έχουμε εκκλησιασθεί. Αυτό ως μέτρο τυγχάνει της

επιδιοκμασίας της Εκκλησίας, αφού δεν παρεμποδίζονται οι πιστοί από τη συμμετοχή τους στη λειτουργία. Εξάλλου προσέρχονται μετά στην εργασία τους αναξωογονημένοι και κεφάτοι. Αυτό κρίνει ως ηθικά σωστό ο κ. Σιούφας αφού δεν

τον απασχολεί η παραβίαση της προσωπικής ζωής και τα δικαιώματα των εργαζομένων. Τον απασχολεί να μην τα χαλάσει με το Χριστόδουλο. Ε, τότε ασ δίνει γραμμή ο Χριστόδουλος και για την καταπολέμηση της ανεργίας! Σως

ΟΠΩΣ ΧΟΝΓΚ-ΚΟΝΓΚ;

Διαβάσαμε στους New York Times της παραμονής των Χριστουγέννων ότι στο νεότευκτο γιγαντιαίο Mall του Χονγκ Κονγκ, όπου γίνεται το shopping όλης της νοτιοανατολικής Ασίας, οι τοπικές αρχές, οι καλλιτέχνες και ο ιταλός αρχιτέκτονάς του αποφάσισαν να τοποθετήσουν και το Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης, ακριβώς δίπλα στις βιτρίνες των πολυκαταστημάτων και με κοινή είσοδο ως προς αυτές. Πράγμα που θα πει: ψωνίζεις εσώρουχα και τέχνη, χαζεύεις προϊόντα και τέχνη, πίνεις τον καφέ σου και τέχνη, δια-

σκεδάζεις και τέχνη. Όπως λένε οι εμπλεκόμενοι το πείραμα έχει επιτύχει πλήρως, ενώ όπως δηλώνει ένας γάλλος καλλιτέχνης που εκθέτει και στο Beaubourg, τα έργα πρέπει να υπάρχουν και εκτός των θεσμικών χώρων ή των τοίχων-φυλακών των μουσείων.

Δηλαδή πρέπει να βρίσκονται έξω στην αγορά, εκεί που κυκλοφορεί και το μεγάλο κοινό για να το συγκινούν. Τέχνη δημόσια, συγκινητική και ευσυγκίνητη, φτιαγμένη για να διασκεδάζει εκεί όπου η παγκοσμιοποίηση θυσιάζει τον μόσχο τον σιτευτό

της, ανακατεμένη με αρώματα Yves Saint Laurent και φορέματα Gucci. Με γκάτζετς της Microsoft ή κινητά της Siemens. Τέχνη που θα ενδιαφέρει τους νεόπλουτους και θα ξυπάζει τους παλαιόφτωχους, που δεν θα φοβίζει και δεν θ' αναστατώνει, που θ' αποκοιμίζει γλυκά σε περιβάλλον Ντίονεύλαντ. Που θα δένει με τα ωραία μεταμώτερνα πολυκτίσματα και θα προβάλλεται σε γιγαντοοθόνες μαζί με videoclips. Αυτός είναι ο θαυμαστός καινούργιος κόσμος που φτιάχνουν πριν από μας για μας. Ευχαριστώ, δεν θα πάρω! Μ. Στεφανίδης

ΜΟΛΥΒΙΕΣ

- Διάφορα σούργελα, έχοντας καταναλώσει τόνους σιέλου για να τρουπώσουν σε κάποια έντυπα, βρήκαν το νέο στόχο:
- Τον Γκλέτσο.
- Αιτία η εκπομπή που παρουσιάζει στον 902.
- Πόσο τους λείπει ο Σημίτης!
- Και τα δωράκια του καθεστώτος.
- Ιδιαίτερα αυτές τις μέρες που είναι και γιορτινές
- Άντε και καλή μας χρονιά!

N. Μολ.

ΔΗΜΑΡΧΟΣ

Για σπίτι στη Θεσσαλονίκη ψάχνει ο Γιώργος Καρατζαφέρης. Όχι, δεν βιάζεται να προχωρήσει σε επενδύσεις σε ακίνητα πριν αλλάξει η νομοθεσία για τις αντικειμενικές αξίες. Απλά έβαλε πλώρη για δήμαρχος στη συμπρωτεύουσα και άντε να τον πιάσεις! Προβλέπω να βγάζουν «φτερά» στα πόδια τους Παπαγεωργόπουλος και Ψωμάδης για να προλάβουν στην κούρσα τον Καρατζαφέρη! Σως

ΤΟ ΔΡΑΜΑ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

Όπως ένα μαλάκιο μέσα στο όστρακό του, κατοικούσα τον 19ο αιώνα που τώρα κείται κούφιος μπροστά μου όπως ένα κενό κέλυφος.

Walter Benjamin

Συνέβη αιφνίδια, όπως συμβαίνει πάντα η αληθινή τέχνη, εκτός επισήμων θεσμών και χορηγιών. Όταν όλοι οι άλλοι κάνουν κάτι άλλο και όταν οι έμποροι λείπουν για επενδύσεις, ενώ τα μήντια ασχολούνται με το αν το τελευταίο μυθιστόρημα(;) της Παναγιωταρέα φωτογραφίζει(;) τον Χατζησαρίπολο. Κι όταν η Ακαδημία, η Πινακοθήκη, τα Μουσεία και οι Σχολές Καλών Τεχνών με τους μαγίστρους και τους κουροπαλάτες τους προετοιμάζουν τη γαλοπούλα των ματαιωμένων τους ονείρων. Κάνουν ή δεν κάνουν τέχνη και επιστήμη; Να βάλουν ή να μην βάλουν κάστανά; Στην οδό Λεωνίδου, στο θέατρο ΑΤΤΙΣ του Θόδωρου Τερζόπουλου στο Μεταξουργείο, ο Κουνέλλης καταλαμβάνοντας την περίμετρο της ανοιχτής σκηνής -δεν έχει κουρτίνες, κ. Μαραγκού-

Ξαναδημιούργησε ένα συνταρακτικό περιβάλλον που πρωτοέδειξε το 1989 στη Βαρκελώνη.

Ο Κουνέλλης κάθε φορά λαμβάνει υπόψη τα νέα δεδομένα, προσεγγίζει την αρχική ιδέα αλλιώς, κάνει την καινούργια «παράσταση» μοναδική. Ο ίδιος μίλησε την πρώτη ημέρα για την «απώλεια» και του έργου και του καλλιτέχνη. Την απώλεια του θεατή πρωτίστως. Την απώλεια της ετοιμότητας, μ' άλλα λόγια, για το αναπάντεχο και την προσδοκία του θαύματος. Εκεί, λοιπόν, ανάμεσα στα πορνεία με τις εκτεθειμένες γυμνές σάρκες των κοριτσιών του πρώην παραπετάσματος και τους γνωστούς και μη εξαιρετέους ανθρώπους των εικαστικών να περιδιαβάζουν αθώοι τη σκηνή, κρέμασε σε μεταλλικούς τοίχους με βαριούς γάντζους σφαχτάρια μόλις παρμένα από τον χασάπη και δημιούργησε ένα συνταρακτικό θέατρο εν θεάτρω. Τη σύνθεση ολοκλήρωναν φλόγες γκαζιού και λάμπες πετρελαίου δημιουργώντας το απαραίτητο πρωτοβιομηχανικό τοπίο για να υπάρ-

ξουν οι εικόνες ενός απροσδόκητου δράματος. Όπως πριν από δύο χρόνια στους Κυλινδρόμυλους Σαραντόπουλου, στα Καμίνια, με τον «Λαβύρινθο». Σχεδόν μυστικά, μακριά από διαφημιστικές φανφάρες και κοσμικότητες ο Κουνέλλης επιστρέφει στη γενέθλια ακτή του Πειραιά και αποθέτει τ' αβγά του μοναχός-μοναχός. Την ίδια ώρα του μεγάλου γεγονότος, εφημερίδες, κανάλια, «ειδικοί» έπαιζαν άλλα αντί άλλων. Καλύτερα! Τη στιγμή που το σφαχτό του Ρέμπραντ συναντά το υλικό-Μήδεια του Μύλερ, απαιτείται σιωπή και αυτοσυγκέντρωση. Κυρίως γιατί και οι θεατές μεθίστανται σε αποκαλυπτικό θέαμα. Σε έκθεση. Αλλιώς από τους βιεννέζους ακτιονιστές, διαφορετικά από το κλάμα της Αμπράμοβιτς, ο Κουνέλλης ξέρει να θρηνεί αλλιώς την ανθρώπινη ιστορία, τη βία της επανάστασης, το απραγματοποίητο της ουτοπίας, με μελαγχολική υποβολή και αξιοπρεπή αυτοσυγκράτηση. (18-22 Δεκεμβρίου 2005).

Μάνος Στεφνίδης

ΠΩΣ ΣΧΕΔΙΑΖΟΥΝ ΤΗΝ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ;

Η κυβέρνηση της Νέας Δημοκρατίας αποφάσισε να δημοσιοποιήσει εν μέσω εορτών και αργιών, ώστε να περάσει στα ψιλά, το Επικαιροποιημένο Πρόγραμμα Σταθερότητας και Ανάπτυξης της οικονομίας μέχρι και το 2008. Το πρόγραμμα προβλέπει μείωση του ελλείμματος στο 2,6% του ΑΕΠ το 2006, στο 2,3% το 2007 και στο 1,7% το 2008, περιοριστική εισοδηματική πολιτική έως το 2008 και αυξήσεις ειδικών φόρων στα καύσιμα κατά 5% τον επόμενο χρόνο.

Για να μπορέσει να δικαιολογήσει την περιοριστική πολιτική που θα πληρώσουν όπως πάντα οι συνήθεις ύποπτοι, μισθωτοί και συνταξιούχοι, αναφέρει ως στόχους τρεις βασικές αλλά τελείως θεωρητικές προτεραιότητες: την αποκατάσταση της δημοσιονομικής ισορροπίας, τη βελτίωση του επιχειρηματικού περιβάλλοντος και την ενδυνάμωση της θέσης της Ελλάδας στην παγκόσμια αγορά.

Στους στόχους του μάλιστα προβλέπει ισχυρή ανάπτυξη, με το ρυθμό αύξησης του ΑΕΠ να ανέρχεται στο 3,9% ετησίως κατά μέσο όρο. Και τώρα το οικονομικό ανέκδοτο της χρονιάς: η ισχυρή ανάπτυξη θα προέλθει από την αύξηση των δημοσίων επενδύσεων σε συνδυασμό με την αύξηση των ιδιωτικών επενδύσεων, ενώ η ιδιωτική κατανάλωση προβλέπεται επίσης να παραμένει ισχυρή. Τώρα αν εμείς θεωρήσουμε ότι οι οικονομικοί φωστήρες της πλατείας Συντάγματος ζούνε σε μια άλλη χώρα, θα έχουμε άδικο; Πώς θα γίνουν δημόσιες επενδύσεις όταν θέλουν να πουλήσουν τις καλύτερες δημόσιες εταιρείες; Πού θα βρουν τη ρευστότητα οι μισθωτοί και συνταξιούχοι για παραμένει ισχυρή η ιδιωτική κατανάλωση; Μήπως είναι και αυτό ένα πρόγραμμα αλά ΠΑΣΟΚ, το οποίο θα καταρρεύσει μέσα σε λίγους μήνες;

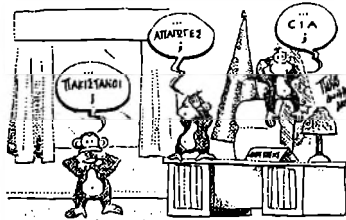
Μ.Γ.

ΠΑΙΓΝΙΔΙΑ ΚΑΤΑΣΚΟΠΩΝ

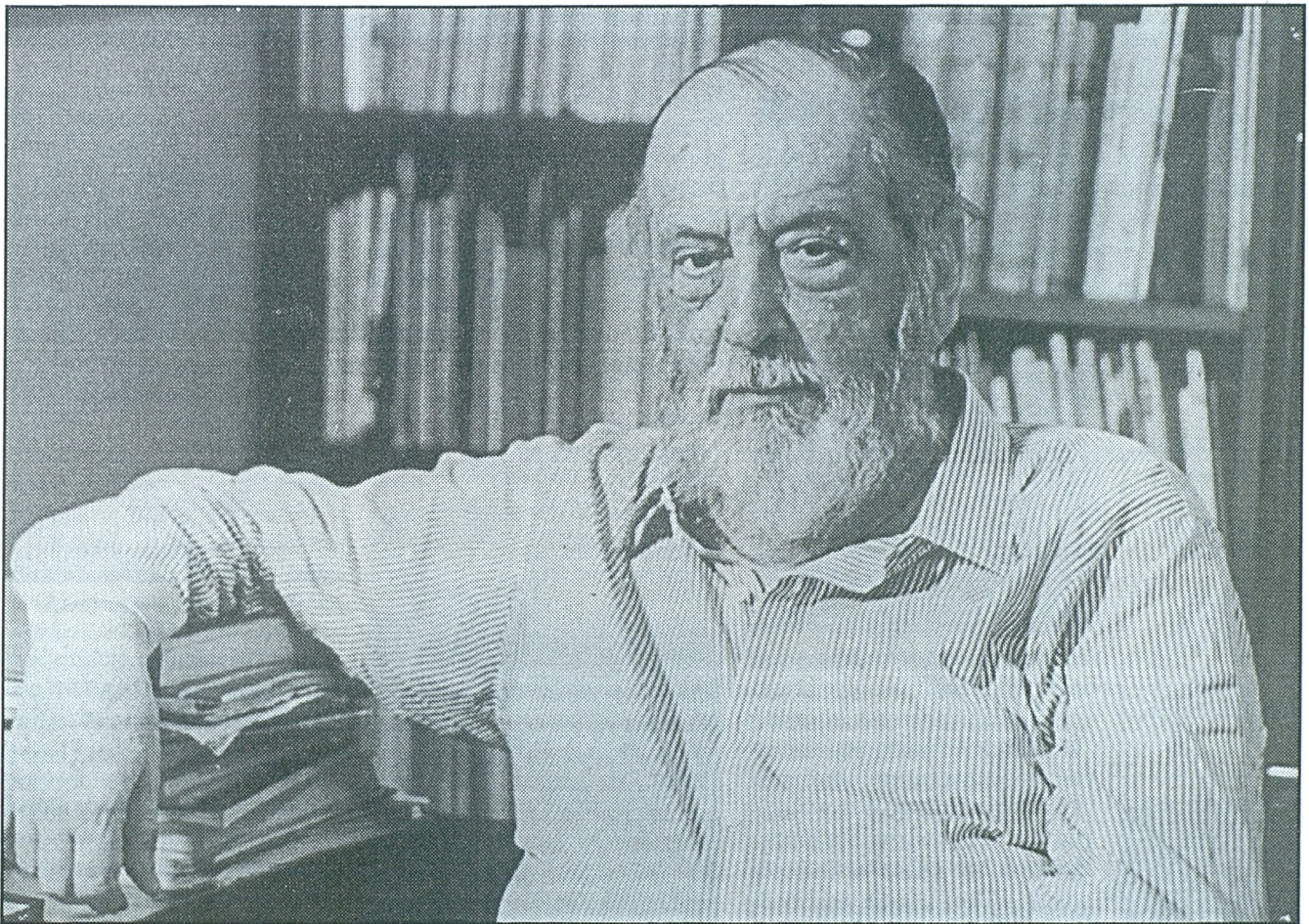
Ολοι ήξεραν. Και ο πρωθυπουργός, και ο υπουργός Εξωτερικών και ο υπουργός Δημόσιας Τάξης. Άλλωστε με τη συγκατάθεσή τους οι πράκτορες της ΕΥΠ και οι άγγλοι συνάδελφοί τους απήγαγαν από τρεις διαφορετικές γωνιές της χώρας και ανέκριναν στην Πάρνηθα τους πακιστανούς μετανάστες. Πόσο μυαλό μπορεί να έχουν οι άνθρωποι που κρατούν τις τύχες της χώρας στα χέρια τους, καθώς πίστευαν ότι οι Πακιστανοί δεν θα μιλούσαν; Ας μην απαντήσουμε, γιατί δεν θα είναι και πολύ κολακευτικό γι' αυτούς. Και όταν το Πρωτο Θέμα έβγαλε στη δημοσιότητα τα ονόματα των «καλών» παιδιών της ΕΥΠ, μίλησαν για ανθεθνική πολιτική. Τόλμησαν μάλιστα διάφορα παπαγαλάκια της ημετέρας δημοσιογραφίας να υποστηρίξουν με πάθος την άποψη αυτή. Φαίνεται ότι ξεχνούν εύκολα και η υπόθεση Οτσαλαν δεν τους λείει τίποτα. Η υπόθεση αυτή ήρθε σε πολύ άσχημη στιγμή για το πολέν της κυβέρνησης κ. Γ. Βουλγα-

ράκη, που έχει πάρει και από τα δύο μεγάλα κόμματα εύσημα για τη θητεία του στο υπουργείο Δημόσιας Τάξης. Ας πρόσεχε, μεγάλο παιδί είναι, στον οίκο Μητσotάκη, ας μην ξεχνάμε, έμαθε τα περί πολιτικής, όφειλε να μην πάρει πάνω του τη διάψευση για το γεγονός. Τώρα ο πρωθυπουργός, ο οποίος στη συγκεκριμένη περίπτωση δεν μπορεί να αποδώσει σε κανέναν άλλον ευθύνη, καθώς η ΕΥΠ ανήκει στη δικαιοδοσία του, πρέπει να βρει τρόπους να δικαιολογήσει τα αδικαιολόγητα. Ο ανασχηματισμός είναι μια κάποια λύση, αλλά αν αρχίζει να τρώει και τους «πετυχημένους» υπουργούς του, το μέλλον για τη Νέα Δημοκρατία προμηνύεται ζοφερόν!

Μ.Τ.

Μίλτος Σαχτούρης (1919-2005)

Στο *Αντί* θελήσαμε να τιμήσουμε τον ποιητή Μίλτο Σαχτούρη με ένα αφιερωματικό τεύχος, που να ανανεώσει κατά το δυνατόν τη γνωριμία με το έργο του και το πρόσωπό του. Ο Μίλτος Σαχτούρης, ο ποιητής που απομνημόνευσε όλους τους παιδικούς μας φόβους και μας εξοικείωσε με τους «στυγερούς καιρούς», αναχώρησε

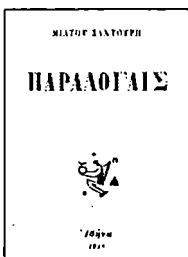
οριστικά για την άλλη όχθη. Εκεί θα συναντήσει τους φίλους και συνομιλητές της ποίησής του: τον Εμπειρίκο, τον Εγγονόπουλο, τον Καρυωτάκη... Εδώ τα ποιήματά του θα συνοδεύουν τη ζωή μας και θα μας υπενθυμίζουν διαρκώς την άλλη όψη του κόσμου, αυτήν που κινδυνεύει και πρέπει να σώσουμε.

Επιμέλεια αφιερώματος: Αγγελική Κωσταβάρα - Ιάνα Μπούκοβα

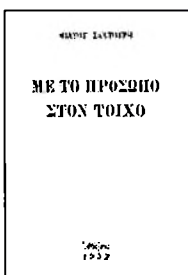

Μίλτος Σαχτούρης (1919-2005)

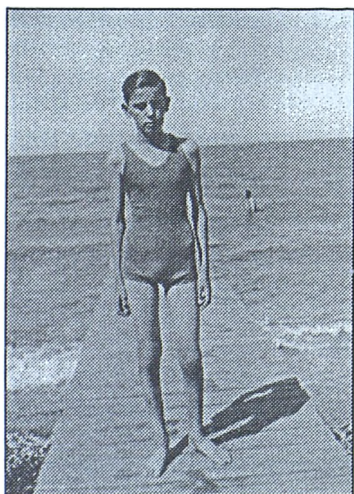
Συνοπτική εργοβιογραφία

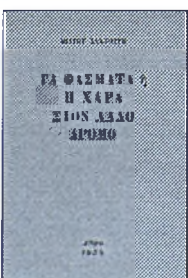
Με την μητέρα του Αγγελική, αρχές του 1920.

29/7/1919: Γέννηση στην Αθήνα. Η καταγωγή του από την Ύδρα. Δισέγγονος του ναυάρχου του '21 Γιώργη Σαχτούρη. Εγγονός του αξιωματικού του

Πόρος, 1930.

Πολεμικού Ναυτικού Μιλτιάδη Σαχτούρη. Γιος του Δημήτρη Σαχτούρη, δικαστικού. Το όνομα της μητέρας του, Αγγελική.

1926-1936: Βασική και Μέση Εκπαίδευση. Συμμαθητές του στο 8ο Γυμνάσιο και φίλοι του, οι Ε.Χ. Γονατάς, Γιώργος Μακρής, Γ. Καρακάλος κ.ά.

1937: Εγγράφεται στη Νομική.

1938: Πρώτη εμφάνιση με το ψευδώνυμο Μίλτος Χρυσάνθης, με διήγημα στο περιοδικό *Εβδομάδα*.

Το 1943, στο πατρικό του σπίτι, Καλύμνου 35.

1939: Θάνατος του πατέρα του. Καίει τα βιβλία της Νομικής αποφασισμένος να επιδοθεί αποκλειστικά στην ποίηση.

1940: Αρχίζει να γράφει ποιήματα, ενώ στο περιοδικό *Νεοελληνική Λογοτεχνία* δημοσιεύει το διήγημα «Ο Νάσος μου».

1941: Με το ψευδώνυμο πάντα

Ο Μίλτος Σαχτούρης το 1945.

Μίλτος Χρυσάνθης, εκδίδει ποιητική συλλογή με τίτλο *Η Μουσική των Νησιών μου*.

1943: Στο σπίτι του Ανδρέα Καραντώνη γνωρίζει τον Οδυσσέα Ελύτη, με προτροπή του οποίου δημοσιεύει στο περιοδικό *Νέα Γράμματα*, έξι ποιήματα.

1945: Εκδίδει στον «Ίκαρο» τη *Λησμονημένη*, με εξώφυλλο του Νίκου Εγγονόπουλου, ο οποίος του στάθηκε πάντα φίλος.

1948: Εκδίδονται οι *Παραλογαίς*.

1952: Εκδίδεται η συλλογή *Με το πρόσωπο στον τοίχο*, το καλύτερο, κατά τη γνώμη του, βιβλίο.

1955: Θάνατος της μητέρας του, 15 Ιουνίου. Την ίδια χρονιά γνωρίζεται με τη ζωγράφο Γιάννα Περασάκη, στα εγκαίνια της

Ο Μίλτος Σαχτούρης το 1945.

εκθέσεώς της στη γκαλερί Πέην, στην Κριεζώτου.

1956: Έκδοση της συλλογής *Όταν σας μιλώ*. Α΄ βραβείο της Ιταλικής Ραδιοφωνίας και Τηλεόρασης στη σειρά «Νέοι Ευρωπαίοι Ποιητές».

1958: Εκδίδεται η ποιητική συλλογή *Τα φάσματα ή η χαρά στον άλλο δρόμο*.

1960: Έκδοση της συλλογής *Ο Περίπατος*.

1962: Εκδίδεται η συλλογή *Τα στίγματα*. Β΄ Κρατικό Βραβείο Ποίησης.

1964: Έκδοση της συλλογής *Σφραγίδα ή Η όγδοη Σελήνη*.

1965: Αρχή της στενής σχέσης του με την εν συνεχεία σύντροφο της ζωής του, Γιάννα Περσάκη.

1971: Εκδίδεται από τα «Κείμενα» η συλλογή *Το σκεύος*, με αφιέρωση στη Γιάννα Περσάκη.

1977: Ο «Κέδρος» εκδίδει τη συγκεντρωτική έκδοση με τον τίτλο *Ποίηματα 1945-1971*.

1979: 11 Δεκεμβρίου. Από την ΕΙΡΤ προβάλλεται εκπομπή, στη σειρά «Επιλογή», με παρουσίαση τον Περικλή Αθανασόπουλο. Συνομιλούν για τον ποιητή και το έργο του οι Γιάννης Δάλλας και Τάσος Λιγνάδης.

1980: Εκδίδεται από τη «Γνώ-

ση» η ποιητική συλλογή *Χρωμοτραύματα*.

1985: Με τέσσερις χαλκογραφίες του Αλ. Φασιανού, επανεκδίδεται από τον «Μίμνερμο» η συλλογή *Όταν σας μιλώ*.

1986: Έκδοση της συλλογής *Εκτοπλάσματα*.

Κατά τη στράτευσή του, με τον ποιητή Γιώργο Λίκο, Νοέμβριος 1950.

1987: Πρώτο Κρατικό Βραβείο για τα *Εκτοπλάσματα*.

1990: Εκδίδεται, με επιμέλεια της Γιάννας Περσάκη, η ποιητική συλλογή *Καταβύθιση*.

1992: Με σκηνοθέτη τον Λευτέρη Ξανθόπουλο, ο ποιητής δίνει συνέντευξη, στο σπίτι του, Μηθύμνης 14, με τίτλο *Ποιος εί-*

ναι ο τρελός λαγός.

1995: Από τον «Κέδρος» εκδίδεται η συλλογή *Χρωμοτραύματα*. Την ίδια χρονιά, ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας Κωστής Στεφανόπουλος παρασημοφορεί τον ποιητή, μαζί με άλλους 24 ποιητές και καλλιτέχνες.

1996: Έκδοση από τον «Κέδρος» της συλλογής *Έκτοτε*.

1998: Εκδίδεται η ποιητική συλλογή *Ανάποδα γυρίσαν τα ρολόγια*. Την ίδια χρονιά, κυκλοφορεί με επιμέλεια της Δώρας Μέντη, συγκεντρωτική έκδοση με τίτλο *Ποίηματα 1980-1998*.

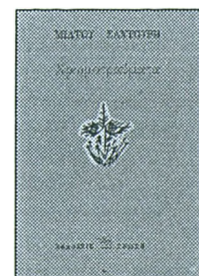
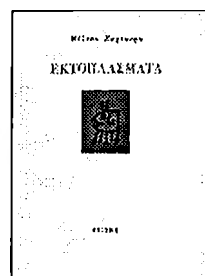
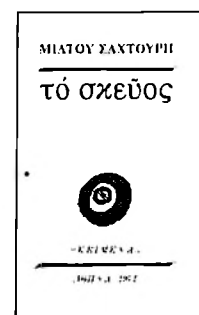
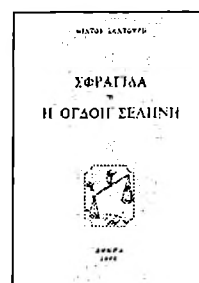
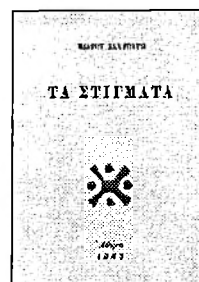
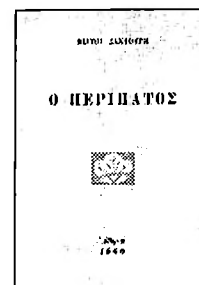
2000: Εκδίδεται από τον «Κασιανιώτη» ανθολογία συνεντεύξεων του ποιητή με τον τίτλο *Ποιος είναι ο τρελός λαγός*.

2003: Στις 10/9 εισάγεται με προβλήματα υγείας στο «Βασιλάκειο» θεραπευτήριο, στην οδό Τενέδου 22. Προηγουμένως είχε νοσηλευθεί επί δίμηνο στο Νοσοκομείο «Ελπίς». Επίσης, το ίδιο έτος, βραβεύεται από το Υπουργείο Πολιτισμού για το σύνολο του έργου του.

2005: Θάνατος του ποιητή στις 29/3/05 στο «Βασιλάκειο» θεραπευτήριο.

Επιμέλεια χρονολογίου:
Αγγελική Κωσταβάρα.

Τα στοιχεία αντλήθηκαν από τα σχετικά αφιερώματα των περιοδικών *Η Λέξη*, τχ. 123-24, *Διαβάζω*, τχ. 436, από τον 9ο τόμο του «Ανθολόγου Ερμής» και από το βιβλίο *Μίλτος Σαχτούρης - Ποιος είναι ο τρελός λαγός*.

Μια συνάντηση με την Γιάννα Περσάκη

της Ιάνας Μπούκοβα

*Άπ' τὸ μεγάλο ἔπεσα τὸ σύννεφο,
τώρα ἀνάπηρο, σὲ καροτσάκι, μὲ σέρνει ὁ Θεός.**

Υπάρχουν φωνές που δεν τις αγγίζει ο χρόνος. Η φωνή της στο τηλέφωνο είναι φωνή τριαντάρας. Από κοντά η αίσθηση αυτή δεν αλλάζει: η πυγμή, η δύναμη, το χιούμορ.

Το μικρό διαμέρισμα είναι γεμάτο με βιβλία («Παντού βιβλιοθήκες έφτιαχνα»). Πίνακες στους τοίχους. Ανάμεσά τους ένα σκίτσο του Σαχτούρη. Ξαπλωμένος, ανέμελος, με ένα αθλητικό φανελάκι. Την ρωτάω αν του άρεσε. «Ούτε καν ήξερε ότι τον είχα ζωγραφίσει. Δεν του το έδειξα ποτέ. Ο Μίλτος πίστευε ότι πρέπει να είναι πολύ επίσημα ντυμένος για να του κάνω πορτρέτο». Στον τοίχο, κάτω από το σκίτσο, μερικές φωτογραφίες από διάφορες εποχές της ζωής της. Εκκλησιαστικά όμορφη. «Δεν το ήξερα», λέει. «Φερόμουνά όπως φερόμαι τώρα με όλο τον κόσμο. Έπαιζα ποδόσφαιρο, κολυμπούσα, πήγαινα για κυνήγι. Μου είπαν ότι ήμουν ωραία γιατί δεν το ήξερα. Δεν είχα ιδέα».

Έχουμε έρθει στο σπίτι της, στη Φωκίωνος Νέγρη, για να συζητήσουμε για το τεύχος-αφιέρωμα του *Αντί* στον Μίλτο Σαχτούρη. «Ξέρετε από πού βγήκε ο στίχος του Μίλτου: “ξάπλωσε τα λουλούδια στη μπανιέρα;”¹ – είναι τα πρώτα της λόγια όταν δέχεται τα τριαντάφυλλα που της φέραμε. «Εγώ το έκανα αυτό. Όταν μου έφερνε ο Μίλτος λουλούδια για την εορτή μου, τα

ξάπλωνα πρώτα στη μπανιέρα, τα 'βρεχα. Να κοιμηθούν πρώτα, να μην πάνε απότομα όρθια. Έχουνε βγει πολλοί στίχοι έτσι».

«Ζήσαμε ωραία χρόνια με τον Μίλτο. Αυτό που είχαμε ήταν ότι δεν βαριόμαστε. Μιλάγαμε. Γελάγαμε πολύ».

Είχανε γνωριστεί το 1955 σε μια έκθεσή της. «Δέκα χρόνια μόνο με χαιρετούσε. Μια μέρα στον “Φλόκα” ετοιμάζα το μάθημά μου (τα απογεύματα δίδασκα κεραμική) και μου λέει ο Σαχτούρης: *Κυρία Περσάκη, να φέρω τον καφέ μου στο τραπέζι σας; Λέω: Και δεν τον φέρνετε; –* ενώ λίγο με ενοχλούσε, γιατί ήμουν να φύγω για τη δουλειά μου. Και τον έφερε. Αυτή ήταν η αρχή της γνωριμίας μας. Έτσι άρχισε: *Να φέρω τον καφέ μου; –Φέρτε τον, του λέω. Έμασταν ακόμα στον πληθυντικό. Πού να ήξερα ότι μετά θα είμαστε τόσο κοντά, ότι θα τον ανακάλυπτα και θα με ανακάλυπτε και αυτός;».*

Πότε τον πρωτοδιάβασε; «Το '65 ακούω μια μέρα κάποιος να τρέχει πίσω μου και ήταν ο Σαχτούρης. Είχε ένα μάτσο βιβλία. Και μου λέει: *Κύρια Περσάκη, θέλω να σας δώσω κάτι να διαβάσετε. Ήταν το Με το πρόσωπο στον τοίχο. Το παίρνω και το διαβάζω. Και βρίσκω κάτι στίχους καταπληκτικούς. Τους οποίους τους έχω ξήσει. Είχε έναν στίχο: “από τα σκοτεινά παράθυρα όλοι πυροβολού-*

σαν”². Το έχω ξήσει αυτό. Διότι με είχαν πυροβολήσει. Και όταν είχα γυρίσει, τα παράθυρα ήταν σκοτεινά. Στην οδό Μετσόβου. Ήμουν στο Κίνημα τότε. Όπως πήγαινα άκουσα μία μέλισσα να περνάει από τα μαλλιά μου. Και έπεσε ένα κλαράκι. Γυρίζω να δω και βλέπω μια σφαίρα είχε καρφωθεί στον τοίχο. Κοιτάζω να δω ποιος ήθελε να με σκοτώσει – ήταν όλα τα παράθυρα σκοτεινά. Να ο στίχος του Μίλτου».

Και ένα άλλο φοβερό: στον πόλεμο ο αδελφός μου ήταν κομάντος. Από την Αλεξάνδρεια τον είχανε στείλει. Τον πιάσανε οι Γερμανοί. Τον πήγαιναν από τη Σύρο, που τον είχαν φυλακή, στην Τήνο. Ήταν δύο Γερμανοί στη βάρκα και ένας Έλληνας. Ο αδελφός μου είχε κρύψει ένα περίστροφο στο ψωμί του. Βγάζει το περιστρόφο και σκοτώνει τον έναν Γερμανό. Ήξερε ότι τον πάνε για ανάκριση: βασανιστήρια και εκτέλεση. Σκοτώνει τον Γερμανό και πέφτει στη θάλασσα. Ο άλλος Γερμανός τον πυροβόλησε και τον σκότωσε. Δηλαδή ο αδελφός μου είναι μέσα στη θάλασσα, δεν έχει τάφο. Διαβάζω λοιπόν έναν στίχο του Μίλτου για έναν που χτυπάει τα πλήκτρα κάτω από τη θάλασσα. Για τον τηλεγραφίστα που είναι μέσα στη θάλασσα και πατάει τα πλήκτρα. Και ανατρίχιασα. Λέω: *Ο αδελφός μου είναι.*

Τους έχω ξήσει τους στίχους του Μίλτου. Αυτό με συνέδεσε

* Οι τελευταίοι ανέκδοτοι στίχοι του Μ. Σαχτούρη, που μας παρέδωσε η σύντροφός του Γιάννα Περσάκη.

1. «ύστερα ξάπλωσα λουλούδια μέσα στη μπανιέρα»: από το ποίημα «Ο πνιγμένος».

2. «ενώ τριγύρω από τα σκοτεινά παράθυρα όλοι πυροβολούσαν»: από το ποίημα «Η μάχη».

μαζί του. Και πολλά άλλα στην ποίησή του».

Την ρωτάω για τους «Γενναίους», το ποίημα που της έχει αφιερώσει. «Ήθελε να το πετάξει όπως πολλά άλλα. Ήρθε ένας στο σπίτι και του είπε ότι και αυτός είχε γράψει για τους γενναίους. Α, είχε γράψει και αυτός. Γιάννα, θα το σκίσω. Το σκίζει και το πετάει στον τενεκέ. Εγώ το έφαξα στον τενεκέ μου άρεσε το ποίημα και το κόλλησα. Μου λέει: Θα σου το αφιερώσω. Και μου το αφιέρωσε. Έτσι σώθηκαν “Οι γενναίοι”».

«Ζήσαμε ωραία χρόνια», ξαναλέει. «Μιλάγαμε, λέγαμε, λέγαμε. Και οι δυο μας μεγαλώσαμε με βιβλία. Αλλά εκείνος, άλλα εγώ. Έτσι είχαμε τι να λέμε». (Γελάει.)

«Είχαμε πολλές κουβέντες – ποιητές, ποιήτριες. Έμιλι Ντίκινσον, που την αγαπάμε πολύ και οι δύο. Αυτή λέει κάπου: ο καθένας που χάνουμε παίρνει και ένα κομμάτι από τον εαυτό μας».

«Είδατε το άγαλμα πάνω στη βιβλιοθήκη;» μας δείχνει κάποια στιγμή. «Ο Μίλτος. Είναι του Κυριάκου Ρόκου. Θα ήθελα, αν υπήρχε έξυπνο υπουργείο Πολιτισμού, να του κάνουν ένα τέτοιο άγαλμα στα μέρη που συχνάσαμε.

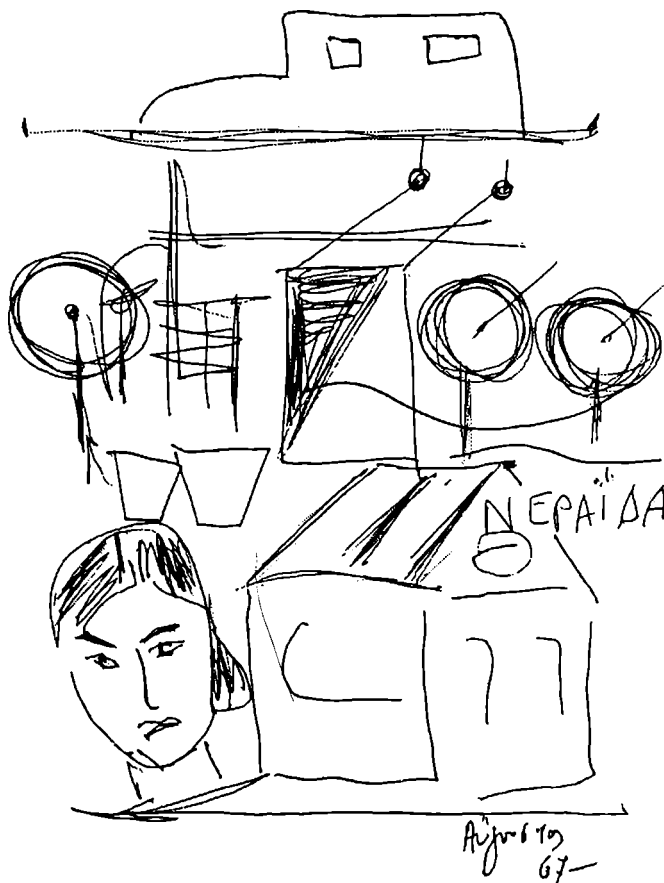
Είναι ο Μίλτος όπως ήταν τότε, με το μπερέ του, με το ντοσιέ με τα ποιήματά του. Και προσέξετε κάτω, στο πόδι του είναι ένα χέρι που τον κρατάει στη γη».

Ήτανε το καλοκαίρι του 1967. Είχαμε πάει με τον Μίλτο στην Αίγινα. Εγώ πήρα ένα φύλλο χαρτιού και έκαμα ένα σκίτσο του Μίλτου. Αυτός το είδε και μου είπε: «Δώστο μου να κάμω κι εγώ το δικό σου». Πήρε το χαρτί και στην πίσω πλευρά έκαμε αυτός το δικό μου σκίτσο. Αυτή είναι η ιστορία για τούτο το φύλλο χαρτιού, μας είπε η σύντροφος του ποιητή Γιάννα Περασάκη.

ΕΝΑ ΦΥΛΛΟ ΧΑΡΤΙΟΥ

Ο Μίλτος Σαχτούρης από την Γιάννα Περασάκη.

Η Γιάννα Περασάκη, σκίτσο του Μίλτου Σαχτούρη.

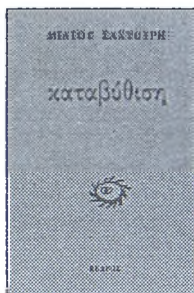
Μίλτος Σαχτούρης

Από τη σκοπιά των τελευταίων συλλογών του

Μια ανάληψη του όλου

του Γιάννη Δάλλα

του Θάνου
συνομολόγηση

(1)

Με τις δύο τελευταίες συλλογές του *Ἐκτοτε* (1996) και *Ἀνάποδα γυρίσαν τά ρολόγια* (1998) και μία τρίτη πίσω τους, την *Καταβύθιση* (1990) ολοκληρώθηκε, μαζί με τη ζωή του, και η ποιητική – πού είναι ταυτοχρόνως και ιστορική και ανθρωπολογική – μυθολογία του Σαχτούρη. Είναι και οι τρεις τους συλλογές της ὕστατης δεκαετίας του αἰώνα πού μᾶς πέρασε, του αἰώνα πού τουλάχιστον γιά τό β' ἡμισὺ του θά μπορούσε γιά τήν ποίηση νά ὀνομασθεῖ αἰώνας τοῦ Σαχτούρη.

Εἶναι οἱ μόνες πού ἀπό τή σκοπιά τους δέν μοῦ δόθηκε σέ προηγούμενες μελέτες μου εὐκαιρία νά μιλήσω. Θά τό κάνω, ἐν συνόψει, γιά νά δείξω, συσχετίζοντας μοτίβα καί ποιήματα, καί τή συνοχή καί ἀντί γιά τή ζητούμενη ἐπίπεδη ἐξέλιξη ἀπ' τοὺς δύσπιστους, τήν κοχλιωτή καί κεντρομόλα ἀνάπτυξη τοῦ ἔργου του. Ἔτσι ἀρχίζω ἀπό τοὺς τίτλους, πού διαβάζονται καί ὡς ὀρισμοί τοῦ ἐσωτερικοῦ τῶν συλλογῶν του. Μὲ κυρίαρχη στίς δύο τελευταῖες τους τήν ἐννοια τοῦ χρόνου: χρόνου ὑπαρξιακοῦ, πού ὅμως διαστέλλεται καί ἄπτεται ἀφενός τοῦ βιωματικοῦ καί ἀφετέρου τοῦ ὄντολογικοῦ ἐντέλει χρόνου. Ἀπ' τό *Ἀνάποδα γυρίσαν τά ρολόγια*, ὅπου ὁ χρόνος ἐπαναπροβάλλεται ἀλλά σέ ἀντίστροφη πορεία, ὡς τό *Ἐκτοτε* ὅπου ὁ χρόνος συντηρεῖται ὡς μεταίσθημα, ἢ πιό σωστά ὡς μεταβίωση τῆς ὑπαρξης, ὕστερα ἀπὸ τή δοκιμασία πού ὑποδηλώνει ὡς τίτλος καί ἡ *Καταβύθιση*. Καί στή συλλογὴ αὐτὴ ἡ σήμανση τοῦ χρόνου δέν ἀπουσιάζει: ἀπὸ τὴν ἐξορκισμένη ὡς ἀπεφευκτὰ ἡμερομηνία τῆς γεννήσεως τοῦ ποιητῆ:

29 ΙΟΥΛΙΟΥ

29 Ἰουλίου ἀποφράδα ἡμέρα
τῆς μὴ γεννήσεώς μου
βρίσκομαι βαθιά μέσ στά νερά

τῆς θάλασσας τοῦ Πόρου
νεοφώτιστος
συντροφιά μέ τοὺς φίλους μου
τά ψάρια

καί ἀπὸ τὴν ἐπαναληπτικὴ ἐνός μνημολογίου γιά
«Τά λυπημένα Χριστούγεννα τῶν ποιητῶν»:

Εἶναι τά λυπημένα Χριστούγεννα 1987
εἶναι τά χαρούμενα Χριστούγεννα 1987

.....
Δυστυχισμένα Χριστούγεννα Ποιητῶν

ὡς τὴ γενικότερη ἀναφορά τῶν ἐποχῶν τοῦ τελευταίου του ποιήματος πού ἐπιγράφεται «Ἡμερολόγιο». Κατὰ τά ἄλλα ἡ συλλογὴ περιλαμβάνει ἐμπειρίες τοῦ βυθοῦ καί τοῦ θανάτου (ἐννοια πού ἔχει ἐδῶ τὴν ὑψηλότερη συχνότητα).

Ὡσπου γίνεται μιά σύνδεση ρητὴ – θά τὴν ἔλεγα διαβιβλιακή – μὲ ἓνα ποίημα τοῦ προηγούμενου βιβλίου του: «... μεγάλα / ἄσπρα καράβια σάν αὐτὰ πού μνημονεύω / στό τελευταῖο ποίημά μου στὰ “Ἐκτοπλάσματα”». Τρόπος πού εἶχε ἐντυπωσιάσει, ὅταν χρησιμοποιήθηκε καί ἐσωβιβλιακά σέ μιά ἀπὸ τίς πρῶτες συλλογές του: «Βρέχει ὅπως καί στό προηγούμενο ποίημα τὴν “Πορτοκαλιά”» (*Ὅταν σᾶς μιλῶ*, 1956). Ὅποτε καί μέ τὴν ἀφόρμηση αὐτὴ περνοῦμε καί στίς προηγούμενές του συλλογές, μέ δείκτη ἀναφοράς τους καί σέ αὐτές, ὅπως συνέβη καί μέ τίς ἐπόμενες, τὴν *Καταβύθιση*.

Ἐννοῶ τίς συλλογές πού κυκλοφόρησε ὁ ποιητὴς αὐτοτελῶς, μετὰ τὴ συγκεντρωτικὴ *Ποιήματα* (1945-1971). Μάλιστα κλιμακωτὰ μέ αὐτὴν τὴν ἀλυσίδωση: *Χρωμοτραύματα* → *Ἐκτοπλάσματα* → *Καταβύθιση*: πρὸς τὴν ἀνιούσα μῆς ἐξόδου τά *Ἐκτοπλάσματα* καί τὴν κατιούσα πρὸς τά μέσα ἡ *Καταβύθιση*. Καταρχὴν στὰ *Χρωμοτραύματα* (1980) τὰ πεδία τῆς δοκιμα-

σίας είναι και σωματικά και αείποτε επίκαιρα: είναι ή ύπαρξη που δοκιμάζεται παντοτινά σε ένα παρόν, μιά «Εποχή», κάθε είδους «συγγερούς καιρούς». Και ή δοκιμασία εκεί μορφοποιείται σε ποιήματα ἀκεραιωμένα όπως «Θά έρχόταν έποχή» ή «Τά χέρια ό δίσκος τής αγάπης» και σε φράσεις καιρίες, π.χ. «... μ' ένα χτύπημα / ό θεοκόπος / μ' έσπασε στά δύο», ή «Βλέπω / αυτό τό μεγάλο χιονισμένο φέρετρο / που ρίχνουν κάθε μέρα μέ κρότο / πάνω του πρόκες / κι έπιμένουνε / νά τ' όνομάζουν / ΓΗ», ή καθημερινότερα: «σάπια κεφάλια / γεμάτα / χαρτονομίσματα» σε ένα ποίημα που κορυφώνεται και πάλι μέ τήν έννοια του χρόνου, ό όποιος και παροσιάζεται προσωποποιημένος ως άνθρωποφάγος κάτω από τή μυθική ή πρωτογονική του μάσκα:

*Κι ό χρόνος
Πάντοτε Κρόνος*

Κανίβαλος τρόμος

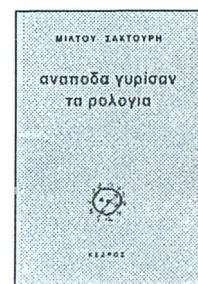
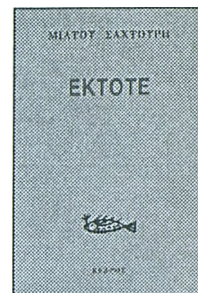
(2)

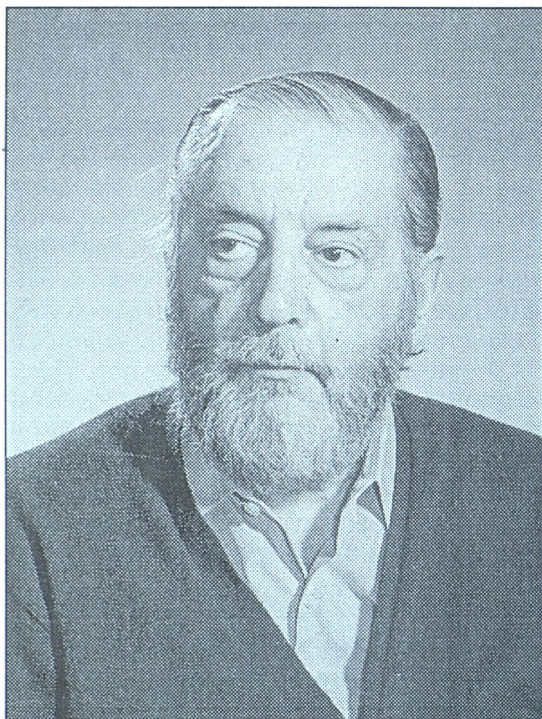
Ήλλά τί σημαίνει *Χρωμοτραύματα*; Τί μπορεί νά ύποκρύπτει ό αίνιγματώδης νεολογισμός αυτού του τίτλου; Πέρα άπ' τήν άμήχανη συσχέτισή του μέ τά «χρώματα» που άβάσιμα του δόθηκε, θέλω νά πιστεύω ύστερα από τήν περιγραφή που προηγήθηκε πώς μπορεί νά άνακαλεί τά «χρωμοσώματα», νά σημαίνει μέ άλλα λόγια τραύματα βαθιά έγγεγραμμένα μέσ στό γονιδίωμα τής ύπαρξης.

Και μπορεί από παρόμοια λογική τής φαντασίας, νά κατάγεται ως τίτλος και ή έννοια τής άλλης, τής άμέσως έπομένης, συλλογής του *Έκτοπλάσματα* (1986). Νά σημαίνει, μέ άλλα λόγια, σύμφωνα και μέ τήν Παραφυσική Ψυχολογία, «τά μυστηριώδη πλάσματα που σχηματίζονται μέ τήν ύλοποίηση του ψυχικού ρευστού, παίρνοντας διάφορες μορφές τής άνόργανης και όργανικής ζωής στην μεταψυχική συνείδηση τής ύπαρξης του άτομου», όπως και άλλου αλλά έμφανεστερα, μέ τήν έρμηνεία αυτή, στη συλλογή άναγνωρίζονται. Μιά έρμηνεία (παρα)ψυχολογική, αυτή του έκτοπλάσματος ύστερα από τήν προηγούμενη του χρωμοτραύματος, που έξηγει έκ θεμελίων, δηλαδή από τήν *όργανική* ύποδομή-βάση τής ύπαρξης, τήν «λοξή» ποιητική όπτική και «γλώσσα» του Σαχτούρη. Όπως άπ' τήν ίδια βάση έξηγείται και ή όπτική ζωής και τέχνης όλων των στιγματισμένων -του Ροσέτι, του Ρεμπώ, του Σκλάβου, του Μπουζιάνη- που έπιμένει νά τους δεξιώνεται συχνά στην ποίησή του ό Σαχτούρης και έτσι νά συναριθμείται

ως όμόλογος και ό ίδιος στη χορεία τους. Ήνεξάρτητα άν στην καλλιτεχνική πορεία τους οι άλλοι συμπορεύονται κατά κανόνα μέ τά ρεύματα τής έποχής τους. Συμπορεύονται οι πολλοί, μιά έξαιρετέοι είναι εκείνοι που πορεύονται έξω άπ' τους συρμούς ως παροδίτες. Και από αυτούς οι πιο «στιγματισμένοι» προπορεύονται των τεχνοτροπιών τής έποχής τους. Έτσι και ό Σαχτούρης, ύπερβαίνοντας τό ρεύμα του ύπερρεαλισμού και άκολουθώντας τήν ύπόγεια διαδρομή του έξπρεσιονισμού, που ύπήρξε τό ύποστρωμα πολλών τεχνών, άναδεικνύεται αυτός ό πιο μοντέρνος ποιητής τής έποχής μας. Ό μοντερνισμός του άμιγής, προσωπικός, πρωτότυπος, είναι άσχετος άπ' τήν εύήθεια του τόνου του κηρύγματος και άπ' τό πλέγμα τό έμφανές των έξαρτήσεων των «πατέρων» τής δεκαετίας του '30. Άσχετος άπ' τήν άειθηρία νεωτερισμών και άπ' τό παιχνίδι πειραματισμού και τεχνασμάτων των νεότερων.

Μάλιστα σε σχέση μέ αυτούς τους τελευταίους σκύβεις στά γραπτά του και διαπιστώνεις κάποτε πώς ό Σαχτούρης από μία ήλικία και έπειτα -τή νεανική τής χειραφέτησής του, ύποθέτω- δέν ενδιαφέρεται για τά νεότερα κινήματα, δέν πειραματίζεται και ό ίδιος. Όχι πώς τά άγνοεί και δέν πληροφορείται επάνω-κάτω, αλλά δέν διψά για αυτά και δέν τά ένωτίζεται. Θά έλεγα, άν κρίνω και από τή γυμνή σχεδόν βιβλιοθήκη του στά διαμερίσματα-κελιά του, δέν διαβάζει. Όπως τηρουμένης τής μεγάλης του διαφοράς και ό Καβάφης, δέν συγκαταλέγεται στους άδηφάγους ούτε καν τους δαιτημόνες του διαβάσματος. Και δέν έννοώ π.χ. τους κορυφαίους, άπ' τόν Έλιοτ και τόν Πάουντ έως τόν Πεσσόα και τόν Μπόρχες, αλλά και από τους συνομηλικούς του άλλα παραδείγματα, του Ρενέ Σάρ άς ύποθέσωμε ή του δικού μας του Σινόπουλου. Ήλλά όπως διαφορετικά και ό μεγάλος μας Καβάφης, έτσι και αυτός άφου έξασφάλισε τά έφόδια και όργάνωσε τους όρους τής ποιητικής του, από τίς άρχές ως τά άποχρώντα της μοτίβα, και άφου άφησε μονάχα άνοιχτές δικλίδες και θυρίδες επικοινωνίας μέ τό περιβάλλον του ως πηγής έρεθισμάτων, έκτοτε άρχισε νά άρδεύεται από αυτά και ως ποιητής νά αυτοτροφοδοτείται. Δίχως βάρη πρόσθετης σοφίας και άλλους περιττούς περισπασμούς, λ.χ. μεταφραστικούς ή κριτικούς, έλκτικούς και σε ίκανούς άκόμη συναδέλφους του, άπ' τόν Άλεξάνδρου και από τόν Άναγνωστάκη ως τόν Παπαδίσσα και τόν Γονατά. Παρά αυτός ως ποιητής και μόνον, όπως τάχτηκε νά ζει και νά δημιουργεί. Νά δημιουργεί και νά πρωτοπορεί, άντλώντας όχι από δάνεια πεδία (και παιδεία), αλλά από τήν

Ο Μίλτος
Σαχτούρης
τον Ιούνιο 1985.

έσωτερική του παρακαταθήκη, ή όποια αυτό-τροφοδοτούμενη γεννᾶ καί αναπαράγει, όχι γνωστική αλλά ποιητική σοφία.

Όπως προαγγέλλεται, άλλοτε έμβληματικά καί άλλοτε ρητά στίς συλλογές του, καί άπ' τούς άλλους, πέρα από τούς προαναφερθέντες, τίτλους. Λ.χ. από τούς πιό πυκνούς του, πού χρειάζονται έμπνευσμένη έρμηνεία, έννοῶ *Τά φάσματα ή ή χαρά στόν άλλο δρόμο καί Τά στίγματα* έως τή *Σφραγίδα ή ή δγδοη Σελήνη καί Τό σκεῦος* καί από τούς σχετικά πιό προσπελάσιμους μέ λαβές πιό προσιτές πρός τήν πραγματικότητα καί τίς άναγωγές της, από τίς *Παραλογαίς καί Μέ τό πρόσωπο στόν τοίχο* ὡς τήν τελευταία, γιά νά ξανασυνδεθοῦμε μέ τό θέμα μας, *Άνάποδα γυρίσαν τά ρολόγια*.

(3)

Άπό τίς δύο έννοιες καί αὐτοῦ τοῦ τίτλου, παρατρέχομε ὡς αὐτονόητη τό «ανάποδα» (εἶναι ένας άπ' τούς τρόπους τοῦ Σαχτούρη, νά άναποδογυρίζει τίς συμβατικές συνθήκες τῶν πραγμάτων) καί κρατοῦμε τό «γυρίζαν» πού σημαίνει πίσω από τήν τεχνική του τῆς αντίστροφης πορείας πῶς έν κατακλεῖδι ἔχομε ἐδῶ καί τήν *άνάληψη τοῦ ὅλου*, δίκην μιᾶς ταινίας -τῆς ταινίας τῆς ζωῆς, τῆς ἱστορίας καί τοῦ κόσμου- πού ξαναγυρίζεται καί παίζεται άνάποδα, άπ' τό τέλος δηλαδή πρός τήν άρχή της. Πρόκειται γιά έπανάληψη; Όχι βέβαια! Άλλά γιά άλλοτε πρωθύ-

στερη καί άλλοτε ὑστερόπρωτη έπανάκρουση καί άνακεφαλαίωση τῶν πάντων. Γιά μιᾶ νέα ὀπτική τῶν φαινομένων, σάν άπό διαφορετική κάθε φορά ἔδρα τοῦ πρίσματος πού ὑπῆρξε ή ποίησή του.

Πράγματι στίς τελευταίες συλλογές του έπανακρούονται μοτίβα γνώριμα άπ' τίς ένδιάμεσες, άκόμη καί τίς πρῶτες. Άλλά σέ διαφορετική παραλλαγή, ὡστε νά πλουτίζεται ή θεματική καί μαζί τό νόημα καί ή μορφοπλασία τους. Μία πρόχειρη σταχυολόγηση εἶναι ένδεικτική. Γράφει, γιά παράδειγμα, στήν τελευταία συλλογή του γιά τό άσπρο περισσότερι πού παραβιάζει τή φωλιά τῶν μαύρων στό περβάζι τοῦ παράθυρου τοῦ ποιητῆ («Τό άσπρο περισσότερι»), ένῶ παλιότερα στή συλλογή του *Όταν σᾶς μιλῶ*, ὕστερα από τήν έξουθενωτική άναμονή του «τό άσπρο περισσότερι μ' άγρια δόντια / σάν σκύλος οὔρλιαξε μέσα στή νύχτα» («Τό περισσότερι»); γράφει γιά τό θέμα τοῦ τηλέφωνου πού άσταμάτητα χτυπᾶ καί τοῦ μιᾶ «γιά τό καταραμένο άπόγευμα / γιά τήν παλιά ἱστορία» («Η παλιά ἱστορία») ὅπως πρωτοχτύπησε στή συλλογή του *Μέ τό πρόσωπο στόν τοίχο* μέ τήν τελική ἐκεῖ επίγνωση: «-Δέν ξέρουν τ' ὄνομά μου / Μ' ἔχουν ξεχάσει / Εἶμαι νεκρός» («Τό τηλέφωνο»); γράφει γιά τήν έννοια τοῦ γάμου («Ο γάμος πού δέν ἔγινε»), ένῶ αντίθετα πολύ παλαιότερα στίς *Παραλογαίς* γίνεται λόγος «γιά ένα περιστροφο / πού εκπυρσοκρότησε / μέσ' σ' ένα σύννεφο / άπό καρδιές» («Ο γάμος»). Στήν προτελευταία επίσης συλλογή του άλλες έννοιες συνείρονται, ὅπως λ.χ. ή έννοια τοῦ γάμου καί τοῦ άγιου, μέ τήν τελευταία συλλογή καί μέ τίς προηγούμενες. Εἶναι ἐδῶ «ό Άγιος-πεταλοῦδα» («Στά νησιά») πού άλλοτροπίζεται εἰκονοκλαστικά ἐκεῖ («Η άράχνη καί ὁ άγιος») παραπέμποντας σέ προηγούμενες περσόνες του, π.χ. από τά *Φάσματα...* («Συμπέρασμα») ἔως *Τό σκεῦος* («Ο άγιος») καί τά *Έκτοπλάσματα* («Η Άγία»). Εἶναι άκόμη ἐδῶ ή περιπέτεια τοῦ ποιητῆ («Στό σπῖτι τοῦ νεκροῦ ποιητῆ»), ἔτσι από παλαιά *τα(γ)μένη*, στίς *Παραλογαίς* («Τά δῶρα»), στά *Στίγματα* («Ο ποιητής»), στό *Σκεῦος* («Τό άνέβασμα») καί περιπλανώμενος ἐδῶ στήν άδεια πόλη («Ιούλιος 1990»), ή στή θορυβῶδη μοναξιά του καφενείου νά φωνάζει ὀργισμένος τήν ποιητική παραγγελία του («Στό καφενεῖο μέ τίς λίρες»):

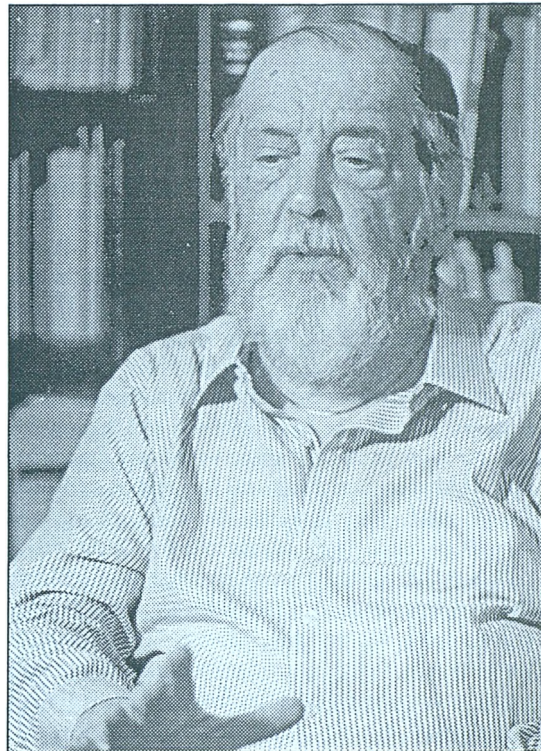
-Φέρε μου ένα φλυτζάνι μέ μελάνι,
ένῶ ἔπαιρνε άπ' τό παρελθόν, στό *Σκεῦος*, τήν άπάντησή του («Η έπιθυμία»):

Άφήστε με λείει τό γκαρσόνι
ἔχω δουλειά πάω νά φέρω τόν καφέ
πού μοῦ παράγγειλε ή πεθαμένη.

Πρόκειται για μιὰ μακρά σειρά συσχετισμῶν πού ὁ μελλοντικός μελετητής ὀφείλει νά ἐξαντλήσει καί νά συστηματοποιήσει. Ἀλλά, προσοχή, μήν ἀρκεσθεῖ ἀπλῶς στή θεματογραφία, περιγράφοντας ἀπ' ἔξω μονάχα τήν τυπολογία τους. Ἡ γεωμετρία τοῦ Σαχτούρη εἶναι μιὰ γεωμετρία βάθους, δηλαδή στερεομετρική. Μιὰ γεωμετρία ὄχι ἐπίπεδη, ἀλλά κυματοειδής καί παραστατική. Ἡ δομή, μέ ἄλλα λόγια, τῶν μοτίβων της εἶναι κατά βάθος μουσική. Καί μετά τή σύνθεσή της, στήν ἀνάγνωση συμβαίνει ὅ,τι γίνεται καί στήν ἐκτέλεση μιᾶς συμφωνίας: ἕνα ἢ περισσότερα ὁμόκεντρα μοτίβα, διαρκῶς βαθαίνοντας μέ τίς παραλλαγές τους ἀπεργάζονται μιὰ πολυφωνική, μέ ὄρους καλλιτεχνικῆς κατασκευῆς, ὄχι στό αὐτί ἄλλα στή συνείδησή μας, συναυλία νοημάτων καί μορφῶν.

Ἀλλά πέρα ἀπό τήν τοπογραφία καί ἡ ἀνθρωπολογία τῶν προσώπων εἶναι στήν ἐξέλιξή τους ἀρκετά χαρακτηριστική. Παρακολουθώντας τώρα τήν ἀνάστροφη πορεία, βλέπομε πῶς ξεκινᾷ στίς πρῶτες συλλογές τους ἀπό πρόσωπα ἀνώνυμα, ἀντωνυμικά ἢ ἀπλῶς δηλωτικά τῆς ἡλικίας, τοῦ ἐπαγγέλματος, τοῦ ρόλου τους, π.χ. αὐτός, ἐκείνη, τό παιδί, ὁ γέροντας, ὁ ναύτης, ὁ γαμπρός, ὁ μοτοσυκλετοποδηλατιστής, ὁ στρατιώτης, ἡ ζητιάννα. Καί πρὸς τίς μεσαῖες συλλογές τὰ δρῶντα πρόσωπα φορτίζονται ἀπό ιδιότητες ἀνώτερες καί γίνονται ὁ ποιητής, ὁ ἄγγελος, ὁ δαίμονας, ὁ ἅγιος, ὁ προφήτης, ὁ τρελός καί ἔτσι διαδοχικά μέ αὐτήν τή διασύνδεση—«Ο ΝΤΥΛΑΝ ΤΟΜΑΣ ΒΑΣΙΛΙΑΣ ΤΡΕΛΟΣ ΣΤΡΙΦΟΓΥΡΙΖΕΙ»— θά περάσει στά ἐπώνυμα, τὰ σημαδιακά καί ἐμβληματικά τῆς συντεχνίας, τόν Ρεμπώ, τόν Ντύλαν Τόμας, τόν Στρίντμπεργκ καί τόν Νίτσε καί ἐπαναληπτικά, πέντε φορές τόν Κάφκα, μπαίνοντας ἐκ προοιμίου μέσ στή συνωρίδα τους, πάντα μέ τήν πρόθεση νά ταυτιστεῖ μαζί τους», σύμφωνα μέ τή διαβεβαίωση ἑνός τίτλου του: «Ὁ ἄγγλος ζωγράφος καί ποιητής DANTE GABRIEL ROSSETI γράφει μέ τό χέρι μου ἕνα ποίημα».

Εἶναι ἡ οἰκουμένη του ἀπό τίς μεσαῖες ὡς τίς τελευταῖες συλλογές του: μιὰ οἰκουμένη τῶν καταραμένων καί ἁγιασμένων ἀπ' τή Μοίρα. Καί στίς τελευταῖες συλλογές του ὅλα γίνονται πιά κοντινά καί πιό οἰκεῖα. Τά δραματικά του πρόσωπα, χωρίς τὰ προσωπεῖα (λ.χ. τοῦ προφήτη ἢ τοῦ μάγου), εἶναι πίσω του καί δίπλα μας: πίσω του ὁ Ἐμπεριόκος, ὁ Μπουζιάνης καί ὁ Σκλάβος, δίπλα του καί δίπλα μας, καθέννας τους μέσ στό ποίημά του σάν σέ μνῆμα χλοερὸν μέ ἄλλους μαζί νά μνημονεύεται: ὁ Καρυωτάκης, ὁ Παβέζε, ὁ Τραϊανός καί οἱ πιό συγγενικοί του, ὁ Μακρῆς καί ὁ Καροῦζος. Ὅμοια ταπεινά

Φωτογραφία ἀπό
τα γυρίσματα της
ταινίας του
Λευτέρη
Ξανδόπουλου
*Ποιος εἶναι ὁ τρε-
λός* Λαγός.
12 Ιουλίου 1992,
στο διαμέρισμα
τοῦ Μίλτου Σα-
χτούρη.

καί τὰ πεδία του, τό σπίτι του πού ἐπανέρχεται
στίς τελευταῖες συλλογές του —τό ἀναζητᾷ καί
δέν τό βρίσκει— μέ τήν πεθαμένη του μητέρα καί
ἀπ' τίς σπάνιες φορές καί τόν πατέρα του, ὅμοια
ἐρημική καί ἡ γειτονιά του (*Ἐκτοτε*):

ΙΟΥΛΙΟΣ 1999

—*Ε, Μάρκο Πόλο
μοῦ φώναξε τότε ὁ «Χριστός»
ἄδεια ἡ Φωκίωνος Νέγρη
μονάχα ἐμεῖς οἱ δύο
εἴχαμε μείνει
καί τὰ σκυλιά.

Οἱ σημαδιακοί «Ἰούλιοι» του Σαχτούρη!... Καί
ἡ φωνή του κουρασμένη, τρεμοπαίζοντας σάν
τή χαμηλωμένη λάμπα μέσ στήν «ὑπερτονική»
καί «κατατονική Ἀθήνα» ὅπως τήν εἶπε, συνο-
ψίζοντας ἐκεῖ καί τή ζωή του (*Χρωμοτραύμα-
τα*):

Ἀθήνα προπολεμική — μεταπολεμική
καί σύ καφενεῖο — τό καρύδι μέσα στό κλουβί.

(4)

Τελειώνω, ἀπό τή μεριά τῆς συντεχνίας μέ τή
γενική παραδοχή: Ὁ Σαχτούρης καί μετά τήν
ἀποχώρησή του λειτουργεῖ ὡσεὶ παρὼν ἀνάμε-
σά μας. Καί προσθέτω, ἐπαυξάνοντας: ἔξακο-

λουθεί να προπορεύεται και να δημιουργεί. Με μια φράση, να πρωτοπορεί από τό βάθος μιάς παράδοσης προς μία σύγχρονη δυναμική του «άναρθρου» λόγου («άναρθρου», όπως χαρακτήρισε την έκφραση, ως επιδρομή εκεί και ως έκτίναξη από εκεί της ποίησης ό Έλιοτ).

Νά πρωτοπορεί από δυό πηγές, όπως τόνισα σέ προγενέστερες μελέτες μου και όπως διευκρίνισα σέ αυτές, μέ δύο τρόπους: από την παράδοση σέ μιά τών μαγικών παραμυθιών και τών παραλογών στή συνήχησή τους πίο πλατιά μέ την «άγρια σκέψη» τών πρωτόγονων που έξερεύνσε ή νεότερη άνθρωπολογία· και άπ' την άγριότητα του Δεύτερου παγκόσμιου πολέμου και σέ μιάς της Κατοχής και του Έμφυλίου στή συνέχισή τους και αυτών από την κρίση του άνθρωπιστικού πολιτισμού μεταπολεμικά στήν έποχή μας. Καί αντίστοιχοι είναι οί τρόποι, έννοώ σέ αυτόν του λόγου και όχι όπως στους άλλους της γραφής τους: άφενός πριμιτιβιστικοί και άφετέρου, ή ως έκ τούτου, στήν έκφραστική τους νεωτεριστική. Ένας λόγος δηλαδή ρηγματικός, άρθρωμένος παρατακτικά, μέ νοήματα και φραστικώς υπερβατά. Όπως είναι ό λόγος τών πρωτόγονων και ό μοντέρνος του

υπερρεαλισμού: του υπερρεαλισμού του έγγονοπουλικού ιδιαιτέρως, άπό όπου και άφορμήθηκε άρχικά, αλλά γρήγορα έδραίωσε τή θέση του στο ύπέδαφος ενός κινήματος ευρύτερου, στήν περίπτωσή του ίκανού νά άποδώσει τίς τελετουργίες και τά σύμβολα του βαθύτερου άνθρωπολογικού μας ύποστρώματος. Ό Σαχτούρης δηλαδή και άπό την άποψη αυτή είναι ή άυθεντικότερη συνείδηση και ούσιαστικά ή πρώτη και μοναδική φωνή του έξπρεσιονισμού στή νέα ποίησή μας.

Και οί δύο τρόποι, όπως και οί πηγές τους, είναι συμβατοί. Πράγμα που σημαίνει, πως ή φαντασία του Σαχτούρη είναι καταρχήν προλογική, έφόσον έκπηγάξει άπό ένα βάθος πριν έμπεδωθεί ή λογική παράσταση του κόσμου· αλλά και παράλογη, καθώς καταθέτει μαρτυρίες και άπ' τή σύγχρονη έπίσης βαρβαρότητα. Είναι ένας μαγικός καθρέφτης ως πηγή μεταμορφώσεων και άπέναντι ό άντικρουστός της έποχής πρόξενος παραμορφώσεων. Μέ όλα αυτά ό ποιητής άντιπροτείνει την προσωπική του και πρωτότυπη έκδοχή του στήν έκρηκτική παράδοση του ευρωπαϊκού μοντερνισμού στήν έποχή του.

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΠΟΛΥΤΥΠΟ

ΣΕΙΡΑ: ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΕΣ ΨΗΦΙΔΕΣ

• ΓΙΩΡΓΟΣ ΚΕΧΑΓΙΟΓΛΟΥ

«Είς την οδόν των φιλελλήνων» του Α. Εμπειρίκου
«Ο Έρωτας στα χιόνια» του Αλ. Παπαδιαμάντη
Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης και πνευματική ζωή

• ΑΝΤΕΙΑ ΦΡΑΝΤΖΗ

Ερωτικές μεταμορφώσεις αντίδωρο στην Μάση Χατζηλαζάρου

• Ούτως ή άλλως (Αναγνωστάκης
– Εγγονόπουλος – Καχτίτης – Χατζής)

• ΣΟΝΙΑ ΙΛΙΝΣΚΑΓΙΑ

Επισημάνσεις

• ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΛΥΠΟΥΡΑΧ

Πήγε να εγκοιμηθεί στο Ασκληπιείο της Επιδάουρου

• ΒΙΚΤΩΡ ΙΒΑΝΟΒΙΤΣ

Υπερρεαλισμός και «Υπερρεαλισμοί»

ΣΕΙΡΑ: ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΣΚΕΨΗ

• ΝΙΚΟΣ ΠΟΥΛΑΝΤΖΑΣ

Για τον Γκράμσι. Μεταξύ Σαρτρ και Άλτουσέρ
Παραμβάσεις

• ΠΙΕΤΡΟ ΙΝΓΚΡΑΟ

Η κρίση και ο τρίτος δρόμος

• ΡΑΛΦ ΜΙΛΛΙΜΠΑΝΤ

Το κράτος στην καπιταλιστική κοινωνία του δυτικού συστήματος εξουσίας

• ΤΣ. ΛΟΥΠΟΡΙΝΙ - Ε. ΜΠΑΛΙΜΠΑΡ - Α. ΤΟΖΕΛ

Η κριτική της πολιτικής του Μαρξ

ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ

• ΜΗΤΣΟΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΠΟΥΛΟΣ

Φύλλα-Φτερά

Ο Βασιλιάς που πέθανε

• ΑΝΝΟΥΣΩ ΚΟΥΣΑΘΑΝΑ-ΡΟΕ

Η άλλη μου πατρίδα

• ΑΝΔΡΕΑΣ ΖΑΡΜΠΑΛΑΣ

101 Ποιήματα

• SALVATORE NICOSIA

Το σήμα και η μήμη

• ΤΣΙΜΗΣ ΠΑΠΑΝΙΚΟΛΟΠΟΥΛΟΣ

Παλαδάς ο Αλεξανδρεύς

Π

ΛΕΥΚΩΜΑΤΑ

• Κάτι το «ΠΡΑΙΟΝ»

Μια περιήγηση στην ελληνική

κακογουστιά

• Kitsch (Made In Greece) (Αγγλικό)

• ΓΙΑΝΝΗΣ ΙΩΑΝΝΟΥ

Ο τρίτος δρόμος

• ΓΙΑΝΝΗΣ ΚΑΛΑΪΤΖΗΣ

Τσιγγάνικη ορχήστρα

• ΑΝΔΡΕΑΣ ΠΕΤΡΟΥΛΑΚΗΣ

Το ημερολόγιο του Ανδρέα

ΔΟΚΙΜΙΑ

• ΓΙΩΡΓΟΣ ΔΗΜ. ΚΟΝΤΟΓΙΩΡΓΗΣ

Πολιτικό σύστημα και πολιτική

• ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ ΠΑΠΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ

Θεσμοί, ιδεολογία και πολιτική στο Μεσοπόλεμο

• ΚΑΤΕΡΙΝΑ ΣΑΙΝ ΜΑΡΤΕΝ

Λαμπράκηδες. Ιστορία μιας γενιάς

• ΕΛΛΗ ΣΚΟΠΕΤΕΑ

Το «Πρότυπο Βασίλειο» και η μεγάλη ιδέα

• ΜΗΤΣΟΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΠΟΥΛΟΣ

Μια συνάντηση: Σεφέρης-Μακρυγιάννης

• ΥΓΕΙΑ-ΠΟΛΙΤΕΙΑ-ΚΟΙΝΩΝΙΑ

Μελέτες για το σύστημα υγείας (συλλογικός τόμος)

Βιβλία που καλύπτουν τα ενδιαφέροντα και τους προβληματισμούς του σύγχρονου πολίτη

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΠΟΛΥΤΥΠΟ, Δημοχάρους 60, τηλ.: 210-72 32 819, fax: 210-72 26 107, e-mail: chprou@otenet.gr
ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΔΙΑΘΕΣΗ: ΚΑΤΑΡΤΙ, Μαυρομυχάλη 9, 106 79 Αθήνα, τηλ.: 210-36 04 793 - 210-36 01 271, fax: 210-36 09 697

Οφειλές μιας γενιάς

του Γιάννη Βαρβέρη

Ο Μίλτος Σαχτούρης στην απονομή των Κρατικών Βραβείων Λογοτεχνίας 1987, Παλαιά Βουλή 28 Μαρτίου 1988.

*«Είπες: Θέ μου, τί γυρεύω ἐδῶ;
Ἐγὼ πῆγαινα
στὴν τουαλέτα»*

Γιάννης Κοντός, «Τό χρονόμετρο»

Εξαιρώντας τούς κλασικούς ἢ τούς παλαιότερους, τούς πρό τοῦ Πολέμου, νομίζω ὅτι ἡ Γενιά τοῦ '70 ὀφείλει σημαντικότερα τροφεῖα στόν Μίλτο Σαχτούρη. Ξεπερνώντας τό σπαρακτικό βίωμα τῆς αἰμόφυρης Ἀριστερᾶς, μᾶς μίλησε προδορικὰ γιά τή σύνολη φρίκη τοῦ μεταπολεμικοῦ κόσμου, φρίκη πού καθοδήγησε, μαζί μέ τίς ἀναμνήσεις τοῦ ὑπερρεαλισμοῦ καί τόν Καρλωτάκη, τήν ἔκφραση εἰρωνος ἀποστροφῆς –ἀντί τοῦ ὅρου ἀμφισβήτηση– τῆς γενιάς τοῦ '70.

Στήν ἀπόλυτα προσωπική του φόρμα περιλαμβάνεται καί μιᾶ ἔντονη κατάθλιψη – σέ σημείο πού καμιά φορά δέν διακρίνεις καθαρά ἀν τό ποιητικό ἀποτέλεσμα εἶναι ἐξαγόμενο ἀμειγρῶς ποιητικό ἢ ἴσως καί ψυχιατρικό.

Ἡ περίεργη αὐτή κατάσταση εἶναι θαρρῶ ἐκείνη πού, παρὰ τά ἐπιφαινόμενα, ἀπομάκρυνε τόν Σαχτούρη ἀπ' τόν ὑπερρεαλισμό, ὅπως ὑποδειγματικά τό ἔδειξε ὁ Βαγγέλης Χατζηβασιλείου στό βιβλίο του *Μίλτος Σαχτούρης – Ἡ παράκαμψη τοῦ ὑπερρεαλισμοῦ*.

Ἔτσι, ὁ Σαχτούρης δίδαξε στή γενιά μας τή λογική καί τήν ἠθική τοῦ αἰνιγματικοῦ συμβολισμοῦ. Μέ τό «παράξενισμά» του νομιμοποίησε τίς ἐπιγονικές μας ἀμφισυνδέσεις, πού ὅσο τολμηρότερες παρουσιάζονταν τόσο περισσότερο συγγενεῖς ἦσαν πρός τίς δικές του.

Τή μουσική βέβαια μᾶς τή δίδαξε ὁ Σολωμός καί ὁ Καβάφης. Οἱ μουσικές τοῦ Ἑλύτη καί τοῦ Ἐμπειρίκου ἔμειναν, νομίζω γιά λόγους ἰδιοσυγκρασιακῆς διαφοροποίησης, φωτεινά μακρινές μας. Ὁ Σεφέρης μᾶς ἔδειξε τή στέρεη μουσική τῆς στοχαστικότητος καί τούς βηματισμούς της ἐνῶ ὁ Σαχτούρης ἐκείνην τῆς ἀρραγοῦς σκληρότητας πού διατρυνά τήν ἀκοή καί

τήν ἀκοή τῆς κάθε μέρας.

Ἀπ' τόν Σαχτούρη μάθαμε ἀκόμη τά θαύματα τῶν ἀντιθέσεων καί τήν τεχνική τοῦ ἀπροσδόκητου, πρακτικές πολὺ συνηθισμένες στίς μετὰ τό 1970 γραφές τῶν νεότερων, εἴτε χρησιμοποίησαν χρώματα, εἴτε ζῶα εἴτε ἀντεστραμμένα τά κοινά καθημερινά σύμβολα, ἔτσι ὅπως πρῶτος τά ἀξιοποίησε μέ πρωτοτυπία, δύναμη καί τόλμη ὁ Σαχτούρης.

Ὁ σπουδαῖος αὐτός ποιητής πού, ὡς πρός τή μορφολογική νεωτερικότητα, συνοδοιπόρους στή γενιά του εἶχε ἰδίως τόν Δ.Π. Παπαδίτσα καί τήν Ἑλένη Βακαλό μαζί μέ τόν λεξιμάγο Ν.Δ. Καρούζο, μᾶς δίδαξε ἀκόμη τόν τρόπο νά ἀκινητοποιοῦμε φωτογραφικά ἀλλά καί θραυσματικά αὐτό πού εὐρύτερα ὀνομάσαμε ἄγχος, ἀγωνία, καθημερινό πανικό.

Ἀκόμη, μέ τίς ἐφιαλτικές του εἰκόνες καί τά ἐωσφορικά τοπία του μᾶς βοήθησε νά ἐξοικειωθοῦμε καί νά διατυπώσουμε, ὁ καθένας μέ τίς μικρές του δυνάμεις, τήν μείζονα ἔννοια τοῦ θανάτου, ἔννοια πού ἀπασχόλησε καί ἀπασχολεῖ ἀκόμη πολλούς ποιητές τῆς γενιάς μας. Ὁ Σαχτούρης μᾶς μετέτρεψε τόν θάνατο εἰς «σταθεράν παρηγόρησιν», σέ οἰκεῖο, θά ἴλεγα οἰκόσιτο «προστατευτικό» συνοδοιπόρο, στή μόνη ζωτανή (τί παραδοξολογία!) ἐλπίδα χάριτος καί ἀκτινοβολίας πού ἐπιφυλάσσεται στόν θνητό.

Ἐξω ἀπό πλαστές μανιέρες καί μέσα στήν ἀπόλυτα προσωπική του, ξύπνιος ἐν ἐνυπνίῳ καί ποτέ «ἔξυπνος», φανατικός μᾶς ἄλλοτε κραυγαλέας κι ἄλλοτε ἡρεμῆς παράνοιας, ἔταμε γιά χάρη μας ἀγρούς νέους, ἐπὶ τό γεωγεῖν. Κι ἂν κάποτε νοιώθουμε μέσα στό ἐκθαμβωτικό σκοτάδι του μιᾶ ἀκραία δύσπνοια, ἐκεῖνος, πέρα ἀπ' τά πολύτιμα σκευη-δῶρα του, μᾶς ἔχει εἰδοποιήσει:

«Δυὸ ἄνθρωποι ψιθυρίζουν
τί κάνει, τήν καρδιά μας καρφώνει;
ναί, τήν καρδιά μας καρφώνει
ὥστε λοιπόν εἶναι ποιητής».

Ο παραισθητικός Μίλτος Σαχτούρης

του Γιάννη Αντιόχου

Ο Μίλτος Σαχτούρης στον Πόρο.

«Απ' το πρωί κοιτάζω προς τ' απάνω ένα πουλί καλύτερο/ απ' το πρωί χαίρομαι ένα φίδι τυλιγμένο στο λαιμό μου...» ξεφυλλίζοντας τους δυο τόμους των ποιημάτων του Μίλτου Σαχτούρη, μάρτυρας ενός ποιητικού έργου που παρεκτρέπει την πραγματικότητα. Ενός ποιητικού έργου γεμάτου από ηλεκτρικές κουρτίνες σ' άλλη εποχή, σκύλους και φεγγάρια μ' ορθάνοιχτα στόματα και περισσότερο μαρτυρώ ένα καταθλιπτικό, νυχτερινό και θανατερό ποιητικό σύμπαν. Αλλιώς, ένα παραισθητικό ποιητικό σύμπαν που αριθμεί δεκατέσσερις ποιητικές συλλογές, από τις οποίες οι περισσότερες οργανώνονται κάτω από τίτλους που καθορίζουν

αυτήν ακριβώς την παραισθητική εποπτεία του ποιητή, όπως: «Η Λησμονημένη», «Παραλογαίς», «Φάσματα», «Τα Στίγματα», «Σφραγίδα ή Η Όγδοη Σελήνη», «Χρωμοτραύματα», «Εκτοπλάσματα», «Καταβύθιση», «Ανάποδα Γυρίσαν τα Ρολόγια».

Μοσχοβολούσε το φεγγάρι/ σκύλοι μ' άσπρα λουλούδια στο κεφάλι/ περνούσανε στο δρόμο εκστατικοί/ κι ο δρόμος κάτω έφεγγε κρύσταλλο/ και μέσα φαίνονταν/ τα σφυριά και τα μαχαίριά/ ... γράφει ο ποιητής το 1958 στη συλλογή *Φάσματα ή Η Χαρά στον Άλλο Δρόμο* και χτίζει ένα εφιαλτικό τοπίο για τον αναγνώστη, ο οποίος έλκεται από την σκοτεινή ανάγνωση μιας ποιή-

σης που είναι πιο συγγενής σ' έναν ακραϊνή ρομαντισμό, με λέξεις επαναλαμβανόμενες και ενδογενή ρυθμό από όμοια φωνήεντα ή σύμφωνα.

Στην ποίηση του Σαχτούρη, το ποίημα όπως διατυπώνει και ο Χάρολντ Μπλουμ στην *Αγωνία της Επίδρασης*, αναλαμβάνει το ρόλο μιας σκόπιμης παρερμηνείας από τον ίδιο τον ποιητή, ως ποιητή, ενός προηγούμενου ποιήματος ή της ποίησης εν γένει. Συνεχίζοντας ο Μπλουμ, αναφερόμενος στον μελετητή, στον κριτικό ή στον αναγνώστη υποστηρίζει: «Αν γνωρίζεις κάθε ποίημα μέσω του κλίναμέν του, θα "γνωρίζεις" το συγκεκριμένο ποίημα μ' έναν τρόπο που δεν προσπορίζεται γνώση από την απώλεια της δύναμης του ποιήματος» και χρησιμοποιώ τον όρο *κλίναμεν* για να επιβεβαιώσω την ποιητική παρατύπωση ή την παρεκτροπή, ενός ποιητή που μολονότι κατατάχθηκε στους υπερρεαλιστές, εντούτοις η ποίησή του αν και ελλειπτική είναι άμεσα καταληπτή και τούτο είναι το σαφές πλεονέκτημά της.

Το παραισθητικό έργο του Σαχτούρη δίνει την δυνατότητα στον ίδιο τον αναγνώστη ν' ανακαλύψει ακαριαία την παρεκτροπή μέσα στην πραγματικότητα και τον τοποθετεί να αναγιγνώσκει χαμηλόφωνα ή δυνατά –δεν έχει τούτο σημασία– την ίδια του την ιστορία, που ως εκείνη τη στιγμή αισθανότανε μ' ένα αίσθημα πρωτόγονο αλλά χωρίς συναίσθημα σ' έναν χωροχρόνο με ιδιαιτερότητες. Έναν χώρο ορισμένο αφηρημένα, έτσι ώστε το περιβάλλον του να μη κινδυνεύσει να

καταρρεύσει από την ύπαρξη λεπτομερειών και έναν χρόνο μη γραμμικό, ο οποίος εμφανίζεται σαν έκπληξη μέσα στον ιστό ανθρώπινων προσώπων, των πουλιών και των ζώων που διανθίζουν το ποιητικό του έργο.

Ο σκύλος αυτός πρόβαλε πρώτη φορά σε δρόμο σκισμένο από κοφτερά γυαλιά/ ύστερα φάνηκε στον ουρανό/ μέσα σε ένα σκοτεινό πηγάδι τ' ουρανού/ έπινε ένα φως αστραφτερό σκυλίσιο/ συνόδεψε ένα ραγισμένο χέρι λίγα βήματα/ ύστερα γινήκανε φωτιά/ έκλαιγε σαν κακό πουλί/ έκαιγε σαν ελπίδα/ ποιος ξέρει από πού ήρθε και πώς έφυγε/ Μα εγώ ξέρω πως θα γίνει θάνατος μια μέρα.

Η ποίηση του Σαχτούρη χαρκτηρίστηκε από τον Λειβαδίτη ως παραισθητική και ο ίδιος ο ποιητής από τον Αλέξη Ζήρα (1994) ως ποιητής που συνταυτίζει υποκειμενικό και αντικειμενικό, λογικό και παράλογο, υπαρκτό και ανύπαρκτο. Κι αν είναι έτσι, ο ποιητής μοιάζει να ξεδιπλώνει έναν ατέλειωτο ποιητικό καμβά τοποθετώντας κάθε συλλογή του πάνω σ' αυτόν και αποτυπώνοντας μετά τόσα έτη ποιητικής δημιουργίας τον δικό του υποκειμενικό, παράλογο ποιητικό εφιάλτη, ο οποίος δεν είναι άλλο παρά μια παρεκτροπή της πραγματικότητας, ένα κάτοπτρο σε καθρέφτη πολυκαιρισμένο και οξειδωμένο, του οποίου όμως η γοητεία προέρχεται ακριβώς από την ικανότητά του να μορφοποιεί το είδωλο πέρα απ' αυτό που φαίνεται, χωρίς ποτέ όμως αυτό το είδωλο να εμφανίζεται ως εσωστρεφές, αλλά ως μια οντότητα η οποία βαφτίζεται εκ των προτέρων για να κατοικήσει στις σελίδες ενός ποιητικού βιβλίου και στη γλώσσα ενός υποκριτή αναγνώστη.

Ο θάνατος για τον Σαχτούρη είναι μια αυτοτελής παραισθητική εικόνα την οποία έντεχνα αποφεύγει να προσωποποιήσει. Παρόλα αυτά ο θάνατος μέσα στο ποιητικό του έργο είναι συ-

μπαγής, σωματικός, υπαρξιακός και τοποθετημένος σε μια κάθετη ανάγνωση προκαλώντας έκπληξη στον αναγνώστη και αυτό το αναπάντεχο συναίσθημα ότι το ποίημα τον έχει αγγίξει, τον έχει παρασύρει, τον έχει συνθλίψει. Λειτουργεί θα λέγαμε άμεσα και ακαριαία και αυτό το επιτυγχάνει με την εφεύρεση μιας γλώσσας γυμνής από στολίδια και επίθετα, η οποία και ανακαλύπτει την δύναμή της στην επανάληψη λέξεων, ακόμα και φράσεων και στο μικρό μέγεθος των ποιημάτων του. Περαιτέρω ο θάνατος είναι συνυφασμένος μ' αυτό που λέμε αντικειμενικό κόσμο αλλά έχει τη δυνατότητα ν' απαγάγει τον αναγνώστη σ' έναν κόσμο γεμάτο παραοιήσεις.

Ο ίδιος ο ποιητής στα τελευταία χρόνια της ζωής του δήλωνε: «Δεν διαβάζω τίποτα τελευταία, τίποτα. Όνειρα δεν βλέπω πια...», μα μας είχε κληροδοτήσει με ποιήματα όνειρα, με μικρές περιπέτειες του αστρικού κόσμου, όπου το φεγγάρι, οι εξαυλωμένες μορφές, τα φάσματα, τα χρωμοτραύματα, οι καταβυθίσεις και τα εκτοπλάσματά του, αλληλοδιαπερνούν τον γενναίο ύπνο των ανθρώπων και τον αφυπνίζουν. Στο ποίημά του «Μενέλαος» από τη συλλογή *Εκτοπλάσματα* γράφει: «μην τις φοβάστε τις μαύρες τις φτερούγες/ του πουλιού/ μες στο κεφάλι σας/ στον ύπνο/ και ξάφνου αρ-

χίζει/ να τις τινάζει λυσσασμένα/ και ξυπνάτε/ ...» ή στο ποίημα «Οι Γενναίοι»: «... πάντοτε ο δαίμονας τους παραστέκει/ σηκώνει την κάννη, το τουφέκι του/ στο κέντρο της καρδιάς/ τους σημαδεύει». Εκδηλώνοντας στο τέλος του ποιητικού του έργου την αποδοχή ότι ο άνθρωπος εγκατοικείται από την σκιά του. Έτσι η σκέψη του Σαχτούρη, προιόν κατά τη γνώμη μου των εμμονών του, δεν μπορεί ν' αρνηθεί ένα ιδιότυπο είδος ποιητικής διαύγειας, το οποίο οργανώνεται άριστα καθώς οι λέξεις συναρμολογούνται και χτίζουν το ποίημα.

Ο Σαχτούρης δίνει το πλεονέκτημα μιας αφηρημένης και παραισθητικής, δαιμονικής και μεταφυσικής ποίησης, η οποία συναντά την πλειονότητα των αναγνωστικού κοινού για να συνδιαλεχθεί μαζί του. Κι αν όπως και ο ίδιος δήλωνε για τον ποιητή, δηλαδή πως «τίποτα δεν τον εγγίζει, ούτε ο χρόνος. Γιατί έχει μέσα του το παιδικό, το γεροντικό και το δαιμονικό συγχρόνως», τον τιμώ και τον ευχαριστώ γι' αυτή την παραισθητική οπτική που μου χάρισε μέσα απ' το έργο του.

*Όταν κλείνω τα μάτια
ξεκινάει από μακριά
η αγαπημένη έρχεται
και με κοιτάζει*

*όταν σβήνω το φως
έρχεται ο θάνατος και
μου φιλά τα χέρια.*

Με την Μελίνα Μερκούρη στην απονομή των Κρατικών Βραβείων Λογοτεχνίας 1987, Παλαιά Βουλή 28 Μαρτίου 1988.

Σημεία των καιρών στην ποίηση του Μίλτου Σαχτούρη

του Χρήστου Γιαννακού

Ποιος ήταν ο αέρας που έφερε «λουλουδια απ' άλλον κόσμο»; Από νωρίς, εκουσίως μονωμένος στο μάτι του κυκλώνα που κατατρύχει τη λογοτεχνική κίνηση, ο Μίλτος Σαχτούρης, ειλικρινής πριν απ' όλα απέναντι στον εαυτό του, μας πρόσφερε τα μπολιασμένα με κεραυνούς κόκκινα άνθη της ποίησής του. «Δεν είναι τύχη ότι ζω πιο πέρα» επιμένει ο ίδιος τρεις φορές στο ομότιτλο ποίημά του απ' τη συλλογή *Το σκεύος* (1971), αποκαλύπτοντας έτσι –μέσω της ποίησης– έναν όρο που συνέβαλε στη διαμόρφωση του ύφους του.

Στο βιβλίο που αναφέρθηκε βρίσκονται και οι παρακάτω στίχοι: «Έκοψα το κεφάλι μου / το βάλω σ' ένα πιάτο / και το πήγα στο γιατρό μου // – Δεν έχει τίποτα, μου είπε, / είναι απλώς πυρακτωμένο / ρίξε το μέσα στο ποτάμι και θα ιδούμε» (από το ποίημα «Το κεφάλι του ποιητή»). Ενίοτε, οι τεφροί ορίζοντες και οι μανιασμένοι βοριάδες συνιστούν συνθήκες που επιφέρουν το κεραυνοβόλημα του ευαίσθητου δέκτη. Ο λυρικός Χέλντερλιν –«Στα μισά της ζωής»– έγινε παρανάλωμα των ιδίων του των προσδοκιών· ο εκφραστικός Σαχτούρης φαίνεται πως όχι απλώς άντεξε μα χρησιμοποίησε το ξαφνικό πύρωμα του νου, για να συστήσει με το έργο του έναν παραδόξο δείκτη των μεταλλαγών που υφίσταται η συνείδηση,

όταν δοκιμάζεται αντιμέτωπη με τις αδικαιώτες επιθυμίες, την άφιλη καθημερινότητα, την πικρή περιπέτεια της ανθρώπινης ιστορίας.

Επηρεάστηκε αναμφίβολα ο Μίλτος Σαχτούρης τόσο από την κατοχή όσο και από τον εμφύλιο σπαραγμό στην Ελλάδα. Τις λιγοστές φορές που είχε μιλήσει για τον εαυτό του, είχε αναφερθεί στις επιρροές εκείνης της εποχής. Κι επρόκειτο βέβαια για τον πόνο που επέβαλε, σε γενικότερη κλίμακα, η δυσοίωση ήτα του πολιτισμού. Πώς αλλιώς να χαρακτηρίσεις τους μαζικούς φόνους, την πρωτοφανή καταστροφή, το φόβο, την ένδεια και την αθλιότητα που προγραμματίστηκαν για τους αδύνατους κατά τις δυσκολότερες περιόδους της ιστορίας; «φίλε αγάπη αίμα φίλε / φίλε δώσ' μου το χέρι σου τι κρύο // Ήτανε παγωνιά / δεν ξέρω πια την ώρα που πέθαναν όλοι / κι έμεινα μ' έναν ακρωτηριασμένο φίλο / και μ' ένα ματωμένο κλαδάκι συντροφιά» (τελευταίοι στίχοι από τη «Δύσκολη Κυριακή», πρώτο ποίημα της πρώτης δημοσιευμένης συλλογής *Η Ασημόνημένη*). Ήταν λοιπόν αφενός η ιδιόμορφη κλίση του Μίλτου Σαχτούρη κι αφετέρου η βία των στυγερών καιρών που τον ώθησαν προς τη μόνωση; Πολύ πιθανό. Μολονότι αναφερόμαστε σ' έναν εσωστρεφή ποιητή που προτιμούσε ν' αυτοσυγκεντρώνεται και ν' απολαμ-

βάνει μέσα από τα βιβλία την παρέα των αγαπημένων του συγγραφέων, δεν μπορούμε να παραβλέψουμε το λώρο που συνδέει έναν αξιο λογοτέχνη με τις βαθύτερες ουσίες της ζωής. Μέσα από το έργο των σημαντικών δημιουργών, άλλωστε, εκδηλώνεται μια ιδιαίτερη καλλιτεχνική σύλληψη του κόσμου.

Η ανάπτυξη του ζητήματος επιτρέπει εδώ μια αντιπαραβολή. Εννενηταένα χρόνια και μια μεγάλη θάλασσα χωρίζουν τη γέννηση του Μίλτου Σαχτούρη (1919) από το θάνατο του Φρανθίσκο Χοσέ ντε Γκόγια (1828). Ποιες αναλογίες είναι δυνατό να διακρίνονται μεταξύ της δημιουργίας του πρώτου και της ζωγραφικής του δεύτερου; Μολονότι η ανάλυση του θέματος απαιτεί εκτενέστερη μελέτη, μπορούμε, νομίζω, με συγκριτική διάθεση ν' αναφέρουμε αφενός τις προσωπικές εμπειρίες του ζωγράφου κατά την γαλλική εισβολή και τον εμφύλιο της εποχής εκείνης στην Ισπανία κι αφετέρου την ηθική απόγνωση που εκφράζεται μέσα από τις δραματικές σκηνές των εκκαθαρίσεων του πολέμου και τ' αλλόκοτα όντα της σειράς έργων *Παράταιρα*. Εμφανίζονται δηλαδή, όπως έχει ήδη αποφανθεί η αρμόδια κριτική, πρόδρομα χαρακτηριστικά κατοπινών τάσεων στη ζωγραφική (μπρεσιονισμός, εξπρεσιονισμός, υπερρεαλισμός). Ερχόμαστε λοιπόν, τη-

ρουμένων των αναλογιών, από τα σπάργανα των ασυνήθιστων –στις αρχές του 19ου αιώνα– τρόπων έκφρασης σ' έναν από τους τελευταίους εκπροσώπους της μοντέρνας εποχής. Να 'ναι φανέρωμα της τύχης απλώς ή μιας αναγκαιότητας το ότι τέτοια συγγενή πνεύματα καλλιεργήθηκαν στη στάχτη των συμφορών;

Ας περάσουμε τώρα πιο συγκεκριμένα στις δημιουργικές επιλογές του ποιητή μας. Η ποίηση του Μίλτου Σαχτούρη διατυπώνεται ως επί το πλείστον μ' ελεύθερο στίχο, βασίζεται σε απλά λεκτικά σχήματα, εισάγει έντονα χρώματα, αγκαλιάζει τη φύση και τα πλάσματά της για να τα ξανασχεδιάσει, εκδηλώνεται δε συχνά μ' εφιαλτικές εξάρσεις· ο ποιητής αναγνωρίζει μεν την αξία της ουσιαστικής επαφής, η αντικείμενη όμως ύπαρξη ραγίζει, παραμορφώνεται, αγριεύει κι απομακρύνεται. Σ' έναν κόσμο άστοργο και κατακερματισμένο το πάσχον πρόσωπο θα αισθανθεί τις πληγές του, θα τρέξει έξαλλο ή θα φωνάξει –χωρίς ωστόσο καμιά ελπίδα βοήθειας. Ενδεικτικό είναι ότι ενώ οι σχετικές με τη «χαρά» λέξεις απαντούν –αν μετρώ σωστά– δέκα φορές στη συλλογή *Η Λησμονημένη* (1945), φέροντας μεταξύ άλλων και μηνύματα προειδοποίησης, προσμονής ή παρηγοριάς, στο αμέσως επόμενο βιβλίο του *Παραλογαίς* (1948) επανέρχεται χαρακτηριστικά ο ποιητής: «Θέλησα να σου γράψω για τις παλιές μας τις χαρές / όμως έχω ξεχάσει να γράφω για πράγματα χαρούμενα» (στίχοι από το ποίημα «Ορυχείο»). Διαψεύδει έτσι την όποια πρότερη υποψία μιας θετικής έκβασης των πραγμάτων, ενώ συγχρόνως φανερώνει τις προδιαθέσεις του για το μέλλον.

Τα παραπάνω στοιχεία περιγράφουν τις επενέργειες του εξπρεσιονισμού στο ύφος του Μίλ-

Με τον ποιητή
Ε.Χ. Γονατά, δεξιά.

του Σαχτούρη. Αν συνυπολογίσουμε την επίδραση του υπερρεαλισμού στην διαπραγμάτευση του χάους, της μαγείας και των θαυμάτων από τη μεριά του ποιητή, τότε έχουμε μια πιο ολοκληρωμένη εικόνα των μοντέρνων του αντιλήψεων. Ας μη λησμονούμε, εντούτοις, πως η απτή πραγματικότητα ενός έργου ζωής, ως έκφραση της καλλιτεχνικής εξέλιξης μιας εποχής, μπορεί να είναι πλουσιότερη από το σύνολο των σταθερών χαρακτηριστικών που περιλαμβάνει μια δεδομένη τάση. Αν θεωρήσουμε μάλιστα και τις επιρροές της δημοτικής ποίησης στη ρίζα του δημιουργικού δέντρου του ποιητή, θα φανεί ίσως καλύτερα γιατί οι προηγούμενες παρατηρήσεις αποκτούν την ιδιαίτερη σημασία τους στην περίπτωση του Μίλτου Σαχτούρη.

Για να συνεχίσω το συλλογισμό μου, επαναφέρω στη μνήμη το παραμύθι *Η πεντάμορφη και το τέρας*. Εικάζεται πως η ευρύτερα γνωστή με τον παραπάνω τίτλο εκδοχή κατάγεται από τον σλαβικό μύθο *Το ρόδο*. Εξαιτίας της σκαιής του συμπεριφοράς

ένας νέος άνδρας μεταμορφώνεται σε τέρας. Ο προοδευτικός μαρασμός του μαγικού ρόδου υποδεικνύει τη διάρκεια παραμονής στη φρικώδη κατάσταση. Μια πεντάμορφη κοπέλα εκτιμά την ευγενική, συντριμμένη ψυχή που κρύβεται μέσα στο αποκρουστικό πλάσμα και το ερωτεύεται. Η δύναμη της αγάπης και η συμπόνια δίνουν ξανά στο νεαρό την ανθρώπινη μορφή του. «το κορίτσι / ένα ζωντανό λουλούδι / ένα λουλούδι αναμμένο / ένα ωραίο τέρας / ανάποδα γυρισμένο το στόμα / τα μάτια / τα φρύδια // ένα ωραίο τέρας / που χτυπούσε σα μαγικό ρολόγι / το βράδυ αυτό το μαγικό // τέλος προχώρησε / η νύχτα / το κορίτσι έσπασε μέσα στον καθρέφτη // ύστερα φάνηκαν πάλι τεράστια / το πρόσωπό μου / το πρόσωπό της / παραμορφωμένα / άγρια ματωμένα // σαν κινηματογράφος» (από το ποίημα «Ιστορία» της συλλογής *Τα φάσματα ή Η χαρά στον άλλο δρόμο*, 1958). Τα πλάσματα στην ποίηση του Μίλτου Σαχτούρη δεν έχουν, ούτε φαίνεται να διεκδικούν την ευκαιρία μιας δεύτερης μετα-

μόρφωσης. Η αλλαγή προς το χειρότερο επιτελείται ανεπι-στρεπті. Η απόγνωση επισκιά-ζει κάθε υπόνοια επαφής, συ-μπάθειας ή έρωτα. Ένας απ' τους αγαπημένους συγγραφείς του ποιητή, ο Φραντς Κάφκα, εί-χε υιοθετήσει την ίδια οπτική γωνία στη *Μεταμόρφωση*. Ο νε-αρός Σάμσα ξυπνάει ένα πρωί μεταμορφωμένος σε άσχημο έντομο. Ο ήρωας του Κάφκα βα-σανίζεται επειδή δεν μπορεί να ελέγξει το νέο του σώμα, ούτε να επικοινωνήσει με τους ανθρώ-πους. Συγγενείς και φίλοι τον παρατούν τελικά στη μοίρα του και ο Σάμσα πεθαίνει απελπι-στικά μόνος.

«την άδική μου μοίρα / τώρα ψάχνω // Πόση ακόμα μου μέλ-λεται / συμφορά.» (από το ποίη-μα «Ξυμφορά» της συλλογής *Έκτοτε*, 1996). Δεν αντέχουν όλοι το βάρος τέτοιας απελπι-σίας. Ο Μίλτος Σαχτούρης στη-ρίχθηκε από τους κοντινούς του ανθρώπους κι άντεξε εκφράζο-ντας τη δική του αλήθεια με τη δύναμη της τέχνης του. Μιας τέ-χνης που ευτυχώς μολιάστηκε από τις αισθητικές αξίες της δη-μοτικής παράδοσης. Δεν είναι τυχαίο που οι τίτλοι των δύο πρώτων του συλλογών παραπέ-μπουν ευθέως στα δημοτικά τραγούδια των *Παραλογών*. Η Απολησμονημένη του ομότιτλου δημώδους άσματος είναι η νέα που αρρώστησε, όταν εγκατα-λείφτηκε από τον εραστή της. Να το κομματιασμένο πρόσωπο του αγαπημένου, το θρυμματι-σμένο είδωλο του κόσμου στο ποίημα «Λησμονημένη» του Μίλτου Σαχτούρη: «Σε φωνάζω όχι μέσα από τ' όνειρο / αλλά μέ-σα από τα συντρίμια των πολύ-χρωμων αυτών γυαλιών / μα συ όλο φεύγεις / τώρα ναι με φοβί-ζει αληθινά το πρόσωπό σου / όσο και να τα ταιριάζω τα σπα-σμένα αυτά γυαλιά / δε μπορώ πια να σ' αντικρίσω ολάκερο / κάποτε φτιάχνω μόνο το κεφάλι

σου / ανάμεσα σε χίλια άλλα άγρια κεφάλια / που μ' αποξε-νώνουν». Ο Νικόλαος Πολίτης στο βιβλίο του *Εκλογαί από τα τραγούδια του ελληνικού λαού* αναφέρει ότι σε ορισμένες πα-ραλλαγές η εν λόγω παραλογή συμφύρεται προς το άσμα «Η κουμπάρα πο' γίνε νύφη». Πρό-κειται για την κόρη η οποία μέ-σα σε τρεις μέρες και τρεις νύ-χτες γίνεται θεία του κάλ-λους, για να ξανακερδίσει το νέο που την είχε λησμονήσει. «*Η κόρη πήγαινε και τραγουδούσε / η κόρη με τα φιδία της / με τα ωραία λουλούδια της*» (πρώτη και τελευταία στροφή του ποιή-ματος «Του πύργου», από τη συλλογή *Παραλογαίς*). Αξιοση-μείωτο είναι πως ο Μίλτος Σα-χτούρης τοποθετεί και καταλεί-πει τη δική του «κόρη» στο πιο υπερφυσικό σημείο της πορείας που διανύει η ομολογή της στην παραλογή: «*Στο δρόμον όπου πήγαινε, τα μονοπάτια ανθού-σαν*». Θα πραγματώσει άραγε το σκοπό της η λυγερή; Έχει την πρόθεση; Γιατί στο ποίημα «Θα ερχόταν εποχή» (*Χρωμοτραύ-ματα*, 1980) «*η λησμονημένη πά-ντα με την καρφίτσα έμεινε / γυάλινη και θεοτική χαμένη*»; Είναι η ποιητική του Μίλτου Σαχτούρη οριστικά ταγμένη στην απελπισία; Αναγνωρίζο-ντας τον κίνδυνο που εμπεριέ-χουν οι βολικές ευχές, θέλω να πιστεύω πως κάποια στιγμή, αυ-τή η «κόρη» ειδικά, πιασμένη πι-θανώς από το χέρι άλλων ποιη-τών, θα καταφέρει ν' ανατρέψει τη μη ερωτική τάξη των πραγμά-των με τη δύναμη της ομορφιάς.

Έχει ξεχωριστή σημασία η με τους παραπάνω τρόπους ένταξη του Μίλτου Σαχτούρη στην ελ-ληνική παράδοση του λόγου. Ο ίδιος άλλωστε δεν παρέλειπε να μνημονεύει τις καταβολές που προετοίμασαν τη γόνιμη ζεύξη λόγιων και λαϊκών, μοντέρνων και παραδοσιακών στοιχείων στο έργο του. Πιστεύω πως έτσι

το ποιητικό του ιδίωμα αποκτά το προσήκον λογοτεχνικό βάρος και η εικόνα της δημιουργίας του την ιστορική της διάσταση.

Κι επειδή βέβαια η κουβέντα αυτή αφορά τους αναγνώστες της ποίησης, θα επιχειρήσω ορι-σμένες απαντήσεις στο γιατί, σύμφωνα με τη δική μου αντίλη-ψη, ο Μίλτος Σαχτούρης αγα-πιέται και σήμερα από τους νέ-ους ανθρώπους που είτε γρά-φουν, είτε διαβάζουν λογοτε-χνία.

Αναφέραμε πριν πως η γλώσ-σα του ποιητή είναι απλή και άμεση. Το προσόν αυτό είναι ελ-κυστικό, ακόμα και όταν εισάγει σε σκοτεινές περιοχές της διά-νοιας. Η απόλαυση όμως δεν προέρχεται πάντα από την εύκο-λη πρόσληψη.

Ο Μίλτος Σαχτούρης οργανώ-νει τα πλάσματα των λόγιων μύ-θων του με τρόπο ελλειπτικό κι εντυπωσιακό. Όταν, ως απε-γνωσμένος σοφός, αφηγείται τα οράματά του, συγκινεί με το πά-θος, την ειλικρίνεια και το ήθος του.

Παραμένει εφιαλτικά επίκαι-ρος ο εκφραστικός δημιουργός, ίσως επειδή ο κόσμος δεν αλλά-ζει ριζικά προς το καλύτερο. Για ν' αναφερθούμε μόνο σ' ένα πα-ράδειγμα, τι άλλο επιφυλάσσει η παγκοσμιοποίηση των ιδιοτε-λών συμφερόντων παρά την ολοένα και μεγαλύτερη έλλειψη ουσιαστικών αξιών στο σύγχρο-νο βίο; Αποστασιοποιημένος από τις πραγματικές του ανά-γκες, πώς να μη νιώθει διαμελι-σμένος, κοιτώντας τον εαυτό του, ο άνθρωπος;

Αξίζει πιστεύω, εν κατακλείδι, να επισημανθεί ότι –για τον αναγνώστη που δεν σταματά στις έντονες εντυπώσεις– όσο πιο απωθητική φανερώνεται μέσ' απ' τους στίχους του Μίλ-του Σαχτούρη η κατάσταση του άδικα πάσχοντος ανθρώπου, τό-σο πιο ελκυστική γίνεται η ιδέα της υπέρβασής της.

Το επάγγελμα του άνεργου ποιητή

του Βασίλη Κ. Καλαμαρά

Η ανεργία του Μίλτου Σαχτούρη δεν είναι αεργία. Η σχέση του με το χρήμα ήταν σχέση σπατάλης του ανέφικτου. Στα χέρια του το χρήμα δεν είχε αξία: σαν τα χαρτάκια από καραμέλες και τσίχλες τού φάνταζε, που μόλις τα ξετυλίξεις και φας ή μασήσεις το περιεχόμενό τους, είναι σαν πίνακες ζωγραφικής που απεικονίζουν το μάταιο της συναλλαγής. Ποτέ δεν εργάστηκε υπό την επιταγή του οκταώρου, όμως όταν είχε φθάσει στην πρέπουσα ηλικία, δέχθηκε να συνταξιοδοτηθεί με τις 80 χιλιάδες του ελληνικού κράτους. Τι ειρωνεία! Τόσο «κοστολόγησαν» την προσφορά του;

Εν τω μεταξύ είχε σπαταλήσει την κληρονομημένη περιουσία του. «Μ' έκελβαν», μου είχε πει, «γι' αυτό πούλησα τα κτήματά μου». Την σπατάλησε σε τρεις, το πολύ σε τέσσερις κεντρικούς δρόμους της πόλεως των Αθηνών, πίνοντας αμέτρητους καφέδες, στο καθιστό πατάρι του Λουμίδη και στο ορθαδίκιο του Μπραζίλιαν. Η όρθη και η καθιστή διανόηση έβγαινε από την κάμιντο του πολέμου και από το ολοκαύτωμα του μεταπολέμου. Μα η μεγίστη αγάπη του παρέμεινε ως το τέλος της ζωής του, η Κυψέλη του παλαιού ήθους καφενείου και του νέου ήθους πατισερι-κονφισερι που στις τελευταίες δεκαετίες βρήκαν την νέα ταυτότητά τους, με τις ευλογίες του φραπέ –ελληνική αποκλειστικότητα– μετονομαζόμενες σε καφετέριες.

Αταξίδευτος, με λιγοστές διαφυγές, περισσότερο αλλαγής εντυπώσεων, σε Μύκονο, σε Ύ-

δρα λόγω καταγωγής και σε Πόρο: η ανεργία του ήταν κλίμακος σωματικής αδράνειας, όπως άλλωστε και η ποίησή του. Τα τελευταία τριάντα χρόνια, όταν η κληρονομιά είχε εξανεμισθεί, εξασφάλιζε τα προς το ζην από την λιγοστή σύνταξη του υπουργείου Πολιτισμού, από τα δικαιώματα των βιβλίων του –«κάτι ψυχία, μόνον για καφέ και ταξί», έλεγε– και από αυθόρμητες χορηγίες φίλων του.

Τα τυχερά παιχνίδια δεν τον έκαναν πλούσιο, όμως τον συνέδεαν με την Τύχη ως συμβόλαιο του παράλογου με τους όρους της λογικής: κυρίως αγόραζε λαχεία και έπαιζε Προπό, εξαντλώντας τις πιθανότητες του τυχαίου ως την αιωνιότητα ενός κόσμου ακίνητου που σαν μικρός θεός κατεβαίνει από τον όλυμπο της αθανασίας του, δοκιμάζοντας στην ατυχία του θνη-

τού τα όριά του.

Ήδη από το '45 και μετά δήλωνε ανεπάγγελτος, έκαψε τα νομικά του βιβλία, διαρρηγνύοντας και συμβολικά τους δεσμούς του με την νομική επιστήμη, ακολουθώντας τον έναν και μοναδικό δρόμο του: την ποίηση. Αυτή ήταν «υπεύθυνη», όπως είχε παραδεχθεί, που δεν τον άφησε να παντρευτεί, γιατί ποιος πατέρας θέλει η κόρη να νυμφευθεί έναν ποιητή – δεν ακούγεται ως επάγγελμα. Εδώ, η ψυχανάλυση μπορεί να κάνει καλά τη δουλειά της και ίσως να αποφανθεί ότι δεν κατάφερε ποτέ να απεξαρτηθεί συναισθηματικά από την μητέρα του, μετά τον θάνατό της. Ότι παρέμεινε ένα παιδί, το οποίο εναντιώνεται στον κόσμο των μεγάλων, ώστε να μην χάσει την ασφάλεια της μητρικής αγκάλης.

«Φτηνή ψυχανάλυση», θα υπο-

Φωτογραφία του
Λευτέρη
Ξανθόπουλου από
το διαμέρισμα του
Μίλτου Σαχτούρη
στην οδό
Μηθύνης 14
στην Κυψέλη.

στηρίζει κάποιος γνώστης. Μα ποιο φτηνό είναι το ερώτημα «Γεννιέται κανείς ποιητής;». Το ερώτημα είναι ψευδές, γιατί η γραμμένη ποίηση είναι κάτι ελάχιστο μπροστά στο μεγάλο της ιδιοσυγκρασίας. Και οι ιδιοσυγκρασίας ποιητές καταλύουν κάθε απόπειρα ανάλυσης και καταρρέουν κάθε σχετικό ερώτημα, γιατί κάθε μέθοδος αμέθοδος εστί και κάθε ερωτηματική πρόταση παραμένει αναπάντητη.

Η ανεργία του Μίλτου Σαχτούρη περνάει από την απραξία του μεταπολεμικού ανθρώπου, μόνον που στην περίπτωση του, την οδηγεί στα άκρα: δεν αρνείται την ζωή, αλλά την θεάται. Μόνον που την θεάται κάπως, όπως οι ζητιάνοι και οι κλοσάρ με κάτι οφθαλμούς προς τον ουρανό ανεστραμμένους. Δεν είναι, όμως, η πολιτική της οδύνης της βομβαρδισμένης ισπανικής πόλης Γκέρνικα, όπως την αποτύπωσε ο Πικάσο, είναι η κλίμακα της πολεμένης καθημερινότητας: μια προσευχή που γέρνει περισσότερο προς το ξόρκι, άρα της μαγγανείας χειρονομία.

Ίσως να προτιμούσε, κατά εξομολόγησή του, να είχε πεθάνει νέος – και φτωχός προσθέτουμε. Να παρέμενε στην μεταπολεμική λογοτεχνία μας ως ένα μετέωρο ταλέντο, του οποίου το μέλλον θα αντιμετωπιζόταν εσαεί ως αίνιγμα. Ίσως να είχε συνειδητοποιήσει ότι αποξενώνεσαι από τον εαυτό σου και τον ρυθμό του, όταν μιμείσαι τις αγάπες σου: τον Ρεμπώ, τον Μπωντλαίρ, τον Τρακλ, τον Τσέλαν, τον Κάφκα, τον Ντύλαν Τόμας.

Αφού δεν αυτοκτόνησε την πρέπουσα στιγμή, «αυτοκτονούσε» πληρώνοντας με χρήμα και τυχερά παιχνίδια την ανία του περικόλειστου καφενοβίου βίου. Του κόστιζε όλα τα λεφτά, γιατί τα λεφτά «λεφτά» δεν ήταν. Στην ακύρωση της αξίας των χρημάτων πλούτιζε την ποίησή του.

Μίλτος Σαχτούρης, ο τρελός λαγός της ελληνικής ποίησης

της Κατερίνας Αγγελάκη-Ρουκ

*«Καθόμουν στο καφενείο και κοίταξα/ απ' τη βιτρίνα/ είδα τον εαυτό μου να περνάει/ έξω απ' τη βιτρίνα/ ήταν απέραντα θλιμμένος και σκεπτικός».*¹ Εγώ, σαν όνειρο τον θυμάμαι τον Σαχτούρη, σχεδόν ν' ακουμπάει το πρόσωπό του στο τζάμι, με το φλιτζάνι του καφέ στο ένα χέρι και το τσιγάρο στο άλλο. Ήταν εδώ και μισό αιώνα. Δεν είχα τελειώσει ακόμη το γυμνάσιο, πρωτόβγαλτη στο χωράφι της ποίησης, πήγαινα κι εγώ καμιά φορά στο Brazilian το μεσημέρι μετά το σχολείο (του Ι.Μ. Παναγιωτόπουλου).

Η μνήμη μου είναι αδύνατη πολύ, αλλά η γεύση που μου αφήνουν τα πράγματα της ζωής – με-

ρικά τουλάχιστον – είναι πολύ έντονη. Ο συνδυασμός του Σαχτούρη «θλιμμένος και σκεπτικός» είναι σπάνιος. Γιατί το συνήθίζει η θλίψη να τρομοκρατεί τόσο που να μη σε αφήνει να σκεφτείς, ούτε καν να φανταστείς το αντίθετό της. Αυτή η υπαρκτική παραδοξολογία με οδηγεί στη σκέψη ότι για τον Σαχτούρη ο σουρεαλισμός δεν ήταν μια ποιητική τεχνοτροπία που τη διάλεξε γιατί του πήγαινε, έστω ιδιοσυγκρασιακά. Ο σουρεαλισμός για τον Μ.Σ. ήταν τρόπος ζωής. Ήταν ο τρόπος που ανέπνεε, που αγαπούσε, που υπόφερε. Ακόμη κι αν δεν είχε εφευρεθεί ο σουρεαλισμός, έτσι θα τη ζούσε την κάθε μέρα

Φωτογραφία του Μιχάλη Αναστασίου από τα γυρίσματα της ταινίας του Λευτέρη Ξανθόπουλου *Κληρονόμος πουλιών*, 15 Ιουνίου 2003, διαμέρισμα Μίλτου Σαχτούρη.

1. «Το Σκεύος», (1971).

MICHIGAN
 * H. AMBIZATOI
 * T. ANASTASIOU
 * T. ANASTASIOU
 * K. BENIZAKI
 * G. BENJINI
 * G. DAMANTOPOULOS
 * H. HADJI
 * K. KONTOPOULOS
 * I. KONTROPOULOS
 * K. KOTSAKIS
 * J. MATROPOPOULOS
 * M. MORIOPOULOS
 * N. PANAYOTOPOULOS
 * A. PAPASTATHIS
 * G. PETRARI
 * A. PIRIOU
 * P. POZANIS
 * N. SIOGASIOPOULOS
 * A. TROIANI
 * A. TSOLO

024215-0

Κεντρική διάθεση:
Πολύτυπο, τηλ.: 210-72.32.819

31

2. «Το Σκεύος»,
(1971).
3. «Τα Στίγματα»,
(1962).
4. «Ο Περίπατος»,
(1960).
5. «Σφραγίδα ή Η
Όγδοη Σελήνη»,
(1964).
6. «Σφραγίδα ή Η
Όγδοη Σελήνη»,
(1964).
7. «Σφραγίδα ή Η
Όγδοη Σελήνη»,
(1964).
8. «Παραλογαίς»,
(1948).
9. «Τα Στίγματα»,
(1962).
10. «Τα Φάσματα
ή Η Χαρά στον
Άλλο Δρόμο»,
(1958).

Ψάρια, αρνιά, σταυροί, νύχτες που λάμπουνε σαν μέρα, μέρες σκοτεινές σα νύχτα κι «ο τρελός λαγός»¹⁰ να τρέχει και να χώνεται στα πιο απόκρυφα σημεία της ύπαρξης, τότε τρελά φοβισμένος, τότε τρελά τολμηρός, γνωρίζοντας πόσο δύσκολο είναι να γνωρίζεις κάτι καλά σ' αυτόν τον κόσμο, αφού ώσπου να μάθεις να το αναγνωρίζεις έχει αλλάξει όψη και περιεχόμενο. «Ποιος είναι ο τρελός λαγός;» ρώτησαν κάποτε τον Μ. Σαχτούρη. «Εγώ» απάντησε εκείνος.

Μίλτος Σαχτούρης, το απόλυτα μοντέρνο

του Γιάννη Κοντού

Στον Βασίλη Στεριάδη

Στο Νέο
Ηράκλειο,
το 1943.

Οταν πρωτοδιάβασα Σαχτούρη –νομίζω «Με το πρόσωπο στον τοίχο»– έπαθα, έμεινα, κόλλησα, τρώμαξα. Μα η ποίηση έχει αυτή τη δυνατότητα, να κάνει το σώμα σου κομμάτια και τις σκέψεις σου φύλλο στο πέλαγο – και ήμουν 19 χρονών.

Μετά έψαξα, βρήκα, έμαθα. Ρώτησα πού θα τον βρω. Και πήγα έξω από το «Μπραζίλιαν» να τον δω. Εκεί γύρω στις 12 το μεσημέρι τον είδα. Ένα ψηλός και εύσωμος κύριος έπινε τον καφέ του όρθιος και κοιτούσε απλανάς μέσα από τη τζαμαρία τους διερχομένους τη Βουκουρεστίου. Πλάι του κι άλλα πρόσωπα που έπρεπε να ήσαν: ο Χατζιδάκις, (φυσικά) ο Γκάτσος, ο Ελύτης, ο Κούνδουρος, ο Τσαρούχης, η Μιλλιέξ, ο Ταχτσής, ο Μιγάδης, ο νέος τότε Βασιλικός, η Βακαλό, ο Σινόπουλος (που αργότερα έπαιξε μεγάλο ρόλο στη ζωή μου), η Παξινοῦ, ο Μινωτής, ο Καραγάτσης, ο Θεοτοκάς, ο Καραντώνης, ο Χορν, η Μερκούρη, ο Ντασέν, η Λυμπεράκη, ο Κατράκης κ.ά. Δεν μου πήγαινε το παρουσιαστικό του καθόλου με αυτά που έγραφε.

Χρόνια μετά έμαθα ότι αυτή η απόσταση ασφαλείας της μορφής με τα γραπτά, είναι ένα κρυφτό. Εξάλλου άλλη η εσωτερική και άλλη η εξωτερική όψη του καλλιτέχνη και δημιουργού.

Η εμμονή του με το παιχνίδι της τύχης ήτανε νομίζω μια βαθύτερη μεταφυσική ανάγκη ή απλούστερα ένα παιδικό παιχνίδι. Έριχνε τους πεσσοῦς του

Ηράκλειτου και όλο περίμενε μια αλλαγή που ποτέ δεν ερχότανε.

Στα 1970 ο Βασίλης Στεριάδης έκανε μια ανθολόγηση του ποιητή στο περιοδικό *Λωτός*. Το περιοδικό διεύθυνε ο Κωστής Τριανταφύλλου και μετά το ανέλαβε ο Γιώργος Στεφανάκης. Η ανθολόγηση άρεσε στον ποιητή. Μετά με το Βασίλη μιλούσαμε συνέχεια για τον Σαχτούρη. Η ατάκα μας ήταν: «Φορώ γυαλιά από πέτρα και με λένε Πέτρο».

Τον πρωτογνώρισα γύρω στα 1974, έξω από το βιβλιοπωλείο «Ενδοχώρα». Μας συνέστησε ο ποιητής Θεόφιλος Φραγκόπουλος. Ψηλός, λίγο παχύς με μπερέ, παλτό και ένα δερμάτινο χαρτοφύλακα στη μασχάλη (πάντα αναρωτιόμουν τι έχει εκεί μέσα). Με χαιρέτησε ευγενικά και περπατήσαμε για λίγο στο πεζοδρόμιο. Με ρώτησε για ποιήματα και μετά χωρίσαμε.

Πήγα σπίτι του μερικές φορές. Μου προσέφερε καφέ. Το σπίτι μικρό, με ένα μεγάλο καθρέφτη με φωτογραφία του Κάφκα. Ένα παλιό σπαθί και επίσης ένα παλιό τσιμπούκι, κειμήλια του προπάππου του, του πυρπολητή Σαχτούρη. Δεν θα φανταζότανε ποτέ τον δισεγγονό του ποιητή!

Για να δείτε πόσο ένιωθε την ποίηση ιαματική και θεραπευτική: Λοιπόν, όταν πέθανε η μητέρα του, συνέχισε να κάνει τον καφέ της και να τον ακουμπά στο τραπέζακι. Όταν όμως έγραψε το ποίημα «Η πεθαμένη και ο καφές» ή κάπως έτσι, σταμάτησε να πηγαίνει τον καφέ στην απουσία μητέρα του.

Συχνά μου μιλούσε για τους ποιητές Εγγονόπουλο και Εμπειρίκο. Επίσης εκτιμούσε τα μάλα την Νόρα Αναγνωστάκη που είχε γράψει την πρώτη μελέτη για τη δουλειά του. Μου είχε πει κάποτε ο ποιητής Νίκος Φωκάς ότι έφτασε στα πρόθυρα του γάμου με μια κοπέλα που του γνώρισε ο Φωκάς, αλλά δεν τόλμησε.

Κυψελιώτης εκ πεποιθήσεως. Εκεί γύρω στα καφέ και μέχρι το Κολωνάκι, όπου παλιότερα γευμάτιζε και μέχρι τον ιππόδρομο και στις βιτρίνες με τα παιχνίδια. Δεν ταξίδεψε ποτέ στο εξωτερικό. Μόνο στην Ύδρα και εκεί γύρω. Και μάλλον μια φορά στους Δελφούς. Υπάρχει μια φωτογραφία που του τράβηξε ο Κίμων Φράιερ, ο φίλος των ποιητών, πλάι στο ακέφαλο άγαλμα της Περσεφόνης.

Ο ποιητής φορά καμπαρντίνα, μπερέ και κοιτάζει σοβαρός το φακό μ' ένα χαμόγελο που θέλει να έρθει αλλά το σταματά ο ίδιος. Μάλλον είναι Φεβρουάριος και η άνοιξη έρχεται.

Μου έχει αφηγηθεί ο Μέντης Μποστατζόγλου (Μποστ) ότι ήτανε συμμαθητές με τον ποιητή, ο οποίος συνέλεγε κομματάκια από σελλιδόνι και τα άλλαξε με άλλα είδη με τα παιδιά. Ο Σαχτούρης ο εικονοκλάστης, ο κινηματογραφικός, αυτός που αποτύπωσε όσο κανείς τον τρόπο της μεταπολεμικής ζωής, ο χρωματικός, ο τόσο απλός και αινιγματικός, ο απόλυτος ποιητής και μύστης, ο δάσκαλός μου και φυσικά με επηρέασε τόσο πολύ, που έχτισε το ποιητικό μου πρόσωπο.

Ασκητής καθημερινός μιας ζωής που είχε επιλέξει και την κράτησε αλώβητη μέχρι το τέλος του. Μιλούσαμε συχνά στο τηλέφωνο, μερικές φορές πήγα και τον βρήκα στο «Σελέκτ», στα λημέρια του. Στο σπίτι όταν χτυπούσε το κουδούνι, άνοιγε το παραθυράκι της πόρτας για να βεβαιωθεί ότι ήσουν εσύ που περίμενε. Εξανέμιζε τη μεγάλη οικογενειακή περιουσία για να μην εργάζεται. Για να μείνει μόνο με την ποίηση, δηλαδή ελεύθερος. Για χρόνια άφησε γένια, στα τελευταία χρόνια φόρεσε κι ένα χρυσό σκουλαρίκι στο αφτί. Όταν τον ρώτησα μου είπε: «Από παιδί ήθελα να το βάλω». Πράος άνθρωπος με εμμονές που τον αθώωναν περισσότερο.

Να μην ξεχάσω τον φύλακα-άγγελό του πάνω από 50 χρόνια, τον φίλο του γιατρό Θάνο Κωνσταντινίδη και τη ζωγράφο Γιάννα Περσάκη, τη σύντροφό του. Πριν από μερικά χρόνια ο σκηνοθέτης Λευτέρης Ξαnthόπουλος (που πολύ τον νοιαζότανε) τον ρώτησε: «Μίλτο, αν ξαναζούσες τι θα έκανες;» Και απάντησε με την ιδιόμορφη φωνή του: «Ακριβώς τα ίδια». Μια φορά τον είδα στην Πανεπιστημίου πρωί και μου είπε: «Κύριε Κοντέ, μπορείτε να μου πείτε την τύχη μου;»

Και έγινε μύθος.

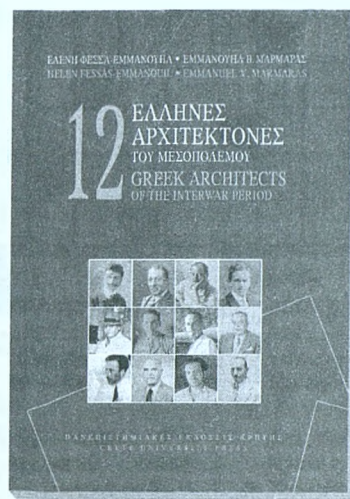
Τον χαιρετώ με το ποίημά του «Του θηρίου».

Μη φεύγεις θηρίο / θηρίο με τα σιδερένια δόντια / θα σου φτιάξω ένα ξύλινο σπίτι / θα σου δώσω ένα λαγύνη / θα σου δώσω κι ένα κοντάρι / θα σου δώσω κι άλλο αίμα να παίζεις / Θα σε φέρω σ' άλλα λιμάνια / να δεις τα βαπόρια πώς τρώνε / τις άγκυρες / πώς σπάζουν στα δυο τα κατάρτια / κι οι σημαίες ξάφνου να βάφονται μαύρες / Θα σου βρω πάλι το ίδιο κορίτσι / να τρέμει δεμένο στο σκοτάδι το βράδυ / θα σου βρω πάλι το σπασμένο μπαλκόνι / και το σκύλο ουρανό / που βαστούσε τη βροχή στο πηγάδι / Θα σου βρω πάλι τους ίδιους / στρατιώτες / αυτόν που χάθηκε παν τρία χρόνια / με την τρύπα πάνω απ' το μάτι / κι αυτόν που χτυπούσε τη νύχτα τις / πόρτες / με κομμένο το χέρι / Θα σου βρω πάλι το σάπιο το μήλο / Μη φεύγεις θηρίο / θηρίο με τα σιδερένια δόντια

Ελένη Φεσσά-Εμμανουήλ

Εμμανουήλ Μαρμαράς

12 ΕΛΛΗΝΕΣ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΕΣ ΤΟΥ ΜΕΣΟΠΟΛΕΜΟΥ

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ ΖΑΧΟΣ

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΚΥΡΙΑΚΙΔΗΣ

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΝΙΚΟΛΑΪΔΗΣ

ΚΩΣΤΑΣ ΚΙΤΣΙΚΗΣ

ΜΑΝΩΛΗΣ ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΦΩΤΙΑΔΗΣ

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΚΟΝΤΟΛΕΩΝ

ΛΕΩΝΙΔΑΣ ΜΠΟΝΗΣ

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΜΗΤΣΑΚΗΣ

ΚΥΡΙΑΚΟΥΛΗΣ ΠΑΝΑΓΙΩΤΑΚΟΣ

ΠΑΤΡΟΚΛΟΣ ΚΑΡΑΝΤΙΝΟΣ

ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ ΔΟΥΡΑΣ

24,5 X 30,5 εκ. | σελ. 376 | ISBN 960-524-209-5 |

Λιανική τιμή: 47,00 €

Στο βιβλίο αυτό εξετάζεται η εξέλιξη της αρχιτεκτονικής του Μεσοπολέμου στην Ελλάδα, μέσα από τη ζωή και το έργο δώδεκα αρχιτεκτόνων που επηρέασαν καθοριστικά τη διαμόρφωσή της. Πρόκειται για διακεκριμένους ανθρώπους της πράξης με διαφορετική ηλικία, προέλευση, εφόδια και νοοτροπία, οι οποίοι εκπροσωπούν το πολυποίκιλο τοπίο της ελληνικής αρχιτεκτονικής των δεκαετιών του 1920 και του 1930. Καρπός πολυετών ερευνών των δύο συγγραφέων, το βιβλίο αυτό προτείνει μια κριτική προσέγγιση διαφορετική από τις συνήθειες, οι οποίες επικεντρώνονται στα κτηριακά προϊόντα ή στους διαμορφωτικούς τους παράγοντες. Με τον τρόπο αυτό, η ελληνική αρχιτεκτονική του Μεσοπολέμου μπορεί να γίνει ευρύτερα κατανοητή και, το κυριότερο, να εκτιμηθεί ο ρόλος των ανθρώπων που τη δημιούργησαν.

Η δίγλωσση αυτή έκδοση (ελληνικά & αγγλικά), με το πλήθος των πρωτογενών στοιχείων, τις 620 εικόνες και την υψηλή της αισθητική, δεν απευθύνεται μόνο στους ειδικούς επιστήμονες αλλά και σε ένα ευρύτερο κοινό απαιτητικών αναγνωστών, εντός και εκτός ελληνικών συνόρων.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΕΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΚΡΗΤΗΣ

ΙΔΡΥΜΑ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑΣ & ΕΡΕΥΝΑΣ

ΜΑΝΗΣ 5, 106 81, ΑΘΗΝΑ. ΤΗΛ. 210 3818372, FAX. 210 3301583

e-mail: pek@physics.uoc.gr • www.cup.gr

Το σπίτι του ποιητή

της Άντειας Φραντζή

Μνήμη Ηλία Λάγιου

1. Μίλτου Σαχτούρη, *Ανάποδα γυρίσαν τα ρολόγια*, Κέδρος, Αθήνα 1998, σ. 23.

2. *Ο.π.*, σ. 22.

3. Μίλτου Σαχτούρη, *Έκτοτε*, Κέδρος, Αθήνα 1996, σ. 11.

4. *Ανάποδα (...)*, *ό.π.*, σ. 17.

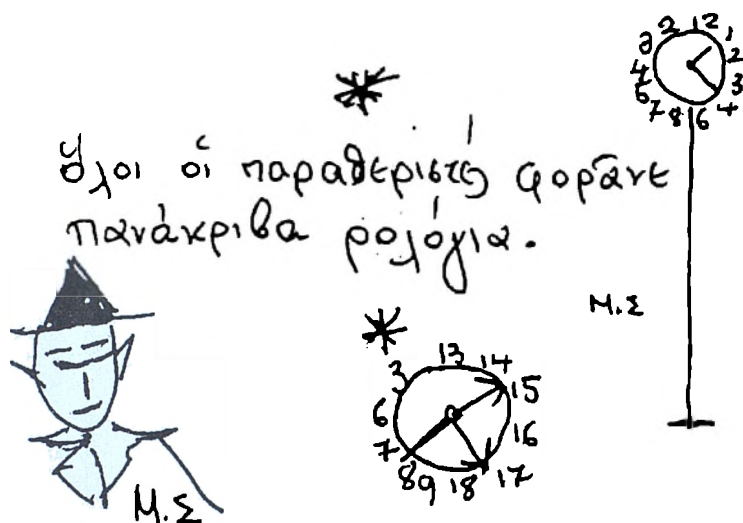
5. Μίλτου Σαχτούρη, *Ποιήματα (1945-1971)*, Κέδρος, Αθήνα 1977: «Ό ληστής», *Παραλογαίς* (1948), σ. 67.

6. *Ο.π.*, «Τό ρολόγι», *Ο περίπατος* (1960), σ. 174.

7. Ενδεικτικά: «Σ' αυτό τό σπίτι βγάζουν τά παράθυρα», *ό.π.*, σ. 19: «δέν είναι αυτό τό σπίτι σπίτι δισταγμού», *ό.π.*, σ. 31: «Έκθαμβο σπίτι άσπρο καί κόκκινο», *ό.π.*, σ. 39: «Τό σπίτι της ήταν σ' ένα νησί», *ό.π.*, σ. 43: «Στό σπίτι / χτές», *ό.π.*, σ. 53: «τά σπίτια γύρω-γύρω / οί πόρτες / ποιά σπίτια / ποιές πόρτες», *ό.π.*, σ. 85: «τά παράξενα σπίτια μοϋ θυμίζουν έσένα», *ό.π.*, σ. 97: «Άγριο σπίτι της κούκλας / μέ τίς πασχαλιές», *ό.π.*, σ. 210.

Στο ποίημα «Τό σπίτι μου», που εντάσσεται στην τελευταία ποιητική του συλλογή *Ανάποδα γυρίσαν τα ρολόγια*,¹ ο Μίλτος Σαχτούρης μας μεταφέρει την εικόνα μιας βιβλικής καταστροφής: «Έψαχνα νά βρω τό σπίτι μου...» μας λέει και ενώ γύρω του γκρεμίζονταν τοίχοι, πέφταν αγκωνάρια από άλλα σπίτια, το σπίτι του στεκόταν ακόμη όρθιο και η είσοδός του σ' αυτό τον μετέφερε στο χώρο του επείκεινα: «είδα τόν Χριστό μέσα σέ λάμψη». Δεν θα μπορούσα να θεωρήσω τυχαία την παρουσία στην αντικριστή αμέσως προηγούμενη σελίδα του ποιήματος «Τ' απελπισμένα ρολόγια»,² στο οποίο, μετά από την επαναληπτική απαρίθμηση «δείχνουν 5 ή ώρα, δείχνουν 7, καί μισή,...», τ' απελπισμένα ρολόγια «δείχνουν ΘΑΝΑΤΟ». Αλλά δεν θα μπορούσα, επίσης, να αποσιωπήσω την *τερατώδη* σύμπτωση το άθροισμα των ωρών που δείχνουν τ' απελπισμένα ρολόγια να είναι 86, όσα και τα χρόνια που έζησε ο ποιητής.

Δεν είναι η πρώτη φορά που ο Σαχτούρης επαναλαμβάνει τη φράση: «Έψαχνα νά βρω τό σπίτι μου». Γυρίζοντας «ανάποδα» την ανάγνωσή μου διαβάζω το ποίημα «Η μητέρα» της αμέσως προηγούμενης συλλογής του *Έκτοτε*,³ όπου ξεκινά με αυτή ακριβώς την ίδια φράση και συνεχίζει περιγράφοντας και εδώ δρόμους γεμάτους ερείπια, πεσμένους τοίχους και πέτρες. Ωστόσο εμφανίζεται η

μητέρα που τον οδηγεί «σ' ένα συμπαθητικό δωμάτιο, τό σπίτι μας» και ενώ αφήνει να διαφανεί πως η μητέρα είναι νεκρή, είναι αυτή που του υποδεικνύει τη σειρά, την ακολουθία προς το θάνατο.

Στο ποίημα «Έχασα τό δρόμο μου»⁴ περιγράφει πως βρέθηκε σε μια ξένη γειτονιά, που δεν του θύμιζε τίποτα από τη δική του, και πως στάθηκε αδύνατο να ανακαλύψει πού βρισκόταν, γεγονός που επιβεβαιώνεται από το ότι «στό τέρμα αυτού του δρόμου ήταν / μιά άπόκριμη άκτή μέ μιά / θάλασσα φουρτουνιασμένη» για να κλείσει το ποίημα επαναληπτικά, όπως ξεκίνησε, με την πανομοιότυπη διατύπωση του τίτλου: «Έχασα τό δρόμο μου».

Αναρωτήθηκα: Από πότε, άραγε, ο ποιητής άρχισε αυτή την αντίστροφη κίνηση του ρολογιού, του χρόνου αλλά και της απώλειας του δρόμου που οδηγεί στο σπίτι του; Ποιο είναι

το σπίτι του ποιητή, πού κατοικούσε και πού εγκατοικεί το ποίημα;

«Τό ρολόγι μετράει / τό ρολόγι δέ ζει / (...) /τό ρολόγι μετράει / σαράντα / σαράντα ήμέρες / καί σαράντα χρόνια / τό ρολόγι δέ ζει» προαναγγέλλει ο ποιητής ήδη από το 1948,⁵ ενώ πέντε χρόνια μετά το θάνατο της μητέρας του το 1955, δημοσιεύει ποίημα στο οποίο εμφανίζεται η μητέρα του και ο πατέρας του· στο ποίημα αυτό που τιτλοφορείται «Τό ρολόγι» καταλήγει με τον αυτοπροσδιορισμό του: «κι έγώ / μ' ένα κουφό / ρολόγι δύσπιστο / μετρώ τά χρόνια / καί / τούς περιμένω».⁶

Ωστόσο η παρουσία του σπιτιού σε όλες τις πρώτες συλλογές του Σαχτούρη έως *Το σκεύος* (1971) είναι πάντοτε γενική και δε συνοδεύεται σε καμία περίπτωση από την κτητική αντωνυμία «μου», δεν είναι ποτέ *το σπίτι μου*.⁷ Αντίθετα, από *Το σκεύος* και εξής παράλληλα με

τη γενική αναφορά στο «σπίτι» εμφανίζεται και η εξατομικευμένη: «Πήρε φωτιά τό σπίτι μου»,⁸ όπως διαβάζουμε στο εναρκτήριο ποίημα της συλλογής *Το σκεύος*. Επίσης, στη συλλογή *Καταβύθιση* συμπληρώνει: «Πρωί-πρωί καθώς έβγαινα από τό σπίτι μου, / είδα τό άγγελτήριο τοῦ θανάτου μου».⁹ Παράλληλα πυκνώνει ο ρόλος που αποκτά το μοτίβο του ρολογιού· άλλοτε «σάν πεινασμένοι έλικες γυρίζουνε οί δείχτες τών ώρολογιών»¹⁰ και άλλοτε με πρωτοπρόσωπη αναφορά, όπως στο ποίημα «Ο πνιγμένος», γίνεται αντικείμενο της επιθετικής αντίδρασης του ποιητικού υποκειμένου: «άκουσα τή φωνή τοῦ μακρινοῦ πατέρα μου / έσπασα τό ρολόγι / έβγαλα από μέσα / πλήθος μικρές ροδίτσες κι' έλατήρια».¹¹ Τα στοιχεία αυτά χαρακτηρίζουν τον παράγοντα του χρόνου μέσα από την υλική του διάσταση, που συνιστά η μέτρησή του αλλά και το αμετάκλητο της κίνησής του. Αλλά, επίσης, υποδεικνύουν και τη σημασία μιας στροφής προς προσωπικότερη, δηλαδή αυτοβιογραφικής τάξεως, καταγραφή, μέσα από την έμμεση ή άμεση αναφορά στο θάνατο, τον δικό του ή των οικείων προσώπων.

Αλλά η απώλεια της κατεύθυνσης, του δρόμου προς το σπίτι, γίνεται εμφανέστερα αντιληπτή στη συλλογή *Χρωμοτραύματα*,¹² όταν κάτω από τον τίτλο «Συμπτώματα» συνοψίζεται η νέα κατάσταση, που δεν πρέπει να είναι άμοιρη των επιπτώσεων μιας ηλικιακής κάμψης και της τάσης για μια μορφή εξομολογητικού λόγου: «τήν τελευταία μου διεύθυνση / τήν ξέχασα στο ώρολογοπωλείο».¹³

Είχα επισημάνει σε παλαιότερο άρθρο μου¹⁴ την μετάλλαξη της «ποιητικής» του Σαχτούρη, που συντελείται από *Το σκεύος*

και εξής, και τη διαμόρφωση δύο διακριτών περιόδων, αντίθετα από τη γενικά υποστηριζόμενη άποψη ότι η ποίηση του Σαχτούρη παρουσιάζει τη μορφή του ενιαίου ποιήματος. Η τομή αυτή στην ποίηση του Σαχτούρη την οποία προτείνω συνδέεται και με την υπόδειξη του ίδιου του ποιητή, ο οποίος έγραφε το 1977 τα εξής: «Παράξενα μου φαίνονται τά καινούργια πού γράφω (άκόμα και πολλά πού περιέχονται στην τελευταία μου συλλογή "ΤΟ ΣΚΕΥΟΣ", 1971)».¹⁵ Συνοψίζοντας τις παλαιότερες θέσεις μου θα υπογράμμισα ως βασικό επιχείρημά μου την παρατήρηση ότι στην πρώτη περίοδο από το 1945 έως το 1964¹⁶ ο «ποιητής» εμφανίζεται μέσα στα ποιήματα ως γενικευτική κατηγορία, δίχως να εξατομικεύεται· κάνει δηλαδή την εμφάνισή του ανωνύμως. Υποστήριζα πως η τομή στο έργο του μπορεί να διακριβωθεί και από την αλλαγή που συντελείται στο επίπεδο της εξατομίκευσης του ποιητή και την επώνυμη εμφάνισή του, στις συλλογές από *Το σκεύος* και όσες ακολουθούν με χαρακτηριστικά παραδείγματα την παρουσία του Ντύλαν Τόμας¹⁷ και του Κάφκα.¹⁸

Συνδυάζοντας την παρατήρηση αυτή με το γεγονός ότι στην πρώτη περίοδο ως τρόπος παραγωγής του ποιήματος εμφανίζεται ο επινοημένος κόσμος του Σαχτούρη, μέσα από ένα τοπίο που ενώ περιγράφεται με τους συντακτικούς όρους του προφορικού λόγου καταλήγει να είναι ανοίκειο μέσα από τη μη ρεαλιστική του εικονοποιία, θα συμπλήρωνα ότι ο ανώνυμος ποιητής/ήρωας των ποιημάτων εγκατοικεί σε έναν εξίσου ανώνυμο τόπο, όπου υπάρχει και δρα αξιοποιώντας τη δυνατότητα που του προσφέρει η γενίκευση: Ο ανώνυμος ποιητής και ο ανώνυμος τόπος είναι όλοι οι

Σχέδια του Μίλτου Σαχτούρη.

8. Μίλτου Σαχτούρη, *Το σκεύος*, Κείμενα, Αθήνα 1971: «Τό άμάξι», σ. 9.
9. Μίλτου Σαχτούρη, *Καταβύθιση*, Κέδρος, Αθήνα 1990: «Ήσυχάστε», σ. 11.
10. *Το σκεύος*, ό.π., σ. 10.
11. *Ό.π.*, σ. 26.
12. Μίλτου Σαχτούρη, *Χρωμοτραύματα*, Γνώση, Αθήνα 1980.
13. *Ό.π.*, σ. 21.
14. Άντεια Φραντζή, «Ο Μίλτος Σαχτούρης και η "δεξιάση" των ποιητών», *Εντευκτήριο* 25 (Χειμώνας 1993) 8-14 και αναδημοσίευση στο: *Για τον Σαχτούρη. Κριτικά κείμενα*, εισαγωγή, ανθολόγηση κειμένων: Δώρα Μέντη, Αιγαίον, Λευκωσία 1998, σ. 250-259.
15. Βλ. το κείμενο του Μίλτου Σαχτούρη «Σάν αυτοπαρουσίαση», 17-25 Δεκεμβρίου 1977, δημοσιευμένο στο: Δ.Ν. Μαρωνίτης, *Μίλτος Σαχτούρης. Άνθρωποι· χρώματα· ζώα· μηχανές*, Γνώση, Αθήνα 1980, σ. 14-15.
16. Από τη συλλογή *Η λησμονημένη* (1945) έως τη συλλογή *Σφραγίδα ή η όγδοη σελήνη* (1964).
17. Ενδεικτικές αναφορές: «Στόν Ντύλαν Τόμας», *Το σκεύος*, ό.π., σ. 21· «Η παρουσία», *Εκτοπλάσματα*, Στιγμή, Αθήνα 1986, σ. 10-11· «Ο μεγάλος καθρέφτης», *Καταβύθιση*, ό.π., σ. 15.
18. Ενδεικτικές αναφορές: «Franz Kafka», «Ο Kafka και τά ψάρια», *Εκτοπλάσμα*, ό.π., σ. 18 και 19· «Ο μεγάλος καθρέφτης», «Ακόμα για τόν Κάφκα», *Καταβύθιση*, ό.π., σ. 15 και 16.

ποιητές και όλοι οι τόποι. Συγχρόνως, όμως, δεν θα μπορούσαμε να αποκλείσουμε την πιθανότητα της αυτοαναφοράς την οποία υποβάλλει ο ανώνυμος ποιητής ως ιδεώδες άλλοθι, που επιτρέπει στον Σαχτούρη να ομιλεί για τον εαυτό του και παράλληλα να κρύβει τον εαυτό του εντός της ανωνυμίας.¹⁹ Συνεχίζοντας τον συλλογισμό αυτό θα συναρτούσα την παρουσία του επώνυμου ποιητή στη δεύτερη, κατά την άποψή μου, περίοδο της σαχτουρικής ποίησης, με τον τρόπο που ο επώνυμος πλέον ήρωας/ποιητής αποκτά τα γνωρίσματα του ενεργού χαρακτήρα. Παύει να είναι μια γενική ή έστω υποκρυπτόμενη περσόνα και γίνεται ένα συγκεκριμένο πρόσωπο. Κατορθώνει να εκφέρει λόγο κατά κανόνα πρωτοπρόσωπο, να περιγράφει τον τρόπο ως προσωπική υπόθεση, να είναι εξομολογητικός, και παρά τα οργισμένα φαντάσματα που τον τριγυρίζουν, να «συνομιλεί» με ό,τι στο παρελθόν φαινόταν ως απλησίαστος τρόμος. Η εμφάνιση του επώνυμου ήρωα/ποιητή και η ένταξή του πλέον στον ονοματιζόμενο τόπο, συνδυάζεται με μία όλο και πιο συστηματικά φανερή διαφοροποίηση στην αντίληψη του Σαχτούρη για την αναπαράσταση της πραγματικότητας.²⁰ Κατά την άποψή μου η εμφάνιση των ονομάτων των ηρώων/ποιητών σε συνδυασμό με την έμφαση στην απώλεια του τόπου, του δρόμου προς το σπίτι του, η έμμεση υπόδειξη της απώλειας μνήμης, η οποία προάγεται από την επίκληση των νεκρών ποιητών, και η διαρκής χρονομέτρηση μέσα από πολύ εμφανικά διατυπωμένες ρήσεις για τα ρολόγια, δηλώνουν συνολικά την αντίστροφη μέτρηση προς μια πορεία που οδηγεί στο θάνατο και προσδιορίζει καθοριστικά τη μετωνυμική χρήση του πραγ-

ματικού κόσμου.

ΣΤΟ ΣΠΙΤΙ ΤΟΥ ΝΕΚΡΟΥ ΠΟΙΗΤΗ²¹

*Στό σπίτι του πεθαμένου ποιητή
είναι κολλημένες φωτογραφίες
άλλων νεκρών ποιητών
πού όταν ήταν ζωντανοί
άστειεύονταν
ή τσακωνόντουσαν
μέ τον πεθαμένο*

*Τώρα μένουν άκίνητοι
κολλημένοι στους τοίχους
καί μόνο ο νεκρός ποιητής
στριφογυρίζει στο κρεβάτι του
άπελπισμένος.*

Το ποίημα με το δηλωτικό αυτό τίτλο, δίχως να ταυτίζει τον νεκρό ποιητή με το ποιητικό υποκείμενο, αφήνει ανοιχτή την ερμηνευτική δυνατότητα στον αναγνώστη, καθώς προσδιορίζει τον ποιητή εναλλακτικά: άλλοτε είναι ο «νεκρός» ή οι «νεκροί» και άλλοτε ο «πεθαμένος». Ωστόσο, ο νεκρός ποιητής είναι αυτός που «στριφογυρίζει στο κρεβάτι του άπελπισμένος» και «οί νεκροί ποιητές» είναι αυτοί που έχουν μεταβληθεί σε φωτογραφίες, οι οποίες απεικονίζουν ένα οριστικά χαμένο παρελθόν που στοιχειώνει τον ποιητή μέσα στο σπίτι του. Είναι μήπως μια επαναδιατύπωση του προσκλητηρίου νεκρών, όπως αυτό έχει ήδη διαμορφωθεί από την προηγούμενη ποιητική συλλογή, την *Καταβύθιση*, όταν δηλαδή ο Σαχτούρης συνέταξε «Τα λυπημένα Χριστούγεννα των Ποιητών»;²² Είναι η «συντεχνία», όπως ο ίδιος την κλιμάκωσε σταδιακά μέσα από τη μνημόνευση των ποιητών αρχικά στο περιεχόμενο με τις αφιερώσεις και κατά τη δεύτερη περίοδο της δημιουργικής του δράσης με την ένταξή τους μέσα στο ποιητικό κείμενο; Ανεξάρτητα από την απάντηση που μπορεί να δώσει κανείς, το βέβαιο είναι ότι όλοι αυτοί οι

ποιητές, οι καλλιτέχνες με τους οποίους αναγνωρίζει την εκλεκτική συγγένεια ως προς τη δημιουργική τους δράση αλλά και ως προς τη μοιραία τους κατάληξη –αυτόχειρες, λυπημένοι, βασανισμένοι μέσα από την ψυχική τους περιπέτεια–, κινούνται μέσα στο έργο του, που τώρα είναι απλώς το σπίτι του, ως «ζωντανοί νεκροί» με τους οποίους διατηρεί στο ακέραιο τον διάλογο. Οι φωτογραφίες τους, ωστόσο, που είναι κολλημένες υποκαθιστούν τους ίδιους που πλέον αυτοί είναι οι «κολλημένοι στους τοίχους».

Η παρατεινόμενη «νέκυια», η οποία ξεκίνησε από τη συλλογή *Χρωμοτραύματα* με το ποίημα για τον αυτόχειρα Γιώργο Μακρή²³ και εντάχθηκε στη συλλογή *Εκτοπλάσματα* με τις αναφορές στον γλύπτη Γεράσιμο Σκλάβο²⁴ και τη μνημόνευση ακόμη μια φορά του Σκλάβου μαζί με τον Χαχτίση, τον Ιωάννου, την Μέλπω Αξιώτη και τον Αλεξάνδρου,²⁵ για να συνεχιστεί με τον Εμπειρικό,²⁶ είναι η αρχή ενός καταλόγου ονομάτων, που αξίζει, νομίζω, να παρουσιαστεί, γιατί εμφανίζει τη διαχρονική «συντεχνία» των καλλιτεχνών, των ποιητών με την ευρύτερη έννοια, που πλάι στους προαναφερθέντες Ντύλαν Τόμας, Κάφκα αλλά και Αρθούρο Ρεμπώ,²⁷ κ.ά., συμπληρώνει τις συχνές αφιερώσεις ποιημάτων του και τεκμηριώνει την αντίληψή του για την λογοτεχνική και καλλιτεχνική του κοινότητα. Στο ποίημα «Τα λυπημένα Χριστούγεννα των Ποιητών» συνυπάρχουν με τη σειρά μνημόνευσής τους οι Διονύσιος Σολωμός, Νίκος Εγγονόπουλος, Μπουζιάνης, Σκλάβος, Καρυωτάκης, Σκαλκώτας, ενώ στη συλλογή *Εκτοτε* παρουσιάζεται ο Νίκος Καρούζος²⁸ αλλά και οι αυτόχειρες ποιητές, ο Καρυωτάκης εκ νέου συντροφευμένος από τον Τσέ-

19. Βλ. Άντεια Φραντζή, «Ο Μίλτος Σαχτούρης...», *Εντευκτήριο*, ό.π., σ. 9.

20. Ό.π., σ. 11. Βλ. σχετικά την εμπειρισματομένη ανάλυση του Βαγγέλη Χατζηβασιλείου, *Μίλτος Σαχτούρης. Η παράκαμψη του υπερρεαλισμού*, Αθήνα, Βιβλιοπωλείον της «Εστίας», 1992.

21. Μίλτου Σαχτούρη, *Εκτοτε*, ό.π., σ. 22.

22. *Καταβύθιση*, ό.π., σ. 22.

23. «Ο φίλος μου Γιώργος Μακρής, *Χρωμοτραύματα*, ό.π., σ. 30.

24. «Ο Σκλάβος», *Εκτοπλάσματα*, ό.π., σ. 17.

25. «Πόρος 1985», ό.π., σ. 22-23.

26. «Ο Άνδρέας Έμπειρικός στον Πόρο», ό.π., σ. 24-25.

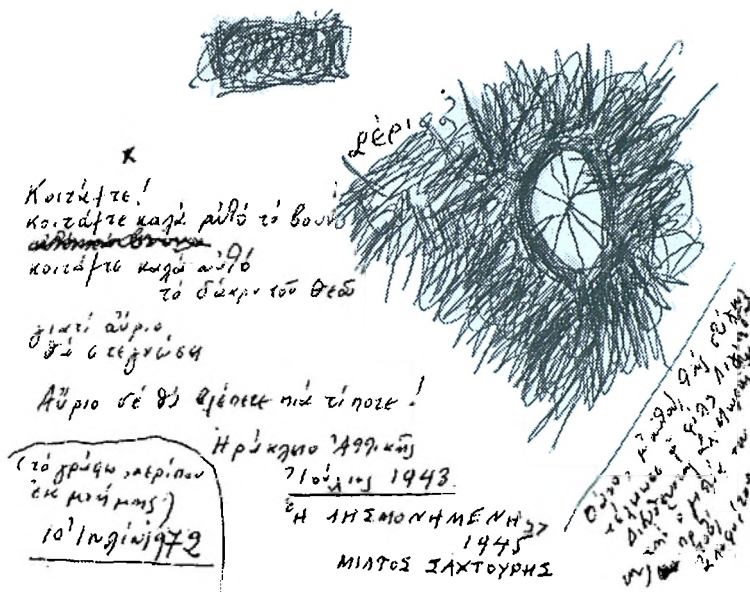
27. «Άρθουρε, Έ Καταβύθιση», ό.π., σ. 19.

28. «Γιά τον Νίκο Καρούζο», *Εκτοτε*, ό.π., σ. 15.

ζαρε Παβέζε και τον Αλέξη Τραϊανό.²⁹ Ζωντανοί και νεκροί συγκατοικοί στο παρόν της ποιήσεως του Σαχτούρη, στο σπίτι-ποιήμα, διασώζουν την αιώνια παρουσία τους στο έργο του, την δι-αιώνισή τους μέσα στο ποιητικό σύμπαν.

Η επιστροφή στο πατρικό σπίτι θα μπορούσε να θεωρηθεί ως μετωνυμία της επιστροφής στην ποιητική παράδοση από την οποία δεν σταμάτησε ποτέ να αρδεύει ο Σαχτούρης, όπως με μεγάλη καθαρότητα υπέδειξε ο Γιάννης Δάλλας.³⁰ Γυρίζοντας ανάποδα τα ρολόγια μπορούμε να φτάσουμε στις πρωταρχικές αλλά και σταθερές πηγές της ποιήσεως του Σαχτούρη. Μπορούμε να επιστρέψουμε στη «Λησμονημένη» του 1945 και σ' «αυτά τά λόγια (που) θά τά ξεριζώσει μετά σαράντα χρόνια ή λησμονημένη»³¹ και να διαβάσουμε το πρώτο ποίημα της συλλογής *Καταβύθιση* του 1990 να ξεκινά με αυτά ακριβώς τα λόγια: «Εδώ καί σαράντα χρόνια / ο θάνατος στέκει πλάι μου».³²

Μπορούμε, επίσης, να φτάσουμε σε αμειωτέρες νύξεις, που τον συνδέουν με τη δημόσια παράδοση, όπως αυτή της τιτλοφόρησης της συλλογής *Παραλογαίς* του 1948, χωρίς ωστόσο η συσχέτισή του με την λαϊκή παράδοση να αποκτά τη συνάφεια με τις μορφές αλλά κυρίως να παραμένει ως πηγή αξιοποίησης και μεταγραφής μοτίβων μέσα στο πνεύμα των μοντερνιστικών επιλογών του. Ο διάλογος ανάμεσα στα ποιήματά του, η αναμόχλευση των οικείων θεμάτων, η διαρκής συζήτηση που ανακυκλώνεται μέσα στον εαυτό, οι επαναφορές αλλά και η αίσθηση της κυκλικής κίνησης, όπως οι δείχτες του ρολογιού, μας μεταφέρουν από το τέλος στην αρχή, όχι μόνο της ποιητικής του αλλά κυρίως της βιωματικής του ιδιο-

Σχέδιο του Μίλτου Σαχτούρη.

συστασίας. Κατ' αυτό τον τρόπο οδηγούμαστε στους πυρήνες από τους οποίους αρδεύεται το ποίημα.

Ο ποιητικός συγχρωτισμός του Σαχτούρη μοιάζει να φτάνει σε ένα τέλος. Όλα τα πρόσωπα που βρήκαν θέση στις προηγούμενες συλλογές εγκαταλείπουν την ποιητική σκηνή. Ο Σαχτούρης στην τελευταία του ποιητική συλλογή, αφιερωμένη ακόμη μια φορά στη σύντροφο του Γιάννα Περασάκη,³³ καθώς γυρίζει ανάποδα το δικό του ρολόγι, ανακαλύπτει τον χειρότερο εχθρό του.

MON PIRE ENNEMI³⁴
Στήν ξένη πόλη πού βρέθηκα,
ο Κύριος μέ τό γκριζό κοστούμι
είναι ο χειρότερός μου εχθρός.
Λέει πώς θά μου βρεί σπίτι
νά μείνω, λέει πώς θά μου δώ-
σει χρήματα,
λέει πώς θά μου δώσει
τό άσημένιο κλειδάκι πού
κρατάει...

Όμως όποτε τόν χρειάζομαι
έξαφανίζεται.

Ό Κύριος μέ τό γκριζό κο-
στούμι
καί μέ τό μικρό άσημένιο κλει-
δάκι είναι
ο χειρότερός μου εχθρός.

Ο Κύριος, με κεφαλαίο Κ, και με το γκριζό κοστούμι που θυμίζει γραφειοκράτη, τάξει σπίτι, χρήματα, και το μικρό ασημένιο κλειδάκι. Είναι του «παραδείσου» ή της «κολασης» το κλειδί; Κι η ξένη πόλη είναι όλα όσα συνθέτουν τη μεταθανάτια προοπτική του; Κι αυτός ο Κύριος είναι ο χειρότερος εχθρός του, ο Θάνατος; Ίσως. Ωστόσο, αυτό που παραμένει βέβαιο είναι ότι η αντίστροφη μέτρηση στους δείχτες του ρολογιού του είχε αρχίσει και η ερήμωση είχε περάσει από το φαντασιακό στο πραγματικό. Η ποιήσή του έπαψε σταδιακά να εκφράζει τη σχέση του με το θάνατο· κατέληξε να είναι Θάνατος.

29. Οι αναφορές προέρχονται από το ποίημα που τιτλοφορείται «Ποίημα αφιερωμένο στον φίλο μου Θάνο Κωνσταντινίδη», ό.π., σ. 18. Επισημαίνω την παρουσία και δύο ακόμη ποιημάτων αφιερωμένων το πρώτο Στόν Θάνο («Η συννεφιά», Μίλτου Σαχτούρη, *Ποιήματα* (1945-1971), ό.π., σ. 15) και το δεύτερο Στόν Θάνο Κωνσταντινίδη («Τό ταξίδι», ό.π., σ. 117). Πρόκειται για τον φίλο και γιατρό του Σαχτούρη, ο οποίος έχει ασχοληθεί συστηματικά με το έργο του ποιητή.

30. Γιάννης Δάλλας, *Ο ποιητής Μίλτος Σαχτούρης*, Αθήνα, Κέδρος, 1997.

31. Μίλτου Σαχτούρη, *Ποιήματα* (1945-1971), ό.π., «Η λησμονημένη, V», σ. 35.

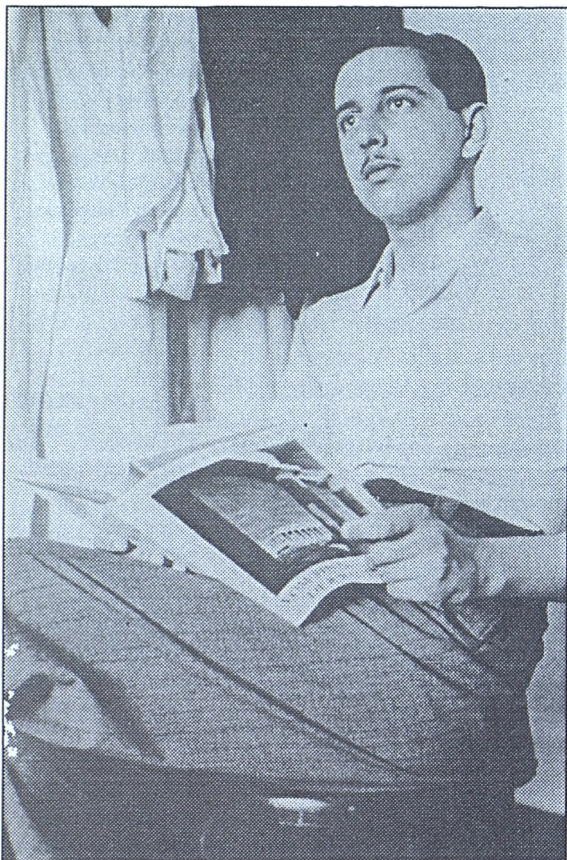
32. Μίλτου Σαχτούρη, *Καταβύθιση*, ό.π., σ. 9.

33. Είναι, πιστεύω, αξιοσημείωτο ότι η πρώτη συλλογή που αφιερώνεται στην Γιάννα Περασάκη είναι *Το σκεύος* (1971)· δηλαδή, στη χρονική στιγμή που συνδυάζεται με τα επιχειρήματά μου για την προτεινόμενη τομή στο ποιητικό έργο του Μίλτου Σαχτούρη και την αλλαγή της ποιητικής του.

34. Μίλτου Σαχτούρη, *Ανάποδα* (...), ό.π., σ. 26.

La voix du rêve

του Δημήτρη Κοσμόπουλου

Ο Μίλτος
Σαχτούρης
το 1943.

Ι. Ὁ Ἐπίσκοπος Νεαπόλεως (Λεμεσσοῦ) τῆς Κύπρου Λεόντιος ἔγραψε τὸ ἔργο «Βίος καὶ Πολιτεία τοῦ ἁββᾶ Συμεών, τοῦ διὰ Χριστὸν ἐπονομασθέντος Σαλοῦ». Ἀνάμεσα στὰ πολλὰ πού ἔπραττε γιὰ νὰ βγεῖ ἀπὸ τὸ «βρότειον φύραμα» ὁ Σαλός «... βαλλίζων καὶ κορταλίζων...», συνέβαινε καὶ τὸ ἑξῆς: «... κατὰ τὴν τῆς σελήνης γέννα ἐποίει ἑαυτὸν εἰς τὸν οὐρανὸν θεωροῦντα καὶ πίπτοντα καὶ λακτίζοντα». Καὶ ὁ Σαχτούρης «ἐσάλιζε». Μπορεῖ νὰ μὴν ἀγαποῦσε τὸ ἀεροπλάνο ὅμως τραγοῦδησε ὅτι «πάντα θά 'χουμε ἀνάγκη ἀπὸ οὐρανό», (Τὸ ποίημα «Τὸ ἀεροπλάνο»). Ἄλλοῦ ἔγραψε γιὰ ἓνα οὐράνιο ταξίδι:

«Ὅταν ταξίδεψα στὸν Οὐρανὸ / ποτέ μου δέ συνάντησα τὸν ἀστροναύτη / συνάντησα ὅμως τὸ Θεό / μέ τούς χρωματιστοὺς ἀγγέλους [...], (Τὸ ποίημα «Οὐράνια ἀπάντηση»). Πονοῦσε κι αὐτὸς στὴν γέννα τῆς Σελήνης: «Δέ φταίει τὸ φεγγάρι γιὰ τὴν πίκρα μας / καθὼς στριφογυρνᾷ δαιμονισμένα / μέσα στὸ φωσφόρο / σκορπώντας δεξιά κι ἀριστερά τὰ κόκαλά του / καθὼς καὶ μεῖς στριφογυρνᾷμε στὸ σκοτάδι μας / σκορπώντας δεξιά κι ἀριστερά τὰ κόκαλά μας / δέ φταίει τὸ φεγγάρι γιὰ τούς λεμονανθοὺς / δέ φταίει τὸ φεγγάρι γιὰ τὰ χελιδόνια / δέ φταίει τὸ φεγγάρι γιὰ τὴν Ἄνοιξη καὶ τούς / σταυροὺς / δέ φταίει ἂν πάνω στὰ μάτια μας φύτρωσαν δόντια», (Τὸ ποίημα «Κοιτᾶμε μέ τὰ δόντια»).

ΙΙ. Στὸ ἀλλόκοτο ποιητικὸ σύμπαν τοῦ Σαχτούρη ὁ Θεὸς ἀπουσιάζει. Ἄλλωστε ὅλα εἶναι παροδικὰ καὶ τὸ βλέμμα ἀνασυνθέτει, ὅπως ἔμπνευσε μηχανή. «Ὅλα φεύγουν, ὅλα φεύγουν / πού νὰ πάρει ὁ διάβολος!», (Τὸ ποίημα «Θα φύγουνε»). Ὡστόσο ἡ ἀπουσία τοῦ Θεοῦ, δέν σημαίνει, ἐπ' οὐδενί, τὴν κατάληξη στὴν ντετερμινιστικὴ «βεβαιότητα» ὅτι ὁ Θεὸς ἔχει πεθάνει. Ἡ βιασικὴ καὶ βεβαιωμένη αὐτὴ ἀπώθηση, πού ἐκπηγάει ἀπὸ τὰ μεταπολεμικά προτάγματα, μᾶλλον δέν ἀφορᾷ στὸν Σαχτούρη. Μπο-

στὸν Θάνο Κωνσταντινίδη
καὶ στὸν Λευτέρη Ξανθόπουλο

ρεῖ νὰ πλάθεται ποιητικὰ μέσα σέ μιά πρώτη νεότητα ὅπου τὰ πάντα γύρω γκρεμίζονται καὶ παρασύρονται ἀπὸ τὸ μεθυσμένο αἷμα, ὥστόσο πληρώνει μέ τὸ δικό του αἷμα τὴν κατάρρευση καὶ ἀνασημασιοδοτεῖ τὴν ἀπουσία τοῦ Θεοῦ ὡς προϋπόθεση καὶ αἶτημα παρουσίας. Ἔτσι, στὸ σπαρακτικὸ ἐρώτημα «[...] Κύριε, εἰστε παγωμένος – Κύριε, ἔχετε πυρετό – Κύριε, εἴσαστε νεκρός;» (Τὸ ποίημα «Κύριε»), ἡ καθημαγμένη συνείδηση στροβιλίζεται στὸν τυφώνα τῶν εἰκόνων γιὰ νὰ σκεπάσει τὸ κενό της: «[...] Ὅταν ἡ νύχτα ἔμπαινε στὴν κάμαρά σου / ἄναβε τὸ μαῦρο ἄστρο / ἄναβε ὁ ἥλιος / πέφτανε / τὰ λέπια τοῦ ὅλα / λαμπερά / κι ἄναβε / ἡ ρόδα ἡ μαῦρη [...], (Τὸ ποίημα «Τὸ μαῦρο ἄστρο»). Ὁ Round εἶναι ἐκεῖνος πού γιὰ τούς ἱμαξιστές, χρησιμοποιοῦν τὸν λατινικὸ ὄρο Vortex. «Σύμφωνα μέ τὸν Κουμανοῦδη, δίνη, ἡ τῶν ἀνέμων, τοῦ ὕδατος ἢ τῆς φλογός συστροφή». (Πρβλ. Βαγγέλης Χατζηβασιλείου, *Μίλτος Σαχτούρης, Ἡ παράκαμψη τοῦ Ὑπερρεαλισμοῦ*, σελ. 33, 34).

Ὁ μεταπολεμικὸς ἄνθρωπος, δέσμιος τῶν δογματικῶν τὰ ὁποῖα ὄρισαν τίς ἀπαρχές τῆς ὑστερης νεωτερικότητας, νοσταλγεῖ τὸν Θεό, ἀλλὰ μόνο μέσα στὰ πλαίσια τῆς φαινομενολογίας καὶ γι' αὐτὸ ἐπιχειρεῖ νὰ γεμίσει τὸ κενό μέ προϊόντα καὶ ὀλοκαυτώματα τῶν ἀντιτι-

θεμένων. Ἐπειδὴ δέ, φοβᾶται τὴν δυναμικὴ τῆς ἐμπειρίας, περιπίπτει στὴν ἀντιφατικότητα τῶν νοητικῶν διελκυστίνων τοῦ τύπου «Εἶναι ἢ δὲν εἶναι ὁ Θεός;», μέ τρόπο τελείως ἀντίδρομο ἀπὸ τὴν ἐμπειρική διακινδύνευση τῆς μετοχῆς στὴν ἱερότητα μιᾶς σχέσεως. Μιά διακινδύνευση πού μόνο στό εὖρος διατυπώσεων ὅπως «Γνώσις, ὁδός λεπτοτέρα πάσης γνώσεως» (Ἰσαάκ ὁ Σύρος), μπορεῖ νά καρπίσει. Ἀφοῦ γιὰ τὴν ὄντολογία τῆς ἱερότητας, ὁ Θεός βρίσκεται πέραν τοῦ εἶναι καί τοῦ μή εἶναι. Ὑπερεῖναι. («Διὰ τό ὑπερεῖναι, ὡς μή εἶναι ἑαυτὸν λογίζομενον», λέει ὁ Ἅγιος Μάξιμος ὁ Ὁμολογητής). Κι ἐνὸςω ἡ ζωὴ ἔχει στραγγαλισθεῖ σέ θάνατο καί ἀπουσία, ταυτιζόμενῃ μέ τὴν βιολογία, ὁ ποιητῆς τοῦ μεταπολεμικοῦ κόσμου, σαλός καί ἀποσυνάγωγος, βουτᾷ στό κενό καί διὰ τῆς εἰκονοποιίας ἀναζητᾷ τό ἀρχέτυπο τῆς Εἰκόνας. Αὐτό πληρώνεται μέ αἷμα καί μέ ἐκούσια ἀνάληψη τοῦ Σταυροῦ τῆς Ἱστορίας: «Σήμερα φόρεσα ἓνα / ξεστό κόκκινο αἷμα / σήμερα οἱ ἄνθρωποι μ' ἀγαποῦν / μιὰ γυναίκα μου χαμογέλασε / ἓνα κορίτσι μου χάρισε ἓνα σφυρί / Σήμερα γονατίζω στό πεζοδρόμιο / καρφώνω πάντα στίς πλάκες / τά γυμνά ἄσπρα ποδάρια τῶν περαστικῶν / εἶναι ὅλοι τους δακρυσμένοι / ὅμως κανεῖς δὲν τρομάζει / ὅλοι μεῖναν στίς θέσεις πού πρόφτασα / εἶναι ὅλοι τους δακρυσμένοι / ὅμως κοιτάζουν τίς οὐράνιες ρεκλάμες / καί μιὰ ζητιάνα πού πουλάει τσουρέκια / στόν οὐρανό / Δυὸ ἄνθρωποι ψιθυρίζουν / τί κάνει τὴν καρδιά μας καρφώνει; / ναί τὴν καρδιά μας καρφώνει / ὥστε λοιπὸν εἶναι ποιητής», (Τό ποίημα «Τὰ Δῶρα»). Σολωμός καί Καρυωτάκης, Μπωντλαίρ καί Τράκλ, ὁ Κάφκα ὡς

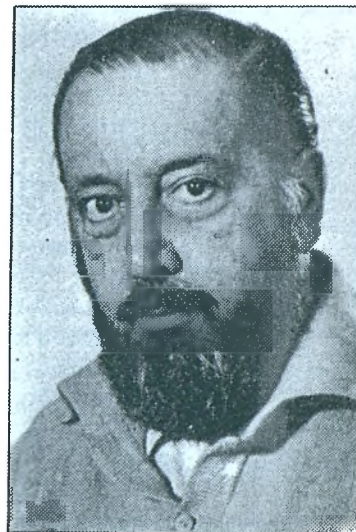
20/2/81

Ἀγαπητοὶ Φίλοι

Εἶμαι βαθιὰ συγκινημένος γιὰ τὴν τιμὴ αὐτὴ πού μοῦ γίνεται ἀπὸ τὴ «Φιλολογικὴ Στέγη» στοῖς γειτονικοῦ, ἀγλαῆτο Πυραῖ, πού καί μνηστές μὲ ἐγώνουν μ' αὐτὸν, γιὰ ἡμᾶς ἄμεινω παιδί τακτικὰ κατέθανε καὶ ἔμενα ἔκπαι σὲ ὥρασο ἐπὶ τῆς 9ης Κεστέλλας ὅπου καὶ κοῦσε ἡ μητέρα τῆς μητέρας μου, Κί ὅπου ὁ κῆπος πού εἶπε περί κρημνῶν ἦταν καὶ αὐτὸς ἕνας ἀπὸ τοῦ δαμασκού κῆπου τῶν παιδικῶν μου χρόνων.

Ὡς ἐνχαριζῶ ἡμᾶς δέρεμα

Μίλτος Σαχτούρης

Απὸ το ἀφιέρωμα στὸν Μίλτο Σαχτούρη στη Φιλολογικὴ Στέγη Πειραιά, 16 Ἀπριλίου 1981.

υπόδειγμα πρόσληψης τοῦ κόσμου καί τοῦ ἀνθρώπου διὰ τῆς προσωπικῆς ἐνοχῆς (ἄρα καί διὰ τῆς προσωπικῆς εὐθύνης) ἀποτελοῦν τοὺς πυλῶνες ἐντὸς τῶν ὁποίων ἐκτείνεται ἡ σαχτουρική ἐξπρεσσιονιστικὴ ιδιόλεκτος. Ἡ ροπή του εἶναι φυγόκεντρη καί ἄκρως ἐνστικτώδης· κατατείνει συνεχῶς πρὸς τό προ-γλωσσικό καί μετα-γλωσσικό τοπίο μιᾶς φρίκης στὴν ὁποία ὁ λυσσαλέος ἄνεμος πού κατακαίει τά πάντα ὀνομάζεται φόβος καί ἐπινοοῦνται διαρκῶς τρόποι γιὰ τὴν ἐξοδο ἀπὸ το τοπίο. «Αὐτό τό βουνό τόσο κοντά μου / ἀπλῶν τὸ χέρι ξεριζώνω / τά δέντρα καί τοὺς θάμνους του / τοὺς στύλους τοὺς ἡλεκτρικούς / αὐτὰ τά πονεμένα δόντια / μιᾶς ἀπελπιστικῆς μοναχικῆς ζωῆς / Πάνω του τρέχουν πρόβατα πονηρά / εἶναι ποτὲ τοὺς πονηρά τα πρόβατα; / μά αὐτὰ δωπέρα πόνεσαν πολὺ / κι ἔχουν ἀπάνθρωπα βελάσματα [...]', (Τό ποίημα «Τρία Δάκρυα τοῦ Θεοῦ»). Στὸ ποίημα «Τὰ πρόβατα» ὅμως «[...] ἡ θάλασσα μάζεψε ξανά / τ'

ἄγρια τ' ἄσπρα τῆς τά πρόβατα / μέσ' στὴν πικρὴ τῆς ἀγκαλιά νά τά κοιμήσει».

III. Τό σύμπαν τοῦ Σαχτούρη μᾶς ἀποκαλύπτεται ἀδόκητα καθαρὸ, εὐθύς ἐξαρχῆς «ὁ πρῶτος Κεραυνός» ἀπὸ τὴν *Λησμονημένη* (1945). Ἀπὸ 'κεῖ καί πέρα ἔχουμε τὴν διαδοχικὴ μας εἴσοδο ἀπὸ θύρα σὲ θύρα σὲ ἀλληλοδιάδοχα δωμάτια-σκοτεινοὺς θαλάμους, ὅπου οἱ εἰκόνες ἐμφανίζονται ἐμπλουτιζόμενες σὲ ποικιλία μιᾶς στέρης ἀρχιτεκτονικῆς ἀλληλουχίας, μέχρι καί τό *Σκεῦος* (1971). Ἀπὸ τὰ *Χρωμοτραύματα* (1980) καί μετὰ, ἡ στροβιλικὴ τῶν εἰκόνων του κατευθύνεται πρὸς τὴν πλέον πένθυμη καί δωρικὴ διαγραμματικότητα, ὅπως ἔχει ἐπισημάνει (1990) ὁ Δ.Ν. Μαρωνίτης. Ὅμως, ἡ πρόκληση τὴν ὁποία σάν τό γάντι μᾶς πετᾷ ἡ ποίηση αὐτὴ, δὲν ἔχει νά κάνει τόσο μέ τὴν ἐπισήμανση τῶν γειτνιάσεων τῆς μέ τὸν εὐρωπαϊκὸ μοντερνισμό. Ἀλλωστε οἱ σχέσεις τῆς μέ τὰ μοντερνιστικὰ συμφραζόμενα, (εὐρωπαϊκὰ καί ἀντίστοιχα ἢ συγκαιρινὰ ἑλληνικά), μένουν

μετέωρες, όσο καταγράφονται έξω από την πολλαπλότητα των σχέσεων με τά, δυνάμει, έπαναστατικά για την έκφρασή της στοιχεία της καθαυτό δικής της γλωσσικής περιοχής. Μ' άλλα λόγια, ανοίγεται ως όριζοντας έξαιρέτων, ίσως, ανακαλύψεων ή συνάφεια της ποίησης του Σαχτούρη, με εκείνα στά όποια ή ίδια μάς παραπέμπει: Μέ την παράδοση των παραμυθιών και με τό δημοτικό τραγούδι. Έδω, φαίνεται ότι έδρασαν ουσιαστικά, άφ' ενός ή σχέση του με τόν Νίκο Έγγονόπουλο και άφ' έτέρου τά ίδια τά καταγωγικά του άπηχήματα, μέσα στά όποια, νομίζουμε, ότι, προϊόντος του χρόνου εντάσσει και τίς επιρροές από τίς επιλογές του της ευρωπαϊκής ποίησης. Ό Γιάννης Δάλλας μίλησε στην πραγματογνωσία της ανάγνωσης που έκαμνε στό ποίημα «Τού θιγρίου» για τόν ρυθμό: «Ό ρυθμός ύποστηρίζει, σταθερά και υπόγεια, την όργάνωση αυτού του συστήματος, που από σύμπαν γίνεται κόσμος. Και είναι ένας ρυθμός με έμμετρη βάση. Η έμμετρη βάση είναι ό ίαμβος που έδω σχεδόν θυσιάστηκε και έγινε άνάπαιστος. Θυσιάστηκε και έμεινε άπλως που και που, στην άρχή ή στην μέση, σάν υπόμνηση ή άνακοπή, ή σποραδική παρουσία του. Περίπου έτσι: «Θά σέ φέρω σ' άλλα λιμάνια / νά δείς τά βαπόρια πώς τρώνε / τίς άγκυρες / πώς σπάζουν στά δυό τά κατάρτια / κι οί σημαίες ξάφνου νά βάφονται μαύρες [...]». (Πρβλ. Γιάννης Δάλλας, *Ό Ποιητής Μίλτος Σαχτούρης*, σελ. 217, 218).

Η ποίηση κατ' Άριστοτέλη είναι ή τέχνη που έκφράζει τά καθόλου. (Πρβλ. *Ποιητική* 1451β 7-9). Βεβαιότατα τά παραμύθια και -κυρίως- τό δημοτικό τραγούδι, «δημιουργούν τίς μορφές με τίς όποιες διατυπώνεται ή συλλογική γνώση και μνήμη, ή αντίληψη και ή

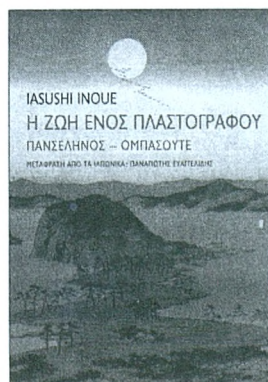
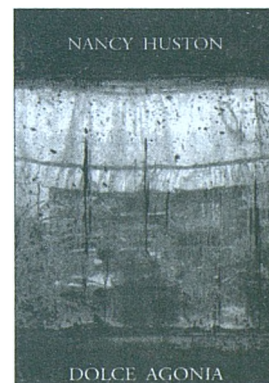
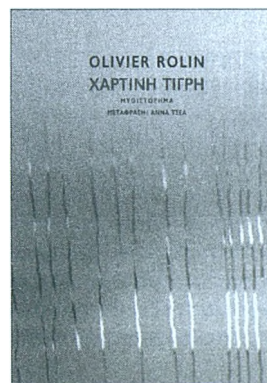
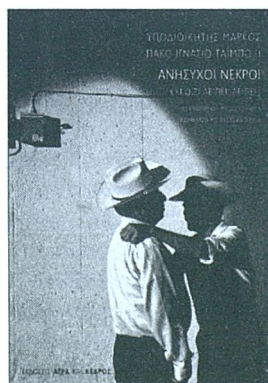
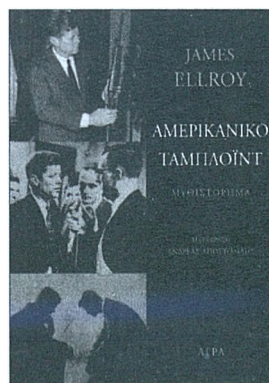
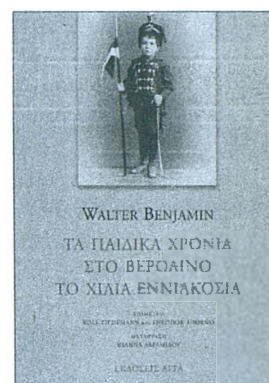
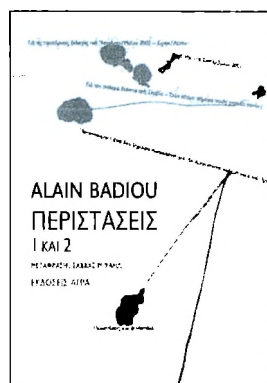
έρμηνεία του κόσμου». (Πρβλ. Γ.Μ. Σηφάκης, *Γιά μία ποιητική του Έλληνικού Δημοτικού Τραγουδιού*, σελ. 22, 23). Στην εποχή που ζει και δημιουργεί ό Σαχτούρης, προφανέστατα ή συλλογική συνείδηση (ή *conscience collective*) των κοινωνιολόγων έχει κατακερματισθεί. Ό ποιητής παραμένει άπορροφισμένος συλλέκτης άπηχημάτων και λειτουργός της νοσταλγίας μιας καθολικότητας. Κατ' αυτήν την έννοια, τά ίχνη αυτών των άπηχημάτων στον Σαχτούρη, άποτελούν συστατικό στοιχείο της ποιητικής του έτερότητας. Καθορίζουν την ιδιοτυπία της φωνής του και δημιουργούν μέσω μιας ένστικτώδους ποιητικής αντίληψης, έναν όλόκληρο κόσμο. Τόν δικό του κόσμο: «Φεγγάρι πεθαμένο μου / για ξαναβγές και πάλι / θέλω νά δώ τό αίμα σου / δέν έκαιγες λυχνάρι / φώτιζες / τό φοβισμένο πρόσωπο [...]», (Τό ποίημα «Η πηγή»). Άλλού, στά δύο ποιήματα για τόν στοιχειωμένο τόπο της καταγωγής του, «Υδρα» (1948)

και «Η Υδρα» (1956) έχουμε μιάν ισχυρότατη άνέλιξη μεταφορών, συμβόλων και εικόνων μέχρι τό χτίσιμο, έν τέλει, διά της μορφής ενός -μέσω του τόπου- ψυχικού τρόπου: «Η Υδρα είναι μία φραγκοσυκιά / γεμάτη πυρετό όνειρα κι άγκάθια / κι όπου γυρίσω βλέπω όλα κίτρινα / και δέ μπορώ νά κοιτάξω τά παράθυρα [...]». Στά περισσότερα ποιήματα του Σαχτούρη φωλιάζουν εικόνες που, διαθλασμένα ή άναδιαταγμένα, έρχονται από την στέρνα της δημοτικής ποιητικής παράδοσης. Μεταμορφώσεις ζώων και πουλιών, συνδυαστικές φυσικών στοιχείων *dissecta membra* μιας συλλογικής ποιητικής συνείδησης, που περνώντας από τούς μεγάλους μας προγενέστερους ποιητές φθάνουν στό χέρι του καθώς προχωρεί «[...] σέ δρόμο σκισμένο από κοφτερά γυαλιά [...]» σάν νά σφυρίζει τόν δημοτικό στίχο: «Τό στόμα τ' αίμα γέμισε, τ' άχείλι του φαρμάκι», διηλώντας άνεκκλήτητα *Γιά ούρανό*.

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΑΓΡΑ

<http://www.agra.gr>

«Η πολυδρόνα», «Η ηρώίδα», «Η φωτιά», «Οι εχθροί της Άνοιξης»

Τρία ανένταχτα ποιήματα και ένα αυτόγραφο του Μίλτου Σαχτούρη

της Δώρας Μέντη

Με παρέα φίλων, Απρίλιος 1954.

1. Τα πρώτα του διηγήματα δημοσιεύτηκαν το 1938, ένα χρόνο μετά την έναρξη των σπουδών του και ένα χρόνο πριν από το θάνατο του πατέρα του, στο εβδομαδιαίο περιοδικό *Εβδομάς*. Το 1940 δημοσίευσε δύο διηγήματα: «Ο Νάσος μας», στο περιοδικό *Νεοελληνική λογοτεχνία*, χρ. Γ', τχ. 1, σ. 15-17 και «Ταραχή γαλήνης» στο περιοδικό της Πάτρας *Αχαϊκά*, τχ. 13, Μάρτιος 1940, σ. 12-13. Το διήγημα «Παραθεριστές» δημοσιεύτηκε την επόμενη χρονιά στη *Νέα Εστία*, τχ. 349, 1 Ιουλίου 1941, σ. 547-549 (αναδημοσιεύεται από τον Γιάννη Δάλλα στο βιβλίο του, *Ο ποιητής Μίλτος Σαχτούρης*, Αθήνα, Κέδρος 1997, σ. 117-122). Πρόσφατα ένας νέος ερευνητής, ο Αργύρης Παλούκας, εντόπισε μερικά ακόμη άγνωστα διηγήματα του Σαχτούρη, τα οποία πρόκειται να παρουσιάσει στην πτυχιακή εργασία του.

2. Δάλλας, *ό.π.*, σ. 125.

3. Για τις πρώτες αυτές επαφές μίλησε ο Σαχτούρης στον Λευτέρη Ξανθόπουλο: «Έχω μια αρχή από τον υπερρεαλισμό και υπερρεαλιστές ήταν οι πρώτοι μου φίλοι. Πρώτα γνώρισα τον Ελύτη, τυχαίως, στο σπίτι του Καραντώνη, ο οποίος είχε πάθει ένα μικρό ατύχημα, τον είχε χτυπήσει ένα αυτοκίνητο· και ήρθανε μερικοί γνωστοί του, ήρθε κι ο Ελύτης, αυτός δε είχε δώσει κάτι πρώτα μου ποιήματα που δημοσιεύτηκαν στα *Νέα Γράμματα*», Συνομιλία με τον Λευτέρη Ξανθόπουλο (1992), στο Μίλτος Σαχτούρης, *Ποιος είναι ο τρελός λαός*, Αθήνα, Εκδόσεις Καστανιώτη 2000, σ. 57.

4. Σαχτούρης, «Έξη ποιήματα», *Τα Νέα Γράμματα*, τχ. 3, Μάης 1944, σ. 180-184.

5. Δ. Μέντη, *Ο προσωπικός μύθος. Ένα ερμηνευτικό κλειδί στην ποίηση του Σαχτούρη*, Αθήνα, Εκδόσεις Καστανιώτη 2004.

Μετά τις αρχικές συγγραφικές του φιλοδοξίες να γράψει και να δημοσιεύσει διηγήματα (1938-1941)¹ ο Σαχτούρης μεταστράφηκε αποφασιστικά στην ποίηση, έκαιψε τα νομικά βιβλία, εγκατέλειψε τις σπουδές του και εξέδωσε την ψευδώνυμη ποιητική συλλογή, Μίλτος Χρυσάνθης, *Η μουσική των νησιών μου* (1941), την οποία μετά από ένα μήνα έκαιψε σε μια γωνιά του κήπου του, χορεύοντας γύρω από τις φλόγες σαν τους Ζουλού². Από τη χρονιά αυτή και σε όλη τη διάρκεια της ατομικής (φυματίωση) και της συλλογικής δοκιμασίας (Κατοχή) ο Σαχτούρης αφοσιώθηκε στην ποίηση κερδίζοντας τη μάχη της επιβίωσης. Η επάνοδός του στη ζωή μετά την αρρώστια και την απομόνωση συνοδεύτηκε από τις πρώτες επαφές του με τον λογοτεχνικό κύκλο που επανεξέδιδε το περιοδικό *Τα Νέα Γράμματα* (1944-1945)³. Η δημοσίευση έξι ποιημάτων, με τη μεσολάβηση του Οδυσσέα Ελύτη, σήμανε γι' αυτόν μιαν αναγνώρισή του στον, ευάριθμο ακόμη, κύκλο των ελλήνων μοντερνιστών. Τα ποιήματα «Η λατρεία», «Natura», «Η συννεφιά», «Η πολυθρόνα», «Ξυλογραφία σε πλάγιο ξύλο», «Χριστούγεννα 1943»⁴, έδιναν το στίγμα ενός νέου συνοδοιπόρου ποιητή, ενώ παράλληλα αποτελούσαν το έναυσμα για το μετέπειτα καθοριστικό εγχείρημα, την έκδοση ποιητικής συλλογής. Ωστόσο *Η Λησμονημένη* που κυκλοφόρησε ένα χρόνο μετά κινήθηκε μάλλον σε άλλον άξονα, καθώς διέθετε εξ αρχής προσωπικό, ούτε υπερρεαλιστικό ούτε ελληνοκεντρικό ή πάντως συλλογικό, μύθο. Ο προσωπικός αυτός μύθος υπήρξε για πολλούς λόγους που έχω αναπτύξει αλλού⁵, καθοριστικός για το ξεκίνημα και την ποιητική εξέλιξη του Σαχτούρη, καθώς η, σε μεγάλο βαθμό συγκυριακή και ρομαντική, δημιουργία του σηματοδότησε την εμφάνιση ενός διαφοροποιημένου ποιητικού εγώ, το οποίο, περνώντας μέσα από τις συμπληγάδες της μεταπολεμικής κοινής μοίρας, δεν προσέλαβε συλλογικό χαρακτήρα αλλά κινήθηκε άμεσα σε μια εναγώνια αναζήτηση ταυτότητας, βαθιά διχασμένο ανάμεσα

στους όρους του πραγματικού και του φανταστικού φόβου που διαπερνούσε την εποχή.

Ο Σαχτούρης ενέταξε τα έξι προδημοσιευμένα ποιήματα στο πρώτο μέρος της ποιητικής συλλογής, μετατιτλοφορώντας το «Ξυλογραφία σε πλάγιο ξύλο» σε «Τ' όνειρο», προσθέτοντας άλλα επτά ποιήματα, ενώ στο δεύτερο μέρος απαθανάτισε σε έξι συναισθηματικές του αποχρώσεις τη θρυμματισμένη εικόνα της άχραντης λησμονημένης. Το 1977 όμως, όταν κυκλοφόρησε η πρώτη συγκεντρωτική του έκδοση *Ποιήματα (1945-1971)*, δεν συμπεριέλαβε το ποίημα «Η πολυθρόνα», το οποίο παραθέτουμε στη συνέχεια:

Γυναίκα μ' άσπρες γάμπες βάφει την καρδιά μου

*Είναι ένα πρωτόιδωτο τοπείο
με δάση από ανατριχίλες
είναι ένα δέντρο με ξερά κλαδιά
πάνω του συσπάζεται ένας άθλιος δαίμονας
ένας κατατρομαγμένος πόθος
και φτύνει σάπια φύλλα
στάζει
έπειτα κατεβαίνει
γυναίκα
πλανιέται στα δωμάτια του δάσους
μαστιγώνει αγρίμια βριζεί τα πουλιά
φτάνει στο κρεβάτι πατώντας σε χελώνες
τινάζει πάνωθ' του τη βροχή*

*Εδώ μοσκοβολάει το κορμί της
Εδώ βογγάει ακριβός ο τόπος της θυσίας
Εδώ αναδύονται χιλιάδες πεταλούδες
Εδώ θροιάστηκε ο άγγελος του φόβου
Χαμογελάει*

*Εδώ φίλη μου είναι
αν μπορώ να σε πω φίλη
η σιλιπνή θέση του φόβου σου.*

Η μεταγενέστερη απόρριψη του ποιήματος, αν δεν οφείλεται σε αισθητικούς λόγους, ίσως σχετίζεται με την ανεπαρκή σύνδεση της ερωτικής μορφής που αναδύεται μέσα από αυτό το ποίημα με το γενικότερο προφίλ της λησμονημένης. Οι προσωπικοί λόγοι που οδήγησαν στην απόρριψη αυτή έμειναν πάντως αφανείς και ασχολίαστοι από τον ποιητή, ο οποίος δεν δίσταζε να μιλήσει εξομολογητικά για τα αρχικά ερεθίσματα και τη συναισθηματική βαρύτητα ορισμένων ποιημάτων του. Πέρα από τον, υπερρεαλιστικά αποπροσανατολιστικό, τίτλο του ποιήματος «Η πολυθρόνα», ο οποίος παραπέμπει στην τρομακτική θέση που θροιάστηκε ο άγγελος του φόβου, κρύβεται ίσως μια ενεργητική ηρωίδα που θυσιάζεται κι όχι ένα καταπιεσμέ-

νο θύμα των περιστάσεων, όπως η λησμονημένη. Εκ των προτέρων δηλωμένος είναι ο εντυπωσιασμός του αφηγητή, ο οποίος εμφανίζεται διχασμένος απέναντι στη, συμβολική εδώ, πράξη της θυσίας, καθώς από τη μια μεριά τον συγκινεί και από την άλλη τον φοβίζει αυτή η επιβλητική έκφραση της γυναικείας σεξουαλικότητας. Περισσότερο έκδηλη και ρητά ερωτική επανέρχεται η αμφίσημη αυτή θαυμαστική διάθεση στο μεταγενέστερο ποίημα «Η ηρωίδα»⁶, που δημοσίευσε ο Σαχτούρης το 1947 στο περιοδικό *Το μικρό Τετράδιο*, αλλά δεν το συμπεριέλαβε στην επόμενη ποιητική του συλλογή *Παραλογαίς*:

*Σκοτεινιασμένος είμαι πολιορκημένος
Απ' όλες τις πλευρές του έρωτά μου*

*Φρουροί χαϊδεύουν απαλά τα τείχη
κι ανθίζουν τα κλωνιά της ομορφιάς της
στρατιώτες στήνουνε στους δρόμους τα κανόνια
σκοινιά τεντώνουνε στο στίβο οι ακροβάτες
κ' οι φημισμένοι τυφλοί φωτογράφοι
οπλίζουν τις μαγικές μηχανές τους
να φωτιστεί η εξαίσια ομορφιά της
όταν θ' αρχίσει να βαδίζει στη σφεντόνη
όταν θα φέγγουνε στον ουρανό χιλιάδες κράνη
όταν θ' αρχίσει η έφοδος και οι στρατιώτες
θα κουβαλάνε το κρασί των πληγωμένων
σκοτεινιασμένος είμαι πολιορκημένος
απ' όλες τις πλευρές του έρωτά μου*

*Πουλιά πετούν απ' όλες τις πλευρές του στρατοπέδου
στος τοίχους στα μπαλκόνια οι νέες σημαίες
στος κήπους στα μπαλκόνια οι νέες κοπέλες
απλώνουνε τους χτύπους της καρδιάς τους
αφήνουν τα παλιά φορέματα στους δρόμους
και ντύνονται της γύμνιας τους το χιόνι
και δεν παγώνουν στο βορρά της μάχης
και κάτω σφάζουν βώδια και μοσχάρια
αντάρτες κυνηγοί και στρατοκόποι
και σφάζουν με μαχαίρια τους τον ήλιο
κι ο ήλιος μπαίνει μέσα στην καρδιά τους*

*Σκοτεινιασμένος είμαι πολιορκημένος
Απ' όλες τις πλευρές του έρωτά μου*

*Κι όταν Αυτή κατέβηκε στους δρόμους
τη νύχτα με λατέρνες και φανάρια
άλλοι ξυγώναν και τη ραίναν με λουλούδια
κι άλλοι με πέτρες με μαχαίρια και τραγούδια
δέκα φορές πληγώσαν το κορμί της
σε κάθε μια πληγή κ' ένα μαχαίρι
σε κάθε μια πληγή κ' ένα λουλούδι
και δεν εβρέθηκε κανείς για να νη σώσει*

6. Μίλτος Σαχτούρης, «Η ηρωίδα», *Το μικρό τετράδιο*, τχ. 2, Μάρτης 1947, σ. 118.

Στο πατρικό του σπίτι Καλύμνου 42 το 1943.

7. Δάλλας, *ό.π.*, 132-133, ενώ στη μονογραφία του *Εισαγωγή στην ποιητική του Μίλτου Σαχτούρη*, *ό.π.* σ. 23, είχε παρατηρήσει: «Στην «Ηρωίδα», ποίημα που γράφτηκε, κατά την ομολογία του, για την Ηλέκτρα Αποστόλου της Κατοχής και δεν συμπεριλήφθηκε τελικά στις *Παραλογαίς*, δηλώνεται, παλαιολογικά ακόμη, η Απελευθέρωση και ο συνακόλουθος πολιτικός διχασμός». Ο Δάλλας πρόσφατα υπενθύμισε τη δημοσίευση αυτού του ποιήματος, *μικροφιλολογικά* [Λευκωσίας], τχ. 16, Φθινόπωρο 2004, σ. 42. Το συσχετισμό του ποιήματος με το κλίμα της εποχής εξετάζει με σκεπτικισμό ο Αλέξ. Αργυρίου, «Ξαναδιαβάζοντας τον (και τα περί) Σαχτούρη», *ΗΛέξη*, τχ. 123-124, Σεπτ.-Δεκ. 1994, σ. 527-537: 532-533.

8. Βλ. ειδικότερα, Δ. Μέντη, *Μεταπολεμική πολιτική ποίηση. Ιδεολογία και ποιητική*, Αθήνα, Κέδρος 1995, σ. 121-134, όπου γίνεται αναλυτικά λόγος για την ποίηση της Αντίστασης, την απήχισή της στους νέους ποιητές και τα δείγματα γραφής τους, τα πρώτα μεταπολεμικά χρόνια. Πρόκειται βέβαια περισσότερο για ποιήματα νέων μεταπολεμικών ποιητών που συμμετείχαν τον καιρό της Κατοχής στον αγώνα εναντίον των κατακτητών και στον εμφύλιο στις συγκρούσεις των οδοφραγμάτων της Αθήνας. Αντίθετα ο Σαχτούρης δεν είχε καμιά ενεργή ανάμιξη σε αυτά τα γεγονότα, βίωσε όμως τη δραματική τους ένταση και αποτύπωσε στην ποίησή του τη σκληρότητα της εποχής.

9. Ο Σαχτούρης εκφράζει τις επιφυλάξεις του για τη διάρκεια της πολιτικής ποίησης σε συνέντευξή του στη Μικέλα Χαρτουλάρη (1994): «Εμένα, όσο κι αν με άγγιζαν αυτά τα πράγματα, όσο και αν τα παρακολουθούσα, μέσα μου τα απέκρουα, γιατί ήξερα ότι θα με βλάψουν ποιητικά. Θα βλάψουν το έργο μου.

Δεν πιστεύω δηλαδή στην πολιτική ποίηση. Και μου έκανε εντύπωση ότι η Σόνια Ιλίνσκαγια – η οποία έχει γράψει παλιότερα πολύ για τους αντιστασιακούς – στα τελευταία της βιβλία, λέει περίπου: «Καταλαβαίνω ότι αυτοί που ήταν πιο απομακρυσμένοι από τα πράγματα, θα διαρκέσουν στην Ιστορία πιο πολύ». Εκ των υστέρων πάντως βρίσκουν και βρίσκω κι εγώ στα ποιήματά μου μεγάλη απήχιση από γεγονότα της Κατοχής και του Εμφυλίου. Υπάρχει δηλαδή το κλίμα», Μίλτος Σαχτούρης, *Ποιος είναι ο τρελός λαός*, *ό.π.*, σ. 68-85: 84.

10. Σαχτούρης, «Η πόρτα», *Παραλογαίς, Ποιήματα (1945-1971)*, Αθήνα, Κέδρος 1977, σ. 64.

*μονάχα οι φημισμένοι φωτογράφοι
στήσαν τις μηχανές και περιμέναν
και σώσαν απ' τη λήθη τη μορφή της*

Πρόκειται εδώ για εντυπωσιασμό που ξεπερνά τον υποκειμενικό φόβο και υπαγορεύει την ανάγκη για καθολική αναγνώριση στο υψηλό ήθος της θυσίας, στο κατοχικό αυτή τη φορά θυσιαστήριο. Ο Γιάννης Δάλλας διέσωσε τη μαρτυρία του Σαχτούρη σχετικά με το πρόσωπο της ηρωίδας της Αντίστασης, της Ηλέκτρας Αποστόλου, και παρατήρησε τη στενή συνάρτηση του ποιήματος τόσο με την κατοχική ατμόσφαιρα όσο και με τη διαδεδομένη ποιητική φόρμα της εποχής⁷. Στην πραγματικότητα το ποίημα διαθέτει αρκετά από τα γνωρίσματα της ποίησης της Αντίστασης που δημοσιεύονταν κατά κόρον στα μεταπολεμικά λογοτεχνικά περιοδικά και λειτούργησε τις περισσότερες φορές ως πρότυπο για τα πρώτα γυμνάσματα των μεταπολεμικών ποιητών⁸. Υμνεί δηλαδή το ηρωικό πρότυπο της περηφάνιας και της αυτοθυσίας αναδεικνύοντας, με ελεύθερο στίχο και ασυνήθιστα ερωτικό βλέμμα, τα γυναικεία του χαρακτηριστικά, ενώ συγχρόνως απαθανατίζει τη μορφή, αποτυπώνει την κοινωνική απήχισή και απορρίπτει κάθε αλλότρια παρέμβαση στον καθιερωμένο τόπο της θυσίας. Ο Σαχτούρης δεν είναι όμως ένας πρωτοεμφανιζόμενος ποιητής το 1947. Είναι ένας μοντερνιστής αφιερωμένος ολοκληρωτικά στην ποίηση, ο οποίος σε μικρό χρονικό διάστημα θα αποβάλλει τη συναισθηματική κυρίως, επίδραση που δέχτηκε από το συρμό της εποχής⁹.

Με την «Ηρωίδα» ο ποιητής αναδεικνύει μια δραστική γυναικεία μορφή μέσα στο ιστορικό της πλαίσιο, σε αντίστιξη με τις πολύμορφες πλασματικές και σκιώδεις γυναίκες της ποίησής του, αποφεύγει όμως να την εντάξει στις *Παραλογαίς* για ευδιάκριτους αυτή τη φορά λόγους: το θέμα είναι κορεσμένο, ασύνδετο με το ποιητικό στίγμα που διαμορφώνει ως μορφή και ως περιεχόμενο, και αμέτοχο στον προσωπικό μύθο που, με ανθρωπολογικές ψηφίδες, ρεαλισμό και παράλογο, στοιχειοθετεί. Από τον αρχικό πυρήνα του ποιήματος θα αξιοποιήσει σε βάθος το αρχέτυπο θέμα της κοινωνικής πρόσληψης της θυσίας από το ανθρωπινό πλήθος και από τον ποιητή, αναπροσαρμόζοντας το σκηνικό του διάκοσμο στο ποίημα «Η πόρτα»¹⁰:

*χλωμά κατκια κατεβάσαν τις σημαίες τους
σάλπιγγες στο βυθό σημάνανε το τέλος
ενώ στο λιμάνι βγαίνουν κυριακάτικο περίπατο
γυναίκες μεσ' στα μαύρα σέρνουν τ' αγόρια τους
πεταλωτές παιδεύουν τ' άμοιρα τ' άλογά τους
άγριες λατέρνες μαχαιρώνουνε τα ντέφια τους
παιδιά πουλάνε κοκοράκια κόκκινα σα χιόνι*

καράβια και πουλιά σφυρίζουν φεύγουνε
κατάρτια ανοίγουν δρόμο ανάμεσα από τ' άστρα
η πόρτα που άνοιξες με προσοχή
έχει άλλες χίλιες πόρτες πίσω της
πίσω από κάθε μια και μια κραυγή
πίσω από κάθε μια κι ένα στητό κορίτσι

Έτσι σταδιακά το θέμα της πραγματικής θυσίας φαίνεται ότι συναιρείται στο ερωτικό προσκήνιο του ποιήματος και εξαίρεται διακριτικά ανάμεσα στα αμφίδρομα συναισθήματα του πόθου και του φόβου. Δεν είναι λίγες εξάλλου οι φορές που μέσα στον εγγενή πόνο της λησμονημένης εγχαράσσονται ευθυτενείς ή αποτρόπαιες εικόνες εκτέλεσεων: προδομένοι άνθρωποι «που βάδισαν στο θάνατο ανάμεσα στις μαργαρίτες και τα χαμομήλια», «χίλια κορμιά ακρωτηριασμένα», «σπαρμένοι μεσ' στις παπαρούνες πέντε θάνατοι» (*Η λησμονημένη*, II, III, IV), ενώ εξ ολοκλήρου οι συνωμοτικές ενέργειες των πέντε επιφέρουν την εκτέλεση από τους Γερμανούς, όπως αυτή μυθοποιείται στο πεζόμορφο ποίημα «Ο εφιάλτης», με κεντρικό πρόσωπο μια «εξάισια νεκρή» κοπέλα. Πολύ μεγάλη συχνότητα έχει επίσης το θέμα της θυσίας ενός κοριτσιού που, προσφέροντας τη ζωή, το κορμί, την ομορφιά, το τραγούδι ή όποιο άλλο ερωτικό της θέλγητρο, απομακρύνει το φόβο και εξασφαλίζει το έλεος για την υπόλοιπη ανθρωπίνη κοινότητα και, ιδιαίτερα, για τον ποιητή, η ύπαρξη του οποίου, προσωρινά, αμνηστεύεται («Του θηρίου»). Γύρω από αυτόν τον αρχέτυπο μύθο του εξορκισμού αναπτύσσεται σε μεγάλο βαθμό η ποιητική του Σαχτούρη, καθώς τόσο η συχνή αναφορά στο μύθο όσο και ο τελεστικός χαρακτήρας της θυσίας προμηθεύουν την ύλη και τα σύμβολα στις πρώτες ποιητικές του συλλογές αλλά και προδιαγράφουν την ποιητική του εξέλιξη, την εξοικείωση με τις δυνάμεις του κακού, το οποίο πολλές φορές εκδηλώνεται μέσα από γυναικείους ρόλους¹¹:

*η μαύρη γυναίκα έστελνε
ψεύτικα
λουλούδια στους νεκρούς.*

Διάφορες γυναικείες μορφές, σε αφανείς ρόλους συνεργού ή συμπαραστάτη, πλαισιώνουν τον σαχτούρικό μικρόκοσμο, δημιουργώντας την εντύπωση ότι είναι δύσκολο στο ποιητικό υποκείμενο να λειτουργήσει χωρίς την υψηλή εποπτεία τους. Αυτή η αίσθηση είναι κυρίαρχη στο ποίημα «Η φωτιά», που ολοκλήρωσε ο Σαχτούρης στις 4 Μαρτίου 1948, αλλά απέφυγε να το δημοσιεύσει. Το ποίημα είχε χρονολογικά και θεματικά τη θέση του στην επόμενη συλλογή *Με το πρόσωπο στον τοίχο*, αλλά δημοσιεύτηκε δεκατρία χρόνια μετά στο περιοδικό *Κυπριακά Χρονικά*¹², πιθανόν με τη διαμεσολάβηση της φίλης του Τατιάνας Γκρίτση-Μιλλιέξ¹³:

Από την απονομή των Κρατικών Βραβείων Λογοτεχνίας 1987, Παλαιά Βουλή 28 Μαρτίου 1988.

11. Σαχτούρης, «Κατέβαινε ένας κόσμος ανοιξιάτικος», *Τα σίγματα* (1962), *Ποιήματα (1945-1971)*, ό.π., σ. 190.

12. Σαχτούρης, «Η φωτιά», *Κυπριακά Χρονικά* [Λευκωσίας], τχ. 7, Μάιος 1961, σ. 298. Στο ποίημα προτάσσεται ανυπόγραφο σημείωμα που επισημαίνει ότι είναι αδημοσίευτο και ανήκει περισσότερο στον κύκλο της συλλογής *Με το πρόσωπο στον τοίχο*. Την ύπαρξη αυτού του ποιήματος καθώς και τον πιθανό ρόλο που έπαιξε η Γκρίτση-Μιλλιέξ (η οποία έζησε στην Κύπρο από το 1959 ως το 1971) στην Κύπρο στη δημοσίευσή του υπέδειξε πρόσφατα ο Λευτέρης Παπαλεοντίου, «Ποίημα του Μ. Σαχτούρη στα *Κυπριακά Χρονικά*», *μικροφιλολογικά*, τχ. 15, άνοιξη 2004, σ. 44-45.

13. Βλ. τη σύντομη αναδρομή της Τατιάνας Γκρίτση-Μιλλιέξ στην προσωπική φίλια της με τον Σαχτούρη, «Με το πρόσωπο στον τοίχο», *Η Λέξη*, τχ. 123-124, Σεπτ.-Δεκ. 1994, σ. 570-575.

14. Σαχτούρης, «Χριστούγεννα 1948», *Ποιήματα* (1945-1971), ό.π., σ. 84. Για τη γενικότερη ατμόσφαιρα της εποχής και τις ψυχολογικές μεταπτώσεις του ποιητή βλ. το μελέτημά μου «Τα λυπημένα Χριστούγεννα του Σαχτούρη», *Η Φιλολογική*, τχ. 92, 2005.

15. Σαχτούρης, «Τα ποτάμια», *Με το πρόσωπο στον τοίχο*, *Ποιήματα* (1945-1971), ό.π., σ. 90.

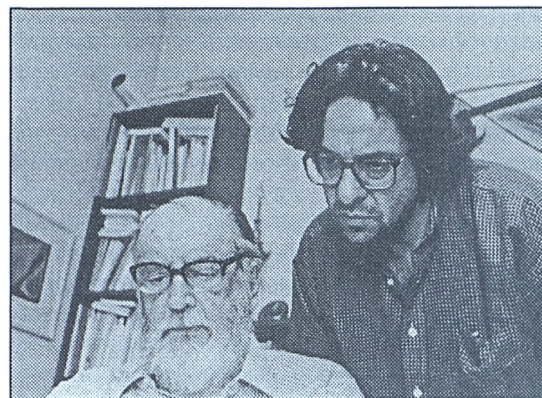
16. Το υγρό στοιχείο εμφανίζεται σε όλους σχεδόν τους συστατικούς του ρόλους στη σαχτούρηκή ποίηση: θάλασσα, ποτάμια, νερό, βροχή, χιόνι, βλ. αναλυτικά την καταλογογράφηση του Γ.Δ.

Παπαντωνάκη στον *Πίνακα λέξεων των εκδομένων ποιημάτων του Μίλτου Σαχτούρη*, Αθήνα, Εκδόσεις Οδυσσέας 1995.

17. Σαχτούρης, «Ο θάνατος», *Παραλογαίς*, ό.π., σ. 52.

*Πρέπει να βγεις μες στη φωτιά
σε λίγο θα νυχτώσει
δε θα προφτάσεις να μαζέψεις τις πλεξούδες της
η παγωνιά θα τις τυλίξει μ' αίμα
ο άνθρωπος με τη μάσκα θ' ακονίζει το μαχαίρι του
πομπή παπάδες θα προσεύχονται για την ψυχή του
πρέπει να βγεις μες στη φωτιά
το σπίτι χτίστηκε με χιόνι και άμμο
τώρα φυτεύουν τον κήπο οι άγγελοι
πλάι στο φούρνο ψήνουν τα ψωμιά
είναι η κόλαση
ο ήλιος κλαίει
πρέπει να βγεις μες στη φωτιά
κατάρρα στα τραγούδια σου
κατάρρα στα όνειρά σου
πρέπει να βγεις μες στη φωτιά
με τα φιλιά που έκαψες
με τα κλειδιά που πέταξες
με τη χρυσή καδένα της καρδιάς της
με τα γλυκά τα μάτια της
τα φοβισμένα μάτια της
πρέπει να βγεις μες στη φωτιά
σε λίγο θα νυχτώσει.*

Το ποίημα «Η φωτιά» εγκαινιάζει έναν καινούργιο κύκλο στη ζωή του ποιητή, ο οποίος φαίνεται να βρίσκεται σε ένα μεταβατικό στάδιο αυτοσυνείδησης από τη μια και εξωστρέφειας από την άλλη, επικαλούμενος τη γητευτική δύναμη της αγάπης. Απευθύνεται κυρίως εις εαυτόν και αναπτύσσει έναν εσωτερικό αντίλογο με την κλειστή και φοβισμένη ψυχοσύνθεσή του, την οποία και εγκαλεί ως υπεύθυνη για τους κινδύνους που εγκυμονεί η παρατεταμένη της εσωστρέφεια. Το 1948 είναι ωστόσο μια ακόμη δύσκολη μεταπολεμική χρονιά. Δεν είναι μόνο ότι το παρόν διαγράφεται ζοφερό μέσα από ποιήματα όπως το «Χριστούγεννα 1948»¹⁴, αλλά αμφίβολο προμηνύεται και το εγγύς μέλλον, καθώς ο ποιητής θα πρέπει να υπηρετήσει τη στρατιωτική του θητεία. Η αυτοπροτροπή «πρέπει να βγεις μες στη φωτιά» είναι αναμφίβολα προϊόν του εξωτερικού κόσμου και λειτουργεί ως δεοντολογία για το κοινωνικό εγώ του ποιητή, χωρίς να επηρεάζει όμως το ποιητικό του εγώ, το οποίο βαρύνεται ακόμη περισσότερο από τις εσωτερικές του συγκρούσεις. Μολονότι ο εξωτερικός κόσμος εμφανίζεται και εδώ με τα κατοχικά στερεότυπα του καταδότη και της εκτέλεσης («ο άνθρωπος με τη μάσκα ακονίζει το μαχαίρι του»), ο κίνδυνος της φωτιάς μοιάζει να μετριάζεται με την επάνοδο κάποιων φυσιολογικών ρυθμών της ζωής (την εμφάνιση του άγγελου, τους φούρνους που ψήνουν ψωμιά και τα παιδιά που παίζουν). Όσο

Με τον Λευτέρη Ξανθόπουλο στη διάρκεια των γυρισμάτων της ταινίας *Ποιος είναι ο τρελός λαγός*, 12 Ιουλίου 1992, στο διαμέρισμα του Μίλτου Σαχτούρη.

όμως και αν η καταστροφική manía της φωτιάς έχει παρέλθει ο ποιητής εγκαταλείπει τόσο τις προτροπές να μπει μαχητικά στον καθημερινό αγώνα της ζωής όσο και το συμβολισμό της φωτιάς, υιοθετώντας μάλιστα τον αντίθετό της, τα ποτάμια, μέσω των οποίων επαναλαμβάνει, με συλλογικό αποδέκτη αυτή τη φορά, τη σύγχρονη κοινωνική αναγκαιότητα:

πρέπει να βγούμε σύρριζα

*πρέπει να βγούμε μέσα απ' τα ποτάμια*¹⁵

Το υγρό στοιχείο¹⁶ ενέχει τον κίνδυνο αλλά δεν εκφοβίζει στην ποίηση του Σαχτούρη με τον ίδιο τρόπο που επιβάλλεται με τα οικεία καταστροφικά της σημάδια στην εμφυλιοπολεμική ατμόσφαιρα της εποχής η, μικρή σε έκταση αλλά τρομοκρατική σε ένταση, εικόνα της φωτιάς: «το σπίτι της φωτιάς με τ' άγρια θεριά»¹⁷. Τόσο ο συμβολισμός της φωτιάς όσο και η επιτακτική επίκληση που περιέχει για δυναμική έξοδο στη ζωή, εγκαταλείπεται καθώς ο, μακρινός ακόμη, στόχος του ποιητή γίνεται αντικείμενο προσεκτικής επεξεργασίας και συνεχώς επαναπροσδιορίζεται. Σε αυτή την προοπτική το μεταγενέστερο ποίημα «Τα ποτάμια» αποτελεί μια ομόλογη βελτιωμένη εκδοχή της αρχικής σύλληψης του «Φωτιάς», τόσο ως προς την τεχνική αρτιότητα όσο και ως προς τη σημασία της ποιητικής οδήγιάς του, η οποία απευθύνεται τώρα στο συλλογικό υποκείμενο καλώντας το να επιχειρήσει την έξοδο προς τον έξω κόσμο με την ελπίδα πως η συμβολική αυτή κίνηση αναγέννησης θα το απελευθερώσει από τον ασφυκτικό εγκλεισμό στο εγώ.

Ανάμεσα στις λίγες συμβολικές αυτές προσπάθειες αναγέννησης περιλαμβάνεται, αρκετά συχνά στην ποίηση του Σαχτούρη, και ένα κοινόχρηστο σύμβολο, η ζωογόνα πνοή της Άνοιξης, η

ΜΙΑΤΟΥ ΣΑΧΤΟΥΡΗ

Η ΛΗΣΜΟΝΗΜΕΝΗ

ΊΚΑΡΟΣ
ΑΘΗΝΑ 1945

Η πρώτη ποιητική συλλογή που κυκλοφόρησε με το όνομά του, Ίκαρος 1945. Το εξώφυλλο σχεδίασε ο Ν. Εγγονόπουλος.

οποία στο ομώνυμο ποίημα λειτουργεί ως εγρήγορη ζωής που μπορεί να αναστήσει τον άρρωστο Λάζαρο: «Λάζαρε γίνε ποταμός της άνοιξης»¹⁸. Συχνή είναι όμως και η αντιστροφή των ρόλων στις *Παραλογαίς* (1948), όπου, ως επί το πλείστον η «πληγωμένη Άνοιξη» αγωνίζεται να ανθίσει μέσα σε αντίξοες συνθήκες («Η πληγωμένη Άνοιξη»), ή στα *Στίγματα* (1962), όπου ο στολισμός της Άνοιξης είναι επικίνδυνα παραπλανητικός («Για την Άνοιξη», «Κατέβαινε ένας κόσμος ξένος ανοιξιτικός»), δεν καταφέρνει να λυτρώσει από το φόβο ούτε να απελευθερώσει την «ανοιξιάτικη νεκρή φωνή» του ποιητή («Οι ποιμένες»). Η Άνοιξη γίνεται ολοένα και περισσότερο εχθρική για τον ποιητή, ο οποίος ελάχιστες φορές παρακολουθεί τις μεταβολές της φύσης, συνδέοντας την αλλαγή των εποχών με την κλειστή εσωτερική του ζωή¹⁹:

*τώρα τρυπάει με τα χέρια της
η Άνοιξη τ'αντιά μου
τρέχει αίμα από την Άνοιξη
πάλι ματώνει το ράμφος του πουλιού*

Ακόμα και η γοητεία που ασκούσε στο, ανέκαθεν, αστικό περιβάλλον της ποίησης του Σαχτούρη η αέναη μεταμόρφωση και η νομοτέλεια της φύσης ως καθοριστικοί παράγοντες που επιδρούν στην ανθρώπινη ζωή, υποχωρεί δηλώνοντας τον αμήχα-

νο ρόλο του ποιητή μέσα στον κύκλο της ζωής. Ως παράγωγα αυτής της αμηχανίας προκύπτουν μια σειρά από αναπάντητα ερωτήματα, τα οποία μόνο προσχηματικά αφορούν στο εξωτερικό περιβάλλον, στην πραγματικότητα απευθύνονται και προσπαθούν να ερμηνεύσουν το συναισθηματικό κενό του ποιητή. Στο ποίημα «Γιατί»²⁰ όλες οι απορίες συνδέονται με την εναλλαγή των εποχών:

*Γιατί το αίμα του χειμώνα
έβγαλε φτερά την άνοιξη
και πέταξε το καλοκαίρι*

αποφεύγοντας στην ουσία να θίξουν την ουσιαστική υπαρξιακή αγωνία που κρύβεται πίσω από τα αγωνιώδη ερωτήματα για τη, γενεσιουργή ή δολοφονική, λειτουργία του αίματος. Ποικίλες άλλες, αμήχανες ή φοβισμένες, αντιδράσεις του ποιητή καταλύουν το συμβολισμό της γέννησης. Εξουδετερώνουν τη δημιουργική πνοή της Άνοιξης και συσχετίζουν την απώλεια αυτή με την προσωπική φθορά, την πάροδο μιας νεότητας που δεν χάρηκε όσο θα έπρεπε τη βιολογική της άνθηση και, δίχως σχεδόν να το καταλάβει, μπήκε πρόωρα στο χειμώνα.

Από το εναρκτήριο ποίημα «Ω σε ποιαν άνοιξη» της όγδοης συλλογής *Σφραγίδα ή η όγδοη σελήνη* (1964)²¹, όπου ο μεσήλικας ποιητής αναπολεί τη χαμένη του νεότητα, ως τη μοιρολατρική εκζήτηση κάθε ανοιξιάτικου προμηνύματος στο *Σκεύος* (1971) πυκνώνουν τα ψυχολογικά συμπτώματα άρνησης του ποιητή, ο οποίος αφήνει πίσω του τον προσωπικό του μύθο και το ιστορικό μεταπολεμικό στίγμα του, αναπτύσσοντας σταθερά μια ολοένα και στενότερη σχέση εξάρτησης με τους κλειστούς του χώρους. Διαφαίνονται ωστόσο αρκετές κρίσεις αυτοσυνειδήσης που μαρτυρούν την προσπάθεια του ποιητή να αποδράσει από τον μικρόκοσμό του, επιρρίπτοντας, συνειδητά ή υποσυνείδητα, ευθύνες στην εξωτερική παθογένεια που διέψευσε κατά κάποιο τρόπο τις προσδοκίες του. Σε αυτόν τον μικρόκοσμο διακρίνεται η εχθρική παρουσία ανοιξιάτικων συμβόλων που ακυρώνουν όμως την έλευση της Άνοιξης στη ζωή του ποιητή. Ο πρώτος μήνας της Άνοιξης είναι, εξατομικευμένα, απειλητικός για τον ποιητή: «ο Μάρτης σταγόνες πάγο έριχνε στα μάτια μου και / τα μάτια μου γίνανε κόκκινα» («Το αμάξι»), μέσα στο κεφάλι του φυτέψαν «μαύρα ανοιξιάτικα λουλούδια» («Τα αινίγματα»), δεν μπορεί να αναγνωρίσει τα χελιδόνια («Τα χελιδόνια μου»)²². Το αίσθημα της αναμονής σταδιακά παροπλίζεται μέσα του, με αποτέλεσμα ο γερασμένος ποιητής να εξομολογείται απολύτως με το κλειστό, και ασφυκτικά κτισμένο πια, αστικό περιβάλλον. Το προσωπικό του ημερολόγιο σταματά το χρόνο και αναγνωρίζει σταθερά το χειμώνα ως μονοδιάστατη εποχή²³:

Δεν είναι καλοκαίρι

18. Σαχτούρης, «Λάζαρος», *ό.π.*, σ. 68. Στην ποίηση του Σαχτούρη δεν είναι ωστόσο δεδομένη η θετική συνεισφορά της Άνοιξης. Πολύ συχνά οι ρόλοι αντιστρέφονται: η Άνοιξη είναι πληγωμένη, κανιβαλική ή πένθιμη.

19. Σαχτούρης, «Ήταν δικές μου», *Τα στίγματα*, *ό.π.*, σ. 181.

20. Σαχτούρης, «Γιατί», *ό.π.*, σ. 161.

21. Σαχτούρης, «Ω σε ποιαν άνοιξη», *ό.π.*, σ. 209.

22. Σαχτούρης, *Το σκεύος, Ποιήματα (1945-1971)*, *ό.π.*, σ. 233, 254, 259.

23. Σαχτούρης, «Ημερολόγιο», *Καταβύθιση (1990), Ποιήματα (1980-1998)*, Αθήνα, Κέδρος 2001, σ. 72.

δεν είναι άνοιξη
είναι χειμώνας.

Στο εσωτερικό αυτής της άχρονης πραγματικότητας διαβιεί λάθρα σχεδόν ο ποιητής, συγκατοικώντας πλέον αρμονικά με τη γεύση της απουσίας, τις λύπες που διαπέρασαν την ύπαρξή του αλλά και τις χαρές της ζωής που δεν έζησε όσο κυλούσε και γι' αυτόν ο χρόνος. Ο κόσμος του είναι πια απαλλαγμένος από εξωτερικούς εχθρούς ενώ έχει αναπτύξει μια στενή σχέση αλληλεξάρτησης με τους εσωτερικούς του φόβους. Την ίδια στιγμή που ο έξω κόσμος ανακυκλώνει τις ημέρες και τα έργα του, το ατομικό εγώ του ποιητή παρακολουθεί αμέτοχα και αποφαινεται ουδέτερα για όσα βλέπει να συμβαίνουν, με την κρυφή ελπίδα ότι ο ίδιος μπορεί να διαφοροποιηθεί από την κοινή μοίρα.

Σε ελάχιστα από τα τελευταία του ποιήματα διαφαίνεται η επιθυμία για κοινωνική επικοινωνία ενώ η προσοχή του είναι ολότελα δοσμένη σε ένα είδος τυχερού-ποιητικού παιγνιδιού με το χρόνο, το οποίο σπανίως διακόπτει προβληματισμένος από τα αρνητικά προμηνύματα, τις απώλειες και τους θανάτους που συμβαίνουν γύρω του. Ανάμεσα σε αυτές τις φάσεις του προσωπικού απολογισμού εμφανίζονται συχνά επικαλύψεις, ηχηρές σιωπές ή ανέξοδοι κομπασμοί που μαρτυρούν τη μόνιμή του ανάγκη για αυτοάμυνα. Ορισμένες φορές τα συναισθήματά του είναι τόσο συγκεχυμένα ώστε ακόμη και οι μήνες της Άνοιξης προσωποποιούνται και λειτουργούν εν μέρει ως συνδυετικοί κρίκοι και εν μέρει ως εχθρικά προσώπεια στη ζωή των ποιητών: «Κι όμως υπάρχουν συνδυετικοί κρίκοι στις λέξεις: Μάης-Ποιητές. Οι ποιητές σκορπίζουν το αίμα τους σ' αυτή την πολύτιμη τρέλα που τους κατακαίει [...] Κι είναι ακόμα σκοτεινός ο Μάης από ύπουλες αστένεις, βαθύ ύπουλο μαύρο, απροσδόκητο και ανεξίτηλο»²⁴.

Ο Σαχτούρης ωστόσο δεν αισθάνεται πάντα απροσάτετος μπροστά στην εαρινή επίθεση που απειλεί τους ποιητές, όπως αποδεικνύει το ανέκδοτο ποίημα «Οι εχθροί της Άνοιξης». Το ποίημα αυτό χρονολογείται στις 10-18 Μαρτίου 1993, δεν περιλαμβάνεται στην πλησιέστερη χρονικά συλλογή *Χρωμοτραύματα* (1995) ούτε στις επόμενες ποιητικές συλλογές, αλλά περιλαμβάνεται ως αυτόγραφο του Σαχτούρη στην ιστοσελίδα του ΕΚΕΒΙ²⁵:

*Έρχεται φέτος κουρασμένη
η Άνοιξη
(να) κουβαλάει τόσα χρόνια
τα λουλούδια πάνω της*

*Σκοτεινοί άνθρωποι
στις γωνιές την παραμονεύουν*

ΟΙ ΕΧΘΡΟΙ ΤΗΣ ΑΝΟΙΞΗΣ

Έρχεται φέτος κουρασμένη
η Άνοιξη
(να) κουβαλάει τόσα χρόνια
τα λουλούδια πάνω της

Σκοτεινοί άνθρωποι
στις γωνιές την παραμονεύουν
για να την τσακίσουν

Αντίδραση
μέ κρότο
ανάβει ένα-ένα
τα λουλούδια της
στα μάτια τους τα ρίχνει
(για) να τους τσακίσουν.

10-18 Μαρτίου
48.

Σαχτούρης
Μάρτιος
1993
ΝΙΚΙΤΣ ΣΑΧΤΟΥΡΗΣ

Το ποίημα «Οι εχθροί της Άνοιξης» χρονολογείται στις 10-18 Μαρτίου 1993 και δεν περιλαμβάνεται σε επόμενες ποιητικές συλλογές. Ως αυτόγραφο του Σαχτούρη υπάρχει στην ιστοσελίδα του ΕΚΕΒΙ.

για να την τσακίσουν

αυτή όμως
με κρότο
ανάβει ένα-ένα
τα λουλούδια της
στα μάτια τους τα ρίχνει
(για) να τους τσακίσουν.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον έχει ο τρόπος που εδώ επιχειρείται η επαναφορά ενός κοινόχρηστου συμβόλου, καθώς στο ποίημα αυτό εγκαταλείπεται ουσιαστικά η προκατειλημμένη στάση του ποιητή για την εχθρική επίδραση της Άνοιξης και αποδίδονται ευθύνες σε εξωγενείς παράγοντες που νέκρωσαν στο παρελθόν και απειλούν να εξοντώσουν στο παρόν τη ζείδωρη πνοή της. Αδιάφορος πια για το εγώ του ο ποιητής διαπιστώνει μιαν αντίμαχη κατάσταση που απειλεί την καταπονημένη από τα χρόνια Άνοιξη και αντιλαμβάνεται τον κίνδυνο από τους σκοτεινούς ανθρώπους που παραμονεύουν για να την τσακίσουν. Από την ίδια θέση παρακολουθεί όμως και τη νικηφόρα αντίσταση της Άνοιξης που, με όπλα τα λουλούδια της, εξουδετερώνει για μια ακόμα φορά τους εχθρούς

24. Σαχτούρης, [Δήλωση για την Πρωτομαγιά], Ο Ριζοσπάστης, 3 Μαΐου 1988.
25. Στην ηλεκτρονική διεύθυνση <http://book.culture.gr/greek.html>, Ενότητα: Το βιβλίο στην Ελλάδα / Συγγραφείς. Αρχείο χειρογράφων και φωτογραφιών Ελλήνων λογοτεχνών. Το ποίημα φέρει αφιέρωση [Στον Θ. Ντόκο], η οποία έχει σβηστεί από το χέρι του ποιητή.

της. Μπροστά σε αυτή την αισθητή μεταστροφή του ποιητή απέναντι στην Άνοιξη, εκδηλώνεται η, αμφιλεγόμενη στο παρελθόν και ανέκφραστη εν τέλει, επιθυμία για κατίσχυση της θετικής ενέργειας, η αναγκαιότητα της οποίας προβάλλεται επιτακτικά σε αυτό το ποίημα που, ευλόγως, απουσιάζει από τις τελευταίες συλλογές του Σαχτούρη. Ευλόγως, γιατί εκεί κυριαρχεί η υπεκφυγή του εγώ μπροστά στις σκοτεινές δυνάμεις, καθώς η ισχύς των θετικών έχει ήδη ατονίσει ή τερματιστεί. Απομακρύνεται λοιπόν ως απραγματοποίητος ο στερνός, μύχιος, πόθος του ποιητή που θέλει την Άνοιξη να συνεχίζει να υπάρχει για όσους εξακολουθούν να αντιστέκονται στην κόπωση. Στο δικό του παρόν εξαντλείται πια κάθε δύναμη που απέρρεε από την αναδρομή στο παρελθόν, καθώς στον περασμένο αυτό χρόνο προστρέχει πλέον απεγνωσμένα, αναζητώντας, με συναισθηματικό και εν πολλοίς γλυκερό τρόπο, την αξία της ζωής μετά την ολοκλήρωση του βιολογικού κύκλου της²⁶:

*Η Άνοιξη είναι για τους ευτυχισμένους
τότε έλεγες
τώρα έγινες σκληρή σαν πέτρα.*

Με δεδομένη την επιλογή του Σαχτούρη να μην εντάξει τα τρία πρώτα ποιήματα στο έργο του, σταματώ να πιθανολογώ για τους λόγους που τον ώθησαν να μην δημοσιεύσει το τέταρτο ποίημα. «Οι εχθροί της Άνοιξης» είναι ίσως ένα από τα ποιήματα της ώριμης περιόδου του Σαχτούρη που δεν τον γοήτευαν και ο ίδιος προτιμούσε να τα καταστρέφει²⁷. Παρά τη θέλησή του όμως ο δαίμων... της ιστοσελίδας θέλησε να εκπροσωπηθεί ο Σαχτούρης με αυτό το, πιθανώς, αποκηρυγμένο χειρόγραφο, πλουτίζοντας έτσι τη σαχτουρική εργογραφία με ένα ακόμη ποίημα.

26. Σαχτούρης, «Σαν πέτρα», *Έκτοτε* (1996), *Ποιήματα* (1980-1998), ό.π., σ. 80.

27. Στην τελευταία του συνέντευξη στον Λευτέρη Ξανθόπουλο (16 Δεκεμβρίου 2002) ο Σαχτούρης αναφέρεται στην ύπαρξη οκτώ αδημοσίευτων ποιημάτων του, τα οποία προφανώς έγραψε μετά το 1998, εκφράζοντας έντονα την ψυχική του κόπωση: «Δεν έχω καινούρια ποιήματα, έχουνε μπερδευτεί, κάπου είναι πεταμένα, ούτε ξέρω πού είναι». Έχω οκτώ αδημοσίευτα ποιήματα, μπερδευτήκανε με τα χαρτιά μου και δεν ξέρω πού είναι, κάποτε θα τα βρούνε, δώσε άμα θέλεις στο περιοδικό αυτό που έχεις εσύ, αυτό που σου έχω αφιερώσει, εγώ δεν μπορώ να τα βρω, δεν έχω κουράγιο να ψάχνω», *Διαβάξω*, τχ. 436, Ιαν. 2003, σ. 93-95. Ο Ξανθόπουλος δημοσίευσε, σύμφωνα με την επιθυμία του ποιητή, το αυτόγραφο του ποιήματος που του είχε αφιερώσει ο Σαχτούρης, το ποίημα «Θα φύγουνε», με ημερομηνία 29 Φεβρ.-2 Μαρτίου 2000, ό.π., σ. 94.

ΠΑΛΛΑΔΑΣ Ο ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΥΣ ΚΑΙ ΤΟ ΤΕΛΟΣ ΜΙΑΣ ΕΠΟΧΗΣ

Το αρχαίο κείμενο και μεταφραστικές
και ερμηνευτικές προσεγγίσεις από τον Τζίμη Παπανικολόπουλο

ΠΑΛΛΑΔΑΣ Ο ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΥΣ ΚΑΙ ΤΟ ΤΕΛΟΣ ΜΙΑΣ ΕΠΟΧΗΣ

Μεταφραστικές και ερμηνευτικές προσεγγίσεις
από τον
ΤΖΙΜΗ ΠΑΠΑΝΙΚΟΛΟΠΟΥΛΟ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ
ΠΟΛΥ
ΤΥΠΟ

Ο Παλλαδάς ο Αλεξανδρεὺς –άγνωστος στο ευρύτερο αναγνωστικό κοινό και του οποίου «το ποιητικό κύρος έφτασε στο απόγειό του μετά το β' παγκόσμιο πόλεμο» (J. Irmscher)– έζησε στο β' μισό του Δ' αιώνα και το έργο του βρίσκεται διασκορπισμένο στα οχτώ από τα δεκαέξι βιβλία της Παλατινής Ανθολογίας. Την εποχή αυτή ο χριστιανισμός εδραιώνεται και ανακηρύσσεται επίσημη θρησκεία του κράτους, ενώ τα αλληπάλληλα διατάγματα του Θεοδοσίου νομιμοποιούν τους νέους διωγμούς που αναλαμβάνουν τώρα οι χθесινοί διωκόμενοι.

Ο Παλλαδάς, συγκλονισμένος από τα τραγικά γεγονότα, θα διατυπώσει επιγραμματικά την πικρία του:

*Είμαστε αλήθεια ζωντανοί, ω Έλληνες
καθώς μας πήρε τώρα η συμφορά
κι έγινε η ζωή μας εφιάλτης;
Ή μήπως ζούμε εμείς κι έχει η ζωή πεθάνει;*

Για όσους εξακολουθούν να αναζητούν μέσα από τα ερείπια της Ιστορίας το πνεύμα των Ελλήνων που χάθηκε, οι στίχοι αυτοί θα αναδύονται από τα βάθη του χρόνου ανέπαφοι καθώς συνοψίζουν επίκαιρες απορίες.

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΠΟΛΥΤΥΠΟ

Δημοχάρους 60, Αθήνα 115 21 • τηλ: 210-7232819, φαξ: 210-7226107,
e-mail: chpapou@otenet.gr

Μίλτος Σαχτούρης: «Μεγάλωσε με την αγωνία των χρωμάτων»

του Αργύρη Παλούκα

*Μια μόνο νότα είν' αρκετή
όταν παίζεται πανέμορφα!*
Arvo Pärt

Φαντάζομαι πως όσοι αγαπούν τον Σαχτούρη μπορούν να κατανοήσουν πώς ήταν δυνατόν στον καθρέφτη¹ της κυριολεκτικής και μεταφορικής Κυψέλης² του να συνυπάρχουν ο Κάφκα κι ακριβώς από κάτω ο Γκάρφιλντ. Σάμπως και τα υλικά της ποίησης είναι φτιαγμένα από ζωικό μετάξι; Ο ίδιος ο Σαχτούρης έλεγε «δεν καταλαβαίνουν ότι τα περιπτά είναι τα ουσιώδη!»³. Γι' αυτό και η ελληνίστρια Paola-Maria Minucci τονίζει πως «στο βάθος, η ποίηση του Σαχτούρη είναι μια καλή ευκαιρία να μάθουμε να μην υποκρινόμαστε στον ίδιο μας τον εαυτό, γλυκαίνοντας και παραποιώντας την κοντινή πραγματικότητα».⁴ Με την ίδια λαχτάρα που ένας μελαγχολικός άνθρωπος επιλέγει συχνά τη χαζομάρα από τη σοβαρότητα, έτσι κι ο Σαχτούρης από την ανήλιαγη Κυψέλη έβλεπε τον ωραιότερο ουρανό κι ανακάτευε τη μαρμίτα με τα χρώματά του. Κι ο άντρας, για τις κόρες της Μπερνάρντα Άλμπα του Λόρκα, επειδή λείπει είναι το σημείο αναφοράς τους. Κι η αγριόπατια του Ίψεν, επειδή ποτέ δεν εμφανίζεται επί σκηνής γίνεται σύμβολο. Κι ο Σαχτούρης από την έλλειψη του πόθησε τον ουρανό⁵, καταλήγοντας στο ειλικρινές και προφανές «ας μην το κρύβουμε/ διψάμε για ουρανό» («Το Ψωμί» = *Τα φάσματα ή Η χαρά στον άλλο δρόμο*, 1958). Εκείνοι που αγαπούν τον Σαχτούρη μπορούν να τον φανταστούν τώρα να φοράει ακόμα το σκουλαρίκι στο αψί του και μ' ένα πολύχρωμο σπρέι επιτέλους να γιορτάζει⁶, να είναι, όπως το είχε υποσχεθεί, άρχοντας⁷!

1. Για τον καθρέφτη στο έργο και στη ζωή του Σαχτούρη βλ. την ψυχολογική ερμηνεία του Θάνου Κωνσταντινίδη *Ο καθρέφτης στο έργο του Μίλτου Σαχτούρη και άλλων ποιητών*, Αθήνα 2004. Ευχαριστώ τον Λευτέρη Ξανθόπουλο που μου υπέδειξε μεταξύ άλλων αυτό το πολλαπλά ενδιαφέρον μελέτημα.
2. Για μια γενική επισκόπηση της κριτικής αναφορικά με τον περιχαρακωμένο προσωπικό και ποιητικό χώρο του ποιητή βλ. α) περ. *Η Λέξη*, ειδικό τεύχος 123-124, Σεπτέμβρης-Δεκέμβρης '94 (αφιέρωμα)· β) *Για τον Σαχτούρη* (Κριτικά κείμενα – Εισαγωγή, ανθολόγηση κειμένων Δώρα Μέντη), εκδόσεις Αιγαίον, Λευκωσία 1998· γ) περ. *Φιλολογική*, τχ. 92, Ιούλιος-Αύγουστος-Σεπτέμβριος 2005 (αφιέρωμα).
3. «Δεν είναι εύκολο να ζήσει κανείς μ' έναν ποιητή», *Το Βήμα*, 5-2-1995, συνομιλία με τον Θανάση Λάλα.
4. Minucci, Paola-Maria, «Ιστορία μιας συνάντησης» (μφρ. Χριστίνα Μερκούρη), στο: περ. *Η Λέξη*, ό.π., 679.
5. Μέντη Δώρα, «Το αρχετυπικό σύμβολο του ουρανού» = «Ανάμεσα στην αποκαλυπτική και τη δαιμονική εικόνα του κόσμου», στο: *Ο προσωπικός μύθος, Ένα ερμηνευτικό κλειδί στην ποίηση του Σαχτούρη*, Εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα 2004, σσ. 84-107: 92-100.
6. Μέντη Δώρα, «Τα λυπημένα Χριστούγεννα του Σαχτούρη ή γιατί οι γιορτές είθισται να μελαγχολούν τους ποιητές», στο περ. *Φιλολογική*, ό.π., σσ. 62-66.
7. Το 1952, στη συλλογή του *Με το πρόσωπο στον τοίχο*, στο ποίημα «Η Μεταμόρφωση», ο Σαχτούρης υποσχόταν επίσης ή έλπιζε: *Μια μέρα θα ξυπνήσω/ άστρο/ όπως το 'λεγες/ θα πλύνω από τα χέρια μου/ το αίμα/ και θα πετάξω τα καρφιά/ από το στήθος μου*.

Ο Άρχοντας

Τ' άγριο σκοτεινό παλάτι (4) θα φωτίσω (1)
εκτυφλωτικά (1)
θα ρίξω χρώματα παντού (1)
σε μια γωνιά (3)
ο δ ο ρ ά κ ο ς (2), (3)
θα είναι (3)
ένα κλωνάρι (3)
ανθισμένη αμυγδαλιά (3)
γιατί εφέτος στ' αλήθεια εφοβήθηκα (4)
την παγωνιά τη μοναξιά το κρύο (4)
κι αυτά τα ελάφια που περνούσαν ύπουλα (4)
τη νύχτα (4)
κάτω απ' την ψυχή μου (4)

(Ο περίπατος, 1960)

Στο ποίημα αυτό συγκεντρώνονται μερικές από τις πιο βασικές συντεταγμένες της σαχτούρικης ποίησης: η αγάπη για τα χρώματα (1), η καταγωγή των παραμυθένιων μοτίβων (2), η περίφημη αντιστροφή των εικόνων και η εισαγωγή του παραλόγου (3), και η περιπέτεια του ασυνειδήτου⁸ του ποιητή (4). Λείπουν η ερωτική τυραννία και ο μαγνήτης-ουρανός, αλλά θεωρώ ότι φωτίζονται δια της απουσίας τους. Εδώ μ' ενδιαφέρει η απόφαση του ποιητή να «ρίξει χρώματα παντού»: γιατί νομίζω πως είναι η πιο ουσιαστική, σχετίζεται ξεκάθαρα με τη «σφοδρή επιθυμία για έναν άλλο κόσμο, πέρα από τα όρια μιας μοναδικής εποχής»⁹ και δηλώνει ότι «η αγωνία για το καλό που χάνεται περισσεύει στους ώμους του (σ.σ.: Σαχτούρη) ως ποιητικό χρέος»¹⁰.

Αν «Ο Άρχοντας» είναι το μανιφέστο της χρωματολογίας του Σαχτούρη το 1960, τότε το ποίημα «Σταδιοδρομία» από την αποκηρυγμένη συλλογή του *Η μουσική των νησιών μου* (Γκοβόστης) είναι το αντίστοιχο του 1941.

Σταδιοδρομία

Γεννήθηκε, στην αγκαλιά κρατώντας
το φανταστικό ζώο
ήταν χρυσαφί με γαλάζια πόδια
μόνο τα μάτια ήταν ματωμένα
μεγάλωσε με την αγωνία των χρωμάτων
—σήμερα θ' αλλάξει το γαλάζιο
—σήμερα θ' αλλάξει το χρυσαφί
γλυκειά πλάνη
πέθανε κρατώντας το φανταστικό ζώο
στην ίδια απελπισία των χρωμάτων.

Τότε ο Σαχτούρης χρησιμοποιούσε ακόμα τελείως. Τότε, ως νέος, ήταν λιγότερο συμφίλιωμένος,

Με τον ποιητή Γιώργο Λίκο, δεξιά, στις 2 Οκτωβρίου 1945 στο Παλιό Φάληρο.

αλλά εξίσου λάτρης των χρωμάτων. Στα 20 ποιήματα της *Μουσικής των νησιών μου* το χρωματολόγιο έχει ως εξής: ασημένιο (κύμα), ασημένιο (σύννεφο), ασημί (κύμα), ασημίες (φτερούγες), άσπρα (μάτια), άσπρος (γλάρος), γαλάζια (πόδια), γαλάζια (τόξα), γαλάζια (χώρα) (2 φορές), γαλάζιες (ευθείες), γαλάζιο, γαλάζιο (ελάτι), γαλάζιο (μες στο γαλάζιο), γαλάζιο (πουλί) (2 φορές), γαλανά (μάτια) (2 φορές), γκριζα (πλοία), γκριζο (κύμα), καφετιά (λίμνη), καφετί (νησί), κιτρινασμένες (διαβάτισσες), κίτρινη (βάρκα), κόκκινα (σπιτάκια), κόκκινους (κρίνους) (2 φορές), λευκά (πόδια), μελί (κρασί) (2 φορές), (γύρω είχε) μενεξεδίσει (ο ουρανός), μπρούτζινα (κάγκελα), πράσινα (νησιά), πράσινα (φύλλα) (2 φορές), πράσινη (θάλασσα), πράσινο (κύμα), πράσινο (νερό), ρόδινα (πέπλα), (κάτι) τριανταφυλλί, χρυσά (μόρια ήλιου), χρυσαφί (ζώο), χρυσές (ελπίδες), χρυσές (στροφές), χρυσό (τέλος). Το τέλος του δρόμου —το σχηματικό τέλος, γιατί τέλος στην ποίηση του Σαχτούρη δεν υπάρχει— σ' αυτή τη συλλογή είναι η πολυπόθητη χώρα με τις γαλάζιες ευθείες¹¹. Η σταδιοδρομία προς αυτό τον προορισμό δεν είναι τόσο έντονα χρωματισμένη όσο —και κυρίως— έμμοινα περασμένη με πολλές στρώσεις της ίδιας μпоγιάς.

8. «Όλη η ποίησή μου είναι μια εξομολόγηση του ασυνειδήτου μου. Είναι συνέχεια. Μια ιστορία είναι. Είναι μια συνέχεια του ασυνειδήτου μου.», ομολογεί ο ποιητής στον Βασίλη Κ.

Καλαμαρά = «Η ποίηση δεν είναι λογική. Είναι μια ελικρίνεια ψυχής», *Ελευθεροτυπία*, 23-12-1998.

9. Minucci, Paola-

María, ό.π., σ. 680.

10. Χατζόπουλος,

Θανάσης, «Ο

περίκλειστος

κόσμος του

Ιωάννη Βενιαμίν

δ' Αρκόζι», στο:

περ. *Η Λέξη*, ό.π.,

σ. 676.

11. Ο στίχος *Θα*

βρούμε τη χώρα με

τις γαλάζιες

ευθείες είναι ο

πρώτος του

ποιήματος

«Αφιέρωση», που

ανοίγει τη

Μουσική των

νησιών μου.

Ουσιαστικά, ο

Σαχτούρης

μεταγράφει εκεί

την «Ιθάκη» του

Καβάφη, υπό τη

στενή επίδραση

όμως του έργου

του ευδαιμονιστή

Jean Giono, *Jean le*

Bleu (1932).

12. Ελάχιστα ως ποιητής, αν εξαιρέσει κανείς κάποια ποιήματα που είχε στείλει στο περ. *Νεοελληνικά Γράμματα*, όπως μαθαίνουμε από τη στήλη της αλληλογραφίας του εν λόγω εντύπου. Τα ποιήματα αυτά δεν δημοσιεύθηκαν και τους τίτλους τους μόνο γνωρίζουμε.

13. Μια εξαντλητική έρευνα των εντύπων αυτών είναι ακόμα σε εξέλιξη από μέρους μου και, ως εκ τούτου, δεν μπορώ τίποτα ακόμα να ανακοινώσω. Δεσμεύομαι όμως για μια δημοσίευση στο εγγύς μέλλον, όπου θα παρουσιάζονται αναλυτικά η αλληλογραφία του Σαχτούρη με τα περιοδικά του καιρού του, τα άγνωστα δημοσιευμένα διηγήματά του, αλλά και όσα δεν δημοσιεύθηκαν και των οποίων οι τίτλοι μόνο διασώθηκαν. Εδώ θα πρέπει να ευχαριστήσω τον καθηγητή μου Νάσο Βαγενά για την εποπτεία της έρευνας αυτής στο πλαίσιο εργασίας μου στο Τμήμα Θεατρικών Σπουδών του Πανεπιστημίου Αθηνών. Επίσης, τη Δώρα Μέντη για τις παροτρύνσεις και τις επισημάνσεις της.

Φωτογραφία του Στέλιου Σκοπελίτη από το βιβλίο *Το Βλέμμα*, εκδόσεις Γνώση, Αθήνα 1994.

Οι 12 παραλλαγές του γαλάζιου και οι 6 του πράσινου κυριαρχούν στη *Μουσική των νησιών μου*. Κι εδώ είναι που ο Σαχτούρης, δίχως ποτέ να τον έχει αναφέρει, συγγενεύει με τον Μαγκρίτ, το ζωγράφο που επίσης τόσο επίμονα παρουσίαζε τους περιφνημους κυρίους του (και όχι μόνο) να έχουν σάρκα και οστά από ηλιόλουστους ουρανούς, ακρογιαλιές και φυλλώματα δέντρων, θέλοντας, άραγε, για τι να μιλήσει; Μήπως για ότι πάντα θα ευχόμαστε για την ψυχή και τα μάτια μας; Μάλλον!

Ακόμα παλιότερα από τη *Μουσική των νησιών μου*, από το 1938 και μέχρι το 1941, ο Σαχτούρης, άλλοτε με το πραγματικό του όνομα κι άλλοτε με το ψευδώνυμο Μίλτος Χρυσάνθης, αλλά και με κάποιες παραλλαγές αυτών, δοκίμαζε τη λογοτεχνική του τύχη ως διηγηματογράφος¹². Εκτός, λοιπόν, από τους γνωστούς «Παραθεριστές» (περ. *Νέα Εστία*, τχ. 349, 1 Ιουλίου 1941, σσ. 547-549), ο Σαχτούρης στέλνει και δημοσιεύει κι άλλα διηγήματα στα περιοδικά της εποχής του¹³. Εξ όσων υπάρχουν στα χέρια μου μέχρις ώρας, το γενικό συμπέρασμα είναι ότι ο Σαχτούρης στα διηγήματά του αυτά δεν ξέρει τι θα πει χρώμα! Εκτός από ένα λευκό μέτωπο, έναν κόκκινο δρόμο και το πράσινο του δάσους στους «Παραθεριστές», στα υπόλοιπα διηγήματά του κυριαρχούν το γκριζο, η χλομάδα, η ωχρότητα, το πένθιμο χρώμα του μελανιάσματος και το μαύρο. Το μαύρο δεν έλειψε βέβαια ποτέ από την κατοπινή ποίηση του Σαχτούρη. Αντίθετα, εξαιτίας της παρουσίας του ήταν που ο ποιητής θέλησε να προασπίσει την ομορφιά!

Η διαχρονική επίδραση της ποίησης του Μίλτου Σαχτούρη

του Γιώργου Μαρκόπουλου

Τύχη καλή μέ βοήθησε τό 1971, ώστε σέ ένα βιβλιοχαρτοπωλείο τῆς πλατείας Ἀμερικῆς, νά πετύχω ἔργα τοῦ Μίλτου Σαχτούρη, ὅποτε βαθύτατα ἐπηηρεασμένος ἀπό τό ἐκπληκτικό ἐκεῖνο ποίημά του «Ἡ σκηνή», σκάρωσα πάραυτα καί ἐγώ ἕνα δικό μου («Μοναξιά», συλλ. *Ἡ κλεφτουριά τοῦ κάτω κόσμου*, 1973)· ὅπως ἐπίσης, βαθύτατα ἐπηηρεασμένος ἀπό τόν «Συλλέκτη» του, ὅταν ὁ Φίλιππος Βλάχος μοῦ χάρισε σέ ἕνα ἀπό ἐκεῖνα τά ἀξέχαστα μεσημέρια τοῦ Σαββάτου στά «Κεῖμενα», τό ἄρτι ἐκδοθέν *Σκεῦος*, ξανασκάρωσα λίγο ἀργότερα κι ἄλλο ἕνα («Τό σπίτι», συλλ. *Οἱ πυροτεχνουργοί*, 1979). Παρά ταῦτα, δέν σταμάτησα ἐδῶ ὅμως τά «πᾶρε δῶσε» μου μέ τόν Σαχτούρη, διότι πάντα ἀθόρυβα μαγεμένος ἀπό αὐτόν, ξαναεπεχείρησα νά περάσω στά χωράφια του, μέ τήν κυκλοφορία τῆς συλλογῆς μου *Ἡ ἱστορία τοῦ ξένου καί τῆς λυπημένης* (1987), ἡ ὁποία εἶναι ὀλοφάνερο ὅτι παραπέμπει στήν *Λησμονημένη*. Ἀλλωστε ἔχω διευκρινήσει σχολιάζοντάς την στό *Αντί* καί πάλι (τχ. 238, 5/8/1983), σέ μιά ἔξυπνης ἰδέας σελίδα ὑπό τόν τίτλο «Τό ἀνθολόγιο», ὅπου κάθε φορὰ ἕνας ποιητής πρότεινε ἕνα πολύ ἀγαπημένο του ποίημα, κάποιου ἄλλου ποιητῆ.

Ἀλλά στό σημεῖο αὐτό, ἀφοῦ ὑπενθυμίσω τό πόσο ὁ Σαχτούρης ἔχει ἐπηρεάσει (γι' αὐτό καί ἀνέφερα ὅλα τά παραπάνω) δεκάδες ποιητῶν καί μάλιστα πολλές φορές, χωρίς αὐτό ἀμέσως νά φαίνεται, θά ἤθελα νά ἐπισημάνω τό πόσο

φτωχή θά ήταν ή νεότερη ποίησή μας χωρίς τήν ύπαρξή του. Χωρίς τήν ύπαρξη δηλαδή του ποιητή αυτού που έμελλε μέ τό έργο του νά κάνει βαθιά τομή, καί καθοριστική. Διότι κανένας άλλος ποιητής μας ούτε από τή γενιά του '30, ούτε από τήν πρώτη μεταπολεμική –τή γενιά του– ούτε από κάποια από τίς μεταγενέστερες δέν μπόρεσε νά μᾶς μεταφέρει μέ έναν τόσο ιδιαίτερο τρόπο τήν θρυμματισμένη εικόνα του καιρού, τήν κατακρεουργημένη έποχή, τήν σύγχρονη φρίκη ενός κόσμου άγριου, μέ τήν συλλογική αλλά καί τήν άτομική συνείδησή του, βάνουσα παραμορφωμένη. "Ας θυμηθοῦμε τά ποιήματα «Ο θάνατος», «Η μάχη» καί «Η πληγωμένη άνοιξη», καί νομίζω ότι θά γίνει πολύ εύκολα αντιληπτό αυτό που έννοώ:

*‘Η πληγωμένη Άνοιξη τεντώνει τά λουλούδια της
οί βραδινές καμπάνες τήν κραυγή τους
κι ή κατάσπρη κοπέλα μέσα στά γαρίφαλα
συνάζει στάλα - στάλα τό αίμα
άπ’ όλες τίς σημαίες που πονέσανε
άπό τά κυπαρίσσια που σφαχτήκαν
γιά νά χτιστεί ένας πύργος κατακόκκινος
μ’ ένα ρολόγι καί δυό μαύρους δείχτες
κι οί δείχτες σά σταυρώνουν θά ‘ρχεται ένα σύννεφο
κι οί δείχτες σά σταυρώνουν θά ‘ρχεται ένα ξίφος
τό σύννεφο θ’ ανάβει τά γαρίφαλα
τό ξίφος θά θερίζει τό κορμί της*

Χρησιμοποίησα λίγο πιό πάνω τήν φράση «θά γίνει εύκολα αντιληπτό», διότι ό Σαχτούρης (ιδιαίτερα στίς συλλογές *Μέ τό πρόσωπο στον τοίχο*, *Όταν σᾶς μιλω, Τά φάσματα ή ή χαρά στον άλλο δρόμο*, *Ο περίπατος, Τά στίγματα καί Η σφραγίδα ή ή όδοι σελήνη*, οί όποίες αποτελούν κατά τήν άποψή μου καί τόν κύριο κορμό του έργου του), άξιοποιώντας τίς σπάνιες εύρηματικότητας έμπνεύσεις του, καθώς καί τό έμφυτο, βιωματικό-δημιουργικό του άγχος, μεταχειριζόμενος μέ άπόλυτη προσοχή καί έξ άποστάσεως τόν Ύπερρεαλισμό ταυτοχρόνως, αλλά καί έκμεταλλευόμενος τίς δυνατότητες που του προσέφεραν οί μεταφορές του Ίβάν Γκόλ καί του Γκέοργκ Τράλκ είτε ή δυναμική της γλώσσας του Ντύλαν Τόμας, κατάφερε μέσα από τούς στίχους του νά μᾶς «άποκαλύψει τό κακό» που ένεδρεύει σέ κάθε μας κίνηση, νά μεγεθύνει τήν σκιά του φόβου καί τόν τρόμο. Καί όλα αυτά μάλιστα, μέσα άπό άτομα λαϊκής προέλευσης, όχι όμως μέ τήν ταξική έννοια του όρου, αλλά μέ εκείνη τήν αντίληψη ή όποία τά θέλει στό άπυρόβλητο, μακριά άπό

κάθε «σκοτεινό καί ύπουλο μάτι», ένῶ άναμεταξύ τους ύπεισέρχονται πολύ συχνά πρόσωπα άλλα, που εκ πρώτης όψεως φαίνονται διαφορετικά, πλίν όμως κατά βάθος, τά όρίζει μοίρα κοινή:

*Είναι τά λυπημένα Χριστούγεννα 1987
είναι τά χαρούμενα Χριστούγεννα 1987
ναί, τά χαρούμενα Χριστούγεννα 1987!
σκέπτομαι τόσα δυστυχισμένα Χριστούγεννα...
“Α! ναί είναι πάρα πολλά.
Πόσα δυστυχισμένα Χριστούγεννα πέρασε
ό Διονύσιος Σολωμός
πόσα δυστυχισμένα Χριστούγεννα πέρασε
ό Νίκος Έγγονόπουλος
πόσα δυστυχισμένα Χριστούγεννα πέρασε
ό Μπουζιάνης*

*πόσα ό Σκλάβος
πόσα ό Καρυωτάκης
πόσα δυστυχισμένα Χριστούγεννα
πέρασε ό Σκαλκώτας*

*πόσα
πόσα
Δυστυχισμένα Χριστούγεννα Ποιητών.*

“Ως εκ τούτου, μᾶς παρέδωσε μία ποίηση συμβόλων, μία ποίηση όπου ή έντασή της δηλώνεται μέσα άπό τίς ισχυρές ιδιότητες των χρωμάτων, μία ποίηση όπου άνθρωποι, φυτά, ζώα, καθώς καί όλα τά άλλα στοιχεία της φύσης στίς πιό έτερόκλητες έκδοχές τους, έρχονται νά συμπληρώσουν μία «παραδείσια άποκάλυψη». Καί τοῦτο ακόμη: στους στίχους του Μίλτου Σαχτούρη, κάτι τό άπροσδόκητο πλανάται καί μαζί ένας κόσμος όνειρώδης, ένας κόσμος παραισθησης, άφου ό ποιητής ό ίδιος κινείται μέ διαθέσεις άπρόβλεπτες, ταχυδακτυλουργού, μέ καρδιά τρελού λαγού, πανικόβλητη, μέ μία παιδικότητα άφοπλιστική, μέ μία νοσταλγία ούρανού στην άργόσυρτη ματιά του. Καί μέσα μάλιστα άπό μία σκηνική διάταξη άπολύτως ταιριαστή καί άπαρεγκλίτως σταθερή, μεταφέροντάς μας έτσι τίς μύχιες έντάσεις μᾶς ψυχής άκαταπύστως αϊμάσσουσας καί εκ γενετής πληγωμένης, κατά τρόπο άξεπέραστο, ιδιαίτερα άναγνωρίσιμο καί μοναδικό! Γι’ αυτό καί ποιήματα σάν αυτά που φέρουν τούς τίτλους, «Η μάχη», «Τά σύννεφα», «Η άποκρία», «Του θηρίου», «Ο κήπος», «Χειμώνας», «Η ιστορία ενός παιδιού», «Ο καθρέφτης», «Κοιτάμε μέ τά δόντια», «Τό κεφάλι του ποιητή» καί «Ίσαάκ Μπράιτον» θεωρούνται καί θά θεωρούνται γιά πάντα ποιήματα μέ ρόλο κεφαλαιώδη, όσον άφορᾷ στή διαμόρφωση της σύγχρονης ποιητικής γραμματείας μας.

Στο καφενείο με τις λίρες

του Θέμη Λιβεριάδη

Δεν είναι στις συνήθειες ούτε στις δυνατότητές μου να μετέρχομαι φιλολογικές θεωρίες και επικέτες πως ένας ποιητής ανήκει στην τάδε ή την δείνα σχολή και ότι χρησιμοποιεί, ας πούμε, τόσα ζώα και τόσα χρώματα στους στίχους του. Είναι επειδή δεν βρίσκω ιδιαίτερα χρηστικές τέτοιου είδους τυπολογίες, πολύ περισσότερο στην προκειμένη περίπτωση. Τον Μίλτο Σαχτούρη αξιώθηκα να τον γνωρίσω και αισθάνομαι πως θα ήθελε τώρα, στη θέση οιασδήποτε άλλης προσέγγισης, να μεταφέρω εδώ – ως ελάχιστο μνημόσυνο, ορισμένες από τις σκέψεις του.

Οι οκτώ, περίπου, στους δέκα κριτικούς λογοτεχνίας έχουν το σύμπλεγμα της δευτερογενούς, ή της παρεπόμενης δημιουργίας. Πέρα από τις σπουδές ή τις γνώσεις τους έχουν και το σύνδρομο ότι, μη όντας οι ίδιοι δημιουργοί, είναι ταγμένοι να κρίνουν δημιουργούς. Βάζουν λοιπόν τις γνώσεις και το κεφάλι τους κάτω και δουλεύουν επιστρατεύοντας ένα στερεότυπο οπλοστάσιο από «κλισέ» θεωρίες για να αποδείξουν συνήθως ότι ο τάδε λ.χ. ποιητής ή συγγραφέας είναι πολύ εργατικός και δούλεψε αυτό το ποίημα πολύ όπως κάνουν – ας πούμε, αυτοί. Μα αυτό δεν τους το αρνιέται κανείς... Μόνο που η δουλειά από μόνη της δεν φτάνει – όσο και αν «ευλογούμε τα γένια μας»! Πρώτιστα χρειάζεται

αυτό που αποκαλούμε ταλέντο ή έμπνευση ή δημιουργικός οίστρος, αν όχι πόνος... Γιατί τα καλά ποιήματα δεν είναι προϊόν «χειρωνακτικής» δουλειάς, ούτε «γράφονται με ευφυΐα», όπως πρόλαβαν να καταθέσουν αρκετοί απ' τους δημιουργούς. Ορισμένοι μάλιστα περιέγραψαν πού και πώς γράφτηκαν μερικά ποιήματά τους... Το ζητούμενο όμως είναι άλλο... Υπάρχει ή δεν υπάρχει δύναμη και ομορφιά σε ένα έργο και γιατί. Και τι θέλει περίπου να μας πει... και πώς το λέει ο κάθε δημιουργός. Ώστε να βοηθηθεί ο μέσος αναγνώστης να προσεγγίσει περισσότερο ένα έργο, να νιώσει κάποια συγκίνηση, να πάρει – κατά κάποιο τρόπο, το «μερτικό» που του αναλογεί από αυτό το φως της Τέχνης.

Εδώ πρέπει να καταθέσω πως και η δική μου άποψη είναι σχεδόν ταυτόσημη με αυτήν του Ποιητή. Δια μέσου μισού σχεδόν αιώνα αναγνώσεις και εντυπώσεις σε κείμενα «κριτικής» λογοτεχνίας έμαθα να είμαι πολύ επιφυλακτικός και δύσπιστος με όσα γράφονται και ακούγονται στο χώρο, όπου συχνά διαπιστώνω ότι τα δεκανίκια μιας θεωρητικολογίας είναι άχρηστα. Και δυστυχώς οι εξαιρέσεις από αυτόν τον κανόνα είναι ελάχιστες...

Με τους περισσότερους κριτικούς έχουμε να κάνουμε με μια άτυπη μορφή – ας την αποκαλέσω έτσι: «αντιποίησης ειδικότη-

τας»!... Για να το πω με απλά λόγια: είναι σαν να φωνάζουμε στο σπίτι υδραυλικό για να ξεβουλώσει το σιφόν δαπέδου, κι επειδή αυτός θα ήθελε να είναι γιατρός, προσπαθεί παράλληλα να μας κάνει κάποια διάγνωση, ότι είμαστε λ.χ. «ύποπτοι ενδοκρανικής χωροκατακτητικής διεργασίας»!...

Γι' αυτό μερικές φορές «καλούμαστε» να υποστηρίξουμε τα «αυτονόητα»... Θυμάμαι και πάλι που, πριν από πολλά χρόνια, άκουσα για πρώτη φορά από τον αξέχαστο Γιώργο Σαββίδη πως «το ουδέτερο, το αφηρημένο, η Τέχνη το καθιστά οικείο και η φιλολογία νοητό...». Με την προϋπόθεση, συμπληρώνω, ότι η δεύτερη πρέπει, εκτός από το «corpus», να έχει κυρίως το «animus» για να το πετύχει...

Και προπαντός πρέπει να γίνει συνειδητό από πομπούς όσο και δέκτες ότι η αληθινή, η άμεση, και βιωματική ποίηση δεν έχει ιδιαίτερη ανάγκη από μεσάζοντες ή μεταπράτες. Πολύ περισσότερο όταν αυτοί ξεπερνούν τα όρια του θεμιτού και χρήσιμου και επιπλέουν σε μία θάλασσα πνιγμένων λέξεων. Γιατί τότε, στην καλύτερη περίπτωση κουράζουν ενώ στη χειρότερη αποπροσανατολίζουν τον μέσο αναγνώστη. Η αληθινή ποίηση μιλάει από μόνη της και συνήθως αγγίζει και συγκινεί τον Άλλον, που είναι μια παραλλαγή του Εγώ. Αυτή η μετάγγιση της συγκίνησης, η επιμειξία με τον άλ-

λον είναι η πεμπτουσία της Τέχνης. Τίποτε άλλο... Όλα τα άλλα είναι εκ περισπού ή εκ του πονηρού.

Δεν μπορώ λοιπόν να παραθέσω θεωρίες προσπαθώντας να εντάξω τον Σαχτούρη κάπου, και να φορμάρω έναν στατιστικό πίνακα επισημαίνοντας πως ο ποιητής χρησιμοποιεί τόσες φορές το κόκκινο χρώμα και άλλες τόσες την σελήνη ή τα δόντια! Τιμώντας έναν ποιητή, από τους μεγάλους που γέννησε η πατρίδα μας στη σύγχρονη ιστορία της, προτίμησα να μεταφέρω μερικά απ' τα «πιστεύω» του μιλώντας για την ποίηση, αυτήν στην οποία εκείνος, αλλά και όσοι τον ακολουθούμε, ακουμπήσαμε να στηριχθούμε... Και να μιλήσω απλά «να μου δοθεί τύχη η... χάρη».

Το γράψιμο, αλλά και γενικότερα η έκφραση σε οποιοδήποτε χώρο της Τέχνης, είναι φαντάζομαι, όπως ο τοκετός στις γυναίκες... που ζεις στιγμές οδυνηρές αλλά και υπέροχες μαζί, και μετά τη δημιουργία έρχεται η λύτρωση και η χαλάρωση και μια ψευδαίσθηση υπέρβασης του θανάτου... Γράφουμε για να φωτίσουμε τη σκοτεινή την πάλη του φόβου με τον πόνο... Υπάρχουν συγγραφείς και ποιητές που γράφουν άμεσα και βιωματικά και άλλοι που λειτουργούν μηχανικά κι επαγγελματικά. Παρεπόμενα, κάποιοι γράφουν για τον εαυτό τους κι οι περισσότεροι για τους άλλους... Μερικές φορές είναι δύσκολο να το διαγνώσουμε. Ούτως ή άλλως όμως οι δεύτεροι νομίζω πως δεν υπηρετούνε απόλυτα την Τέχνη γιατί – πώς να το κάνουμε... άλλον λεκέ αφήνει ο ιδρώτας και άλλον το αίμα...

Και ο Σαχτούρης, για να κάνω εδώ ένα είδος «παραπομπής», με το που αποφάσισε να ενταχθεί ή να εισαχθεί σ' αυτό το «σανατόριο του μαγικού βουνού» παρέδωσε στο θυρωρείο

την ταυτότητά του, σταμπαρασμένη με έναν μεγάλο λεκέ αίμα... Γι' αυτό και η ποίησή του είναι κατά κάποιο τρόπο «κόκκινη», δηλαδή ζωντανή και άμεση, με εικόνες και πράξεις δυνατές που σε καθηλώνουν... Βέβαια, μια καλύτερη πρόσβαση στην ποίηση, ώστε να αισθανθεί κάποιος μεγαλύτερη συγκίνηση, προϋποθέτει μian εξοικείωση. Κι αυτό διαφέρει στον καθένα μας, ανάλογα με τις ευαισθησίες και τα διαβάσματά του, ή το ένστικτο. Υπάρχει ένας άτυπος-μυστικός κώδικας επικοινωνίας που πρέπει να τον «σπάσουμε»... Και αυτός μόνο πρέπει να είναι, με βάση και τη φράση που παρέθεσα πιο πάνω, ο βοηθητικός ρόλος της κριτικής – όταν και όποτε μπορεί να τον μετέλθει απλά και κατανοητά.

Μία απλή συμβουλή είναι να διαβάζουμε χαλαρά. Να μην βιαζόμαστε να βγάλουμε δικά μας συμπεράσματα του τύπου «αυτό θέλει να πει»... Να είμαστε χαλαροί και να αφηνόμαστε. Πέρα από τις όποιες γνώσεις μας, ή τις εμμονές μας... Να

αφηνόμαστε να μας πάει και να μας οδηγήσει το ίδιο το ποίημα μαζί με τη φαντασία μας... Και φυσικά να κάνουμε αργότερα μια δεύτερη και τρίτη ανάγνωση. Αν κάτι μας αρέσει δεν είναι απαραίτητο να ανταποκρίνεται στα όσα ξέρουμε. Στην αληθινή ποίηση υπάρχει πάντα ένα στοιχείο αιφνιδιασμού, ένα σημείο που θα μας καθηλώσει και θα μας αποκαλύψει την Αλήθεια του ποιήματος. Κι αυτό θα έρθει – αν έρθει, από μόνο του. Όταν, ας πούμε, ο Σαχτούρης απευθύνεται σ' ένα θηρίο μην πάει αμέσως ο νους μας σ' έναν ρινόκερο ή κάποιο δράκο. Το αργιότερο θηρίο είναι ο άλλος μας ο εαυτός, ή η μοίρα μας... Και η πιο απελπισμένη πάλη είναι αυτή με το άδικο ή την συμφορά. Γι' αυτό ας αφεθούμε, μέσα από μια τέτοια διαπίστωση, να παρακολουθήσουμε τα δρώμενα... Τον διάλογο ή τον μονόλογο του ποιητή με το «θηρίο»... Θα σκεφθείτε ίσως: και γιατί να υπάρχει μια τέτοια παράλλαξη της πραγματικότητας;... Οι απαντήσεις μπορεί να είναι πολλές, να

Ο Μ. Σαχτούρης, όρθιος, δεύτερος από δεξιά, σε σχολική εκδρομή της Ε' Γυμνασίου, στην Καισαριανή στις 4 Απριλίου 1936.

παραλλάζουν, και θέλουν πολύ χρόνο για να συζητηθούν. Επιλέγω πρόχειρα μια έμμεση – ποιητική απάντηση, από τον Σεφέρη: «κι α σου μιλώ με παραμύθια και παραβολές είναι γιατί η φρόνη είναι βουβή, είναι αμίλητη, και προχωράει...». Κι ακόμα παραπέρα, αν κάποιος αμφισβητούσε ή δυσφορούσε με την ύπαρξη και την χρησιμοποίηση των «μεταφορών» και των συμβόλων θα μπορούσα να απαντήσω με μια... ερώτηση: τι νόημα έχει και γιατί χρειάζεται η ζωγραφική αφού υπάρχει η φωτογραφία;...

Η ποίηση συχνά μοιάζει και λειτουργεί σαν ξόρκι στην μοίρα ή στο θάνατο, στον όποιο θάνατο...

Αυτό υπήρξε το πλαίσιο μέσα στο οποίο έζησε και δημιούργησε ο Μίλτος Σαχτούρης. Κι αυτά τα δύο κατά κανόνα είναι αλληλένδετα... Η Ζωή, ο τρόπος που την αντιλαμβάνεσαι και την ζεις, και η έκφραση αυτών που σε καθορίζουν. Κι από όσο τον ήξερα, αυτά ήταν τα δικά του «πιστεύω», το γονίδιο της ποίησής του.

Συνήθως με τους ποιητές συμβαίνει το εξής: ορισμένοι είναι απόλυτα διακριτοί στις θέσεις και στα «πιστεύω» τους και άλλοι είναι – κατά κάποιο τρόπο «επαρκώς κρυπτόμενοι» ή οι «καταραμένοι». Άλλοι είναι λυρικοί και περιγραφικοί, άλλοι πάλι είναι «αγαμένοι» ιδεολογικά, οι αποκαλούμενοι και «πολιτικοί» ποιητές, κ.λπ.... Έτσι έχουμε πολλές κατηγορίες ή ομαδοποιήσεις δημιουργών. Ο Σαχτούρης ανήκει σε μια δύσκολη και ολιγάριθμη οικογένεια και θα μπορούσε κάποιος να υποστηρίξει πως είναι «επαρκώς κρυπτόμενος» πίσω και μέσα από τον υπερρεαλισμό του (για να χρησιμοποιήσω κι εγώ ένα φιλολογικό όρο!). Μας μιλάει βέβαια δυνατά, σπαρακτικά θα έλεγα... και οι εικόνες

που ξεπηδούν μέσα από τους στίχους του είναι πολύ έντονες και υποβλητικές, ωστόσο κρατάει με κάποιο τρόπο «κλειστά τα χαρτιά» του. Δεν κραυγάζει, ούτε ευτελίζει τα βαθύτερα πιστεύω ή το «εγώ» του, δεν παίρνει – άμεσα τουλάχιστο, θέση στα πράγματα και στις καταστάσεις.

Υπάρχει ωστόσο, τολμώ να πω, μία εξαίρεση – ίσως ηθελημένη. Ένα μικρό ποίημα - ορόσημο κατά τη δική μου κρίση, όπου παίρνει για πρώτη και μοναδική φορά ανοιχτά «θέση» (μέσα σε ένα έργο που αποτελείται από 14 ποιητικά βιβλία). Και μας αποκαλύπτει, με λιτό και ανεπανάληπτο τρόπο, τη δική του άποψη για τις «αξίες» σε τούτη τη ζωή. Το παραθέτω... Είναι από τη συλλογή *Έκτοτε*... Ο τίτλος του χαρακτηριστικός όσο και «αφοπλιστικός»:

Στο καφενείο με τις λίρες

Στο καφενείο

Έρχεται ο χονδρός νονός μου

Με τις λίρες

Ούτε μια δεν είναι για σένα, λέει

Γιατί δεν έγινες ο βαφτιστικός μου

Που περίμενα.

Τότε λέω κι εγώ στο γκαρσόνι
πλάι μου

– Φέρε μου ένα φλιτζάνι με μελάι.

Αυτό το ποίημα έχει μια ιδιαίτερη σημασία για μένα... Ένα βράδυ (στις 30 Νοεμβρίου του 1996) με κράτησε στη ζωή... Αλλά αυτά δεν είναι του παρόντος. Και προφανώς δεν είμαι ο μόνος. Υπάρχουν κι άλλοι ραβδοσκόποι στην ποίηση που βρίσκουν και πίνουν από το ζωοφόρο νερό της. Την περίπτωση μου ωστόσο αυτή την εξομολογήθηκα με λεπτομέρειες στον Μίλτο, μια μέρα του 1999. Είμαστε στο σπίτι του. Με άκουγε αμίλητος. Όταν τελείωσα και τον κοίταξα κατάματα διέκρινα από τα παιδικά του μάτια να αρ-

γοκυλάνε βουβά δύο χονδρά δάκρυα. Ευχαριστώ, ψιθύρισε... Αυτό ήταν το μεγαλύτερο δώρο που δέχθηκα ποτέ... Κι αυτό είναι το μεγαλείο της αληθινής Τέχνης, η μετάγγιση της ξένης συγκίνησης, η επιμειξία με τον Άλλο, η επιστροφή ενός ψυχικού δανείου... «τα Σα εκ των Σων».

Δε θέλω να υποτιμήσω τις ευαισθησίες αυτών που μας διαβάζουν... Όταν έρθει η «στιγμή» τους θα δούνε καθαρά ποιο είναι το «καφενείο με τις λίρες» ποιος είναι «ο νονός» μας, και γιατί ο νονός αυτός είναι «χονδρός»... Και τελικά ποιες είναι οι πραγματικές αξίες στη σύντομη ζωή μας... και πώς ο ποιητής, ο αληθινός δημιουργός, παίρνει με το σπαθί του απόλυτα κι αποστομωτικά το «φτωχό» του δικό.

Αυτός ήτανε ο Μίλτος ο Σαχτούρης. Κι ο τρόπος που επέλεξε να ζήσει και να φύγει από τούτο το καφενείο.

Τελευταία φορά που πήγα και τον είδα ήταν η 21η Μαρτίου, ημέρα της ποίησης. Είχε σαλπάρει για το τελευταίο ταξίδι... Ήθελε πια να φύγει... Κάποια στιγμή γύρισε και με κοίταζε αμίλητος. Φορούσε πάντα κείνο το σκουλαρίκι στο αφτί. Με αυτό τον θάψανε. Μετά στύλωσε απλάνες το βλέμμα στο κομοδίνο πλάι του... Κοίταζε ακίνητος ένα άσπρο άλογο... Κάποια στιγμή άπλωσε το αδύναμο χέρι του, αυτό «που γύρισε τα ρολόγια ανάποδα» και έστρεψε το άλογο προς την μεριά μου...

– Πώς το λες, τον ρώτησα αμήχανος και ταραγμένος...

– Πατισάχ... (αυτή ήταν η τελευταία λέξη που άκουσα από αυτόν)

Τον θυμάμαι συχνά... Κι όταν «κρυώνω» τον διαβάζω. Γιατί ο Μίλτος έγινε πια ένα πανωφόρι που κρέμεται στον Ουρανό, για κάθε πικραμένο.

Σκληρότητα και τρυφερότητα στην ποίηση του Μίλτου Σαχτούρη

της Τσβετάνκα Ελένκοβα

Η ποίηση του Μίλτου Σαχτούρη είναι όπως εκείνα τα μικρά χρυσά ψαράκια που καίνε μέσα σε μαύρα φλιτζάνια. Η ποίησή του είναι σαν τα ψάρια που όταν τα βγάλεις στη στεριά πεθαίνουν γιατί δεν μπορούν να αναπνέουν και ποτέ δεν μιλάνε. Ή μιλάνε μόνο με την ανάσα τους, σε ένα περιβάλλον τόσο σκληρό και τρυφερό που χαϊδεύει τα πάντα και τα πάντα το πληγώνουν. Ένα περιβάλλον τόσο απαλό και ευάλωτο που δεν έχεις ανάγκη από το παίξιμο των βλεφάρων (αυτό το ένστικτο αυτοσυντήρησης) και κοιμάσαι με μάτια πάντα ανοιχτά (αγρυπνάς).

Μίλτος Σαχτούρης, ο ποιητής που καρφώνει σταυρούς σε μνήματα, δεν γράφει γι' αυτόν ή τον άλλον κόσμο, για άλλους κόσμους, αλλά δημιουργεί τον δικό του κόσμο, τον υδάτινο, της μέσης γης – ούτε τόσο στεγνός όσο ο καυτός αέρας που αναπνέουμε ή ψυχρός όσο ο αέρας που παγώνει στα ρουθούνια μας· ούτε τόσο λεπτός όσο ο αιθέρας κάπου ψηλά – το γαλάζιο του· αλλά ένας άλλος γαλάζιος κόσμος, αυτός των υδάτων πριν τα χωρίσει η ξηρά στα δύο.

Σπάνια συναντάς ποίηση στην οποία το καλό και το αγαθό να οδηγούνται στην πιο υψηλή τους έκφραση (καλοκαγαθία). Ο ποιητής, ο οποίος είναι απλά μια σκιά πάνω στον τοίχο (θαρρείς μπροστά σε εκτελεστικό απόσπασμα), συνεχίζει να φτιάχνει ένα ξύλινο σπίτι για το θηρίο και βλέπει τον δράκο σαν ένα κλωνογράφο ανθισμένης αμυγδαλιάς.

Οι στίχοι του στο μεγαλύτερο μέρος τους μοιάζουν με συνέχεια της Αποκάλυψης του Ιωάννη, ή με τις παραβολές του Χριστού. Δεν θα τους ονόμαζα σουρεαλιστικούς, αλλά μάλλον αινιγματικούς – αποκαλύψεις, για τις οποίες εξ ολοκλήρου ισχύει η βιβλική ρήση: «Ο έχων ὠτα ἀκούειν ἀκουέτω». Και είναι αποκαλύψεις, γιατί προέρχονται από έναν «καθαρό κόσμο» του Λόγου πριν την θεσμοποίησή του. «Τα θαύματα γίνονται μόνο στις στοιχειωμένες εκκλησίες» λέει ο ποιητής. Όσο συχνά και να χρησιμοποιεί λέξεις όπως άγγελος και δαίμονας, Θεός και θάνατος, αίμα και μαχαίρι, περισσότερι και αρνί, λουλούδια και ανάσταση (βασικές σημειωτικές δυνάμεις της εκκλησιαστικής χριστιανικής ιερουργίας), όλες αυτές οι λέξεις στη δική του ποίηση αποκτούν καινούργια σημασία – πετάνε μέχρι που τα κέρνα φτερά τους να λιώσουν, γδύνοντάς τες απ' τον συμβολι-

σμό για να μείνει το σύμβολο στην πιο καθαρή του μορφή. Εκεί όπου τα πράγματα αποκτούν νόημα με τον μοναδικό τρόπο που είναι ικανός να αντισταθεί στην αδράνεια, στο ρεύμα (ακόμα και σε αυτό του αέρα) συνδέοντας την σκέψη με την κίνηση, από το πέταγμα μέχρι την πτώση.

Η τρυφερότητα και η σκληρότητα στην ποίηση του Σαχτούρη βρίσκονται ακριβώς στην αποφυγή της αδράνειας, που γίνεται δυνατό μόνο αν περπατάς επάνω στην κόψη του ξυραφιού. Η κόψη, η χαρμιά, το σύνορο ανάμεσα σε δύο καταστάσεις, κόσμους, κατηγορίες ή ό,τι άλλο, είναι εκείνη η γραμμή πάνω στην οποία κινείται ο ποιητής – βηματίζει αργά, προσεχτικά (τόσο πολύ ζυγίζει κάθε λέξη προτού την εντάξει μέσα στον στίχο του) και με μαστοριά, που όμως δεν έχει τη σιγουριά στο τσεπάκι της (τη σιγουριά που σε κρατάει απ' τη μέση, το δεύτερο σχοινί). Ποτέ δεν έχει τη σιγουριά που εφησυχάζει ο ποιητής που η ψυχή του είναι «κάτι επικίνδυνο κομμάτι χάος». Και προχωράει ανάμεσα σ' αυτούς τους δύο κόσμους λες και είναι ένας – με τον ίδιο τρόπο που ο αέρας επάνω και κάτω απ' το σκοινί είναι ο ίδιος. Ο Σαχτούρης όμως δεν χωρίζει έναν κόσμο στα δύο, αλλά αντίθετα ενώνει δύο κόσμους – εκεί που οι διαφορές ανάμεσα στα πράγματα δεν αρχίζουν, αλλά τελειώνουν. Όπως η καλή και η ανάποδη ενός ρούχου, που όχι πάντα διαφέρουν. Όπως ο πόνος και ο έρωτας που τους δέχεται σαν τις δύο όψεις του ίδιου ρούχου.

Μερικές φορές στα μωρά, απλά γυρίζουμε το ρούχο με τις ραφές προς τα έξω για να μην πληγώνεται το τρυφερό τους δέρμα.

Εμείς το φοράμε από την καλή του.

Ο Μίλτος Σαχτούρης το φοράει κι απ' τις δύο.

*Όταν κλείνω τα μάτια
ξεκινάει από μακριά
η αγαπημένη έρχεται
και με κοιτάζει*

*όταν σβήνω το φως
έρχεται ο θάνατος και
μου φιλά τα χέρια*

Μετάφραση από τα βουλγαρικά: Δημήτρης Άλλος

Επικαλούμαι τη μαρτυρία...

(Είναι πράγματι τόσο *unheimliche** η ποίηση του Σαχτούρη;)

του Λεάνδρου Πολενάκη

Περπατώ τη Φωκίωνος Νέγρη, προσπαθώ να διακρίνω ίχνη του ποιητή, και βλέπω ξαφνικά μπροστά μου μια ήσυχη γάτα στα κλαδιά ενός ξερού δέντρου, και στον κορμό του ακουμπισμένη μια σκούπα. Η εικόνα είναι πραγματική, αλλά οι λέξεις που την ορίζουν (σκούπα - γάτα - δέντρο) παραπέμπουν σε μια πραγματικότητα εικονική, που δεν είναι όμως γι' αυτό λιγότερο πραγματική· σε μια εικόνα «ποιητική», πιο συγκεκριμένα σε μια εικόνα «σαχτουρικά» αφηρημένη. Στο σαχτουρικό σύμπαν. Σα να συναντήθηκαν, από τύχη, δύο σημειακά συστήματα λέξεων - πραγμάτων διαφορετικά φορτισμένων, η επαφή των οποίων γεννά τον ποιητικό σπινθήρα που φωτίζει την εικόνα μέσα από τα κενά της. Λέω πάλι: δεν μπορεί να είναι αυτή μια τυχαία συνάντηση, διαθέτουν και οι λέξεις μαγνητικό πεδίο, έλκονται, απωθούνται, αγαπιούνται, μισούνται (Οκτάβιο Παθ). Όπως και για τον Πλάτωνα, η γέννηση της ποιητικής εικόνας δεν είναι ποτέ μια παρθενογένεση: *εκ πολλής συνουσίας γιγνομένης περὶ το πράγμα αυτό και του συζήν εξαίφνης, οἷον από πυρός πηδήσαντος εξαφθέν φως εν τη ψυχῇ γεγόμενον αυτό εαυτὸ ἤδη τρέφει*.

* ανοίκεια, παράδοξη, αλλόκοτη. Για την ποίηση του Μίλτου Σαχτούρη υπάρχει μια γενικά δεδομένη αλλά μη επαρκώς τεκ-

μηριωμένη πάντοτε άποψη, ότι είναι αυτοαναφορική – αρχίζει και τελειώνει στον εαυτό της, αποκομμένη από τα πράγματα του κόσμου. Χαρακτηριστικός είναι ο τρόπος που βλέπει την ποιητική του Μίλτου Σαχτούρη ο Στέφανος Ροζάνης, όταν γράφει: «Θα μπορούσα να επαναλάβω, χωρίς καμιά υπερβολή, τη ρήση του Hofmannstahl: “Δεν είναι οι λέξεις που βρίσκονται μέσα στην εξουσία των ανθρώπων αλλά οι άνθρωποι βρίσκονται μέσα στην εξουσία των λέξεων”. Η εξουσία των λέξεων είναι πράγματι η πλέον κινδυνώδης κατάσταση προς την οποία προσβλέπουν οι ποιήσεις του Μίλτου Σαχτούρη και είναι επί πλέον αυτή η εξουσία που συγκροτεί το ποιητικό γεγονός ως διακινδύνευση του νου και των αισθήσεων. Έγγραφα παλιότερα για τον Σαχτούρη ότι το ποιητικό του εγχείρημα συγκροτείται ως διαρκής διακινδύνευση, όταν η ουσία η ποιητική αναδύεται και επιβάλλεται ως κυρίαρχος μοναδικός, ως μοναδικός αφέντης των πραγμάτων και των λέξεων που δεν σημαίνουν τα πράγματα (το παιχνίδι του σημαίνοντος και του σημαινομένου ήταν και παραμένει εκτός ποίησης), αλλά που είναι οι ίδιες πράγματα, δηλαδή σάρκα από τη σάρκα και αίμα από το αίμα των πραγμάτων. Επαναλαμβάνοντας τώρα αυτή την εναίσθηση σκέφτομαι ότι εδώ ακριβώς βρίσκεται η

εξουσία των λέξεων του Σαχτούρη και ότι μάλιστα το παράδοξο και το αλλόκοτο που εκτυλίσσονται οι ποιήσεις του προκύπτει από αυτή την εξουσία, αφού οι λέξεις - πράγματα εισβάλλουν στον κόσμο του νου και στον κόσμο των αισθήσεων αποικιοποιώντας τους ή μαγεύοντάς τους και αναδημιουργώντας τους στην κλιμακα του αλλόκοτου, δηλαδή του οικείου, το οποίο κάτω από τη μαγική εξουσία των λέξεων γίνεται ανοίκειο και τρομακτικό. (...) αυτός ο επιάλτης του Καρτεσιανού μας καθρέφτη διαβάσει τον κόσμο ανάποδα και τον αντανakλά μέσα στα ποιητικά συνθέματα του Σαχτούρη, εις βάρος της βεβαιότητας του καθρέφτη: είναι το αρνητικό του κόσμου, είναι το αρνητικό των λέξεων του κόσμου και της γραφής του, είναι μια κινηματογραφική ταινία του κόσμου που ξεκινά από το τέλος και τελειώνει στην αρχή. Όλες οι ποιήσεις του Μίλτου Σαχτούρη διακατέχονται από αυτό το ανάποδο πάθος, δημιουργώντας το μέσα του κόσμου έξω και το έξω του κόσμου μέσα. Και είναι αυτή η μοναδική προοπτική τους. Για τούτο οι ποιήσεις του Σαχτούρη δίκαια χάνουν τη θέση τους μέσα στην ιστορία της ποίησης, μη δυνάμενες να ενταχθούν σ' αυτή την ιστορία, και δίκαια κερδίζουν την ουρανό-τητά τους ως ποίηση της ποίησης.» (Στέφανου Ροζάνη, «Ο αλ-

λόκοτος κόσμος του Μίλτου Σαχτούρη», *Αυγή*, 3 Απριλίου 2005.)

Δεν προτίθεται τούτη τη στιγμή να αντικρούσω αυτή τη γενική τοποθέτηση που θέλει τον ποιητικό κόσμο του Σαχτούρη εξωτικό και «αλλόκοτο». Δυο πράγματα μόνο θα σημειώσω. Πρώτον, δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι η ποίηση δεν γίνεται με μεμονωμένες λέξεις, αλλά είναι πάντα κάτι περισσότερο, διαπλοκή ονομάτων και ρημάτων ή σύνολα λέξεων τα οποία υπερβαίνουν ως ποιότητα το άθροισμα των μονάδων τους, και δια των οποίων *περαίνεται*, με την πρωταρχική σημασία του όρου, μια διαδικασία, ολοκληρώνονται ως σημασία, τελειούνται, οι λέξεις σε προτάσεις που δεν λένε, αλλά σημαίνουν. Και δεύτερον, για να κλείσω: υπάρχει μια διάσταση που νομίζω δεν έχει προσεχθεί όσο θα έπρεπε, στην ποίηση του Σαχτούρη: κάποτε η υπαρκτή πραγματικότητα εισβάλλει ακάθεκτη κυριολεκτικά στην ποίησή του, με εικόνες αληθινές, της εξωτερικής, γυμνής πραγματικότητας, που όμως δεν τις αναγνωρίζουμε ως τέτοιες, επειδή παραμένουμε δέσμιοι της ιδέας ότι ο ποιητής υποχρεωτικά «ζει πιο πέρα» από αυτά που συμβαίνουν κάθε μέρα γύρω μας. Η ποίησή του αντανακλάται τότε μέσα σε αυτές τις εικόνες ως «η πραγματικότητα της πραγματικότητας», ιδωμένη όχι τόσο με τον τρόπο που τη βλέπουν τα μάτια των τρελών, αλλά με τον τρόπο που τη βλέπουν τα μάτια των μικρών παιδιών που, κατά τον ποιητή, «μέχρι και οι κούκλες τους έχουν μαυρίσει από τον τρόπο».

Έτσι, *ο άνθρωπος που τον σέρνουν από τα μαλλιά, και η οβίδα στη φάτνη του μικρού Χριστού, και αυτοί που πέφτουν κλαίγοντας από τα παράθυρα, και οι γυμνοί στα κεραμίδια, και η γυναικά που της παιδεύουν τα πόδια κάτω απ' τα φουστάνια, και*

Ο Μίλτος Σαχτούρης το 1941.

οι καπνοδόχες που απομέσα τους φεύγουν οι καπνοί των πεθαμένων, και ο άρρωστος δίχως κρεβάτι, κι ο άντρας δίχως πόδια σε μια καρέκλα με ρόδες, και οι λάσπες, τα λεμόνια, οι τενεκέδες στο νερό μες' στο λιμάνι, και τα εκρηχτικά τριαντάφυλλα που σκάζαν και ματώνανε τα χέρια, και οι διάβολοι που αναποδογυρίζαν πτώματα με την πηρούνα (Άλφονς), και η Ουράνια απάντηση (στον Γκαγκάριν): Όταν ταξίδεψα στον ουρανό ποτέ μου δε συνάντησα τον αστροναύτη, και πλείστες όσες σαχτουρικές εικόνες, δεν βρίσκονται τόσο μακριά μας όσο φανταζόμαστε, δεν κείνται σε ένα σύμπαν αποστερωμένο και «ποιητικό», δεν συμβολοποιούν ούτε αφυλοποιούν το πράγμα όσο θα μας βόλευε να πιστεύουμε, και μπορούμε να τις συναντήσουμε ανά πάσα στιγμή μπροστά μας, στην αληθινή, υλική τους υπόσταση. Κάποτε μάλιστα δεν υποτυπώνουν απλώς, αλλά προτυπώνουν, προοικονομούν όψεις του πραγματικού. Αυτό δεν αποτελεί κάτι παράδοξο ή εξαιρετικό, επειδή ό,τι συνήθως ονομάζουν ενόραση, επίσης ανήκει στη λειτουργία της ποίησης.

Προς απόδειξιν των πιο πάνω επικαλούμαι τη μαρτυρία ενός ποιήματος του Σαχτούρη από τη

συλλογή *Ο περίπατος* (1960), που μπορούμε να το διαβάσουμε ως υποτύπωση του θεάματος που αντίκρισαν οι αμερικανοί επιστήμονες όταν, πέντε χρόνια μετά την πυρηνική δοκιμή στα νησιά Μικίνι του Ειρηνικού, της 1ης Μαρτίου 1954, αποβιβάστηκαν επί τόπου για να μελετήσουν τις συνέπειες της έκρηξης. Οι εφημερίδες της εποχής περιγράφουν χωρίς να κρύβουν τίποτε το τερατώδες τοπίο που αντίκρισαν οι αμερικανοί επιστήμονες. Μεταξύ άλλων είδαν ψάρια ζωντανά, που είχαν μεταλλαχθεί σε δενδρόβια πλάσματα της στεριάς:

Η ΚΑΚΗ ΕΙΚΟΝΑ

Σκάζανε αυγά
κι έβγαιναν στον κόσμο
άρρωστα παιδιά
σα σπασμένα άστρα
μαύρα περιστέρια
διώχνανε τον ήλιο
με κακές πετσέτες
μ' άχαρες στριγγιές
έβραζε η θάλασσα
καίγαν τα πουλιά της
τα διωγμένα ψάρια
κλαίγαν στο βουνό
κι ένα λυσσασμένο
κόκκινο φεγγάρι
ούρλιαζε δεμένο
σα σφαγμένο βόδι.

Ξαπλωμένος στο κρεβάτι μετρώ τους αμέτρητους θανάτους μου

του Κώστα Κρεμμύδα

Από αριστερά:
Διαλεχτή
Ζευγώλη Γλέζου,
Γιάννα Περσάκη,
Μίλτος
Σαχτούρης,
1988.

1. Ένα από τα
ωραιότερά μου
βιβλία «Με το
πρόσωπο στον
τοιχο» (1952)
πούλησε πέντε
αντίτυπα! Έτρεχα
στα βιβλιοπωλεία
να δώσω βιβλία και
τα πιο πολλά τα
επέστρεφαν,
παραδεχόταν απλά
(Καθημερινή,
20.2.2000),
απομυθοποιώντας
συνειδητά το έργο
του.

2. Για να
αισθάνεται
συγγενής και
όμοιος με αυτούς
τους νέους,
αποφάσισε κάποια
μέρα, σε
προχωρημένη
ωριμότητα, να
τρυπήσει το αφτί
του και να φορέσει
ένα ασήμαντο και
ευτελές
σκουλαρίκι.

Κεφάλι μου γεμάτο όνειρα
χέρια μου γεμάτα λάσπη

Όχι όχι τέλειωσε δεν υπάρχει
σωτηρία

Ο ποιητής είναι άχρηστος,
ένα είδος πολυτελείας.
Βοηθάει μόνο ορισμένους
ευαίσθητους να ξεπερά-
σουν τις δυσκολίες που
'χει αυτή η ζωή, έλεγε ο Μίλτος
Σαχτούρης σε συνέντευξή του
στον Στάθη Τσαγκαρουσιάνο (*Η
Αυγή*, 6.11.1983), θέτοντας με
σαφήνεια τα όρια της μάλλον ευ-
θύγραμμης πορείας του. Αν προ-
σθέσουμε την αυτονόητη αλλά
ωφελίμως υπομνησθείσα φράση
του: «ποτέ δεν σκέφτηκα να εξη-
γήσω τα ποιήματά μου», τότε
ορίζουμε τις περιορισμένες προ-
ϋποθέσεις της παρέμβασής μας.

Για τον Μίλτο Σαχτούρη, όπως
άλλωστε και για τη σύντροφό
του ζωγράφο Γιάννα Περσάκη,
με την οποία συνέδεσε την πο-
ρεία του τα τελευταία σαράντα

χρόνια, η περιπέτεια της ποίη-
σης και αντίστοιχα της ζωγραφι-
κής, ήταν μια απλή καθημερινή
διαδικασία στενά συνυφασμένη
με τις λουπές βιοτικές τους ανά-
γκες. Χωρίς ιδιοτελείς προθέ-
σεις, δεσμεύσεις, παραχωρή-
σεις, αγωνιώδεις προσμονές, ή
ασφικτικούς κανόνες και σχη-
ματοποιημένες σταθερές επέλε-
ξαν, αντί να προσχωρήσουν στο
καλλιτεχνικό κατεστημένο, να
διαμορφώσουν οι ίδιοι τους
όρους της δικής τους πρότασης,
του δικού τους παιχνιδιού. Μια
αβίαστη πορεία που καθώς δεν
υπηρετούσε βραχυπρόθεσμους
ή μακροπρόθεσμους στόχους,
ανειλημμένες υποχρεώσεις και
μεγαλόπνοα επιτεύγματα¹, τους
παρείχε πλήρη ελευθερία κινή-
σεων – αναγκαία προϋπόθεση
μιας απελευθερωμένης τέχνης,
που σε μεγάλο, αν όχι αποκλει-
στικό βαθμό, στηρίζεται στο
δράμα του δημιουργού κι όχι στο
μάρκετινγκ της αγοράς και των
αγορέων.

Μια τρίτη παράμετρος στην
ποίηση του Σαχτούρη, που σε
σημαντικό βαθμό ισχύει και για
τη ζωγραφική της Περσάκη, εί-
ναι τα λόγια του ποιητή που μας
αφορούν, τον καθένα χωριστά:
«εκείνο που με ικανοποιεί πε-
ρισσότερο από όλες τις κριτικές
και τα γραφόμενα είναι οι ομο-
λογίες μερικών νέων παιδιών²,
ότι βρίσκουν στην ποίησή μου
κάποιον που συμπάσχει μαζί
τους». Μια φράση που αιτιολο-
γεί και την προσωπική σχέση με
την ποίησή του, ήδη από τα πρώι-
μα φοιτητικά μας χρόνια. Γιατί
για μας, μια γενιά μεσαίας ή και
εργατικής τάξης, που προσπά-
θηκε να προσεγγίσει τα νέα και
ελπιδοφόρα, όπως τα φανταζό-
μασταν τότε, κοινωνικά, καλλι-
τεχνικά και πολιτικά δρώμενα,
δίχως τις ιδιαίτερες εμπειρίες,
τα πολυσύνθετα διαβάσματα,
την ευρωπαϊκή καλλιέργεια και
τους μαξιμαλιστικούς στόχους,
επιβαρυσμένοι από τη λογοκριμέ-
νη και ελλιπή παιδεία, προϊόν
των χουντικών επεμβάσεων και
του σκοταδιστικού ελληνοκε-
ντρισμού μας, αλλά με θέληση
συμμετοχής σε έναν άλλο κόσμο
που αγνοούσαμε, δίχως αυτό να
μας εμποδίζει να τον ονειρευό-
μαστε, το έργο του Σαχτούρη ήρ-
θε να συνδράμει τις ανησυχίες
μας, να ενδυναμώνει τις αντι-
στάσεις μας και να αποτρέψει
τον κίνδυνο του μελλοντικού
εφησυχασμού μας. Γιατί η ποίη-
σή του, που θα μπορούσε να δια-
βαστεί, τουλάχιστον ως προς το
περιεχόμενο της, ως συνέχεια

αυτής του Καρυωτάκη των γυμνασιακών μας χρόνων, παρέμενε βατή, καθαρή, ευνόητη. Μια άλλη ποιητική προοπτική, δίχως τις απλές ή και απλοϊκές συνθέσεις των νεοελληνικών αναγνωσμάτων, διαλεγόμενη με τον ακροατή της με έναν τρυφερό λόγο και μια πρωτοπόρα αλλά ελεγχόμενη γραφή, που σου επέτρεπε να καταστείς συμμετοχός και συν-γραφέας. Γιατί ο Σαχτούρης αφήνει πολύτιμο χώρο αναπνοής και ανάπλασης στον αναγνώστη, δεν περιορίζει τα όρια της πρόσληψής του, δεν θέλει νάρκισσα να σου επιβάλει το τέλειο ποίημα, δε σε φοβίζει με τις γνώσεις και δε σε αποτρέπει με το δυσνόητο των λέξεών του. Δε χρειάστηκε να καταφύγει σε πόδες, εξυπνακισμούς και λεξιλαγνίες, που ενδεχομένως εντυπωσιάζουν αλλά αποστερούν το αίσθημα της αλήθειας που οφείλει να εκπέμπει ο ποιητικός λόγος. Αυτή η ειλικρινής σχέση που αποκαλύπτει τις αδυναμίες, την αμηχανία, το φόβο, την αμφιβολία του εγχειρήματος: «δεν έχω γράψει ποιήματα, μόνο σταυρούς σε μνήματα καρφώνω», μεταμορφώνοντας τον ποιητή από απόμακρο παντοκράτορα σε καθημερινή ασημαντότητα: *Το καφενείο που πίνω τον καφέ μου/ είναι άδειο/ μόνο εγώ υπάρχω/ έτσι το καφενείο είναι τελείως άδειο/ γιατί ούτε εγώ υπάρχω.*

Δε χρειάστηκε επομένως να βασανίσει το υλικό του, δεν αναζήτησε τα πομπώδη νοήματα, δεν έκανε επίδειξη πνεύματος: απλές και γνώριμες οι αναφορές του στον Ρίλκε, τον Κάφκα, τον Αρθούρο Ρεμπώ, αλλά και στον επαναστάτη άγιο βασιλιά τρελό «αδελφικό [του] φάσμα Ντύλαν Τόμας»: *με δέος και θάμβος μαζί σε χαιρετίζω/ που τόσο νέος ήξερες/ φωτιά να βάζεις μες στις λέξεις/ να τις πυροδοτείς κι αυτές με κρότο και με Θεό μαζί/ να εκρηγγνυνται στο αχανές. Μια*

Το διαμέρισμα του Μίλτου Σαχτούρη στην οδό Μηθύμνης 14. Φωτό Λευτέρης Ξανθόπουλος.

εμφανής στόφα ανατροπεία, ένας υποσυνείδητος θαυμασμός-παράλληλισμός, από έναν άνθρωπο που δε διεκδίκησε δάφνες επαναστάτη παρά το απόλυτο και αντισυμβατικό, σε όρια αυτοκαταστροφής, της ζωής του: καταγόμενος από την ιστορική οικογένεια του υδραίου ναυάρχου Γεωργίου Σαχτούρη, δημότης αλλά ουδέποτε επισκέπτης της κοσμοπολίτικης νήσου³, σάμπως να θέλησε να διακόψει κάθε συνέχεια του νήματος παραμένοντας μετέωρος και μόνος – *Η Ύδρα είναι μια φραγκοσυνιά/ γεμάτη πυρετό όνειρα κι αγκάθια/ κι όπου γυρίσω βλέπω όλα κίτρινα/ και δε μπορώ να κοιτάξω τα παράθυρα/ γιατί μέσα περνούνε/ βάρκες φαντάσματα/ φαντάσματα καϊκια*. Αρνούμενος να διαχειριστεί μια αλλότρια αίγλη, οδηγούμενος σε αντίστροφη πορεία ήδη από το ξεκίνημά του στις 29 Ιουλίου 1919: *αποφράδα ημέρα της μη γεννήσεώς μου*, κατάφερε να επιβληθεί ατομικά μέσω του έργου του, προχωρώντας ταυτόχρονα σε έναν υποσυνείδητο εξορκισμό του ριζικού του. Με τις 14 συλλο-

γές του να αποτελούν ένα ενιαίο ποίημα⁴, «μια συνεχή αυτοβιογραφία, σαν ένα είδος υποσυνείδητου ημερολογίου της ζωής μου», αλλά και μια εξομολόγηση του συνειδητού, με όλες τις συνέπειες της επιλογής του, ο Σαχτούρης κατάφερε να αγγίξει τα όριά του: – *Το πήρα απόφαση – έλεγε/ το πήρα πια απόφαση/ θα ζήσω μέσα στους πνιγμένους/ και μέσα στους λεπρούς* («Ο άγιος»).

Τρίτο και οριστικό τέλος για τον «ποιητή με ένα ρήγμα βαθιά στην καρδιά», μετά τη γέννησή του – *Δεν είχα τύχη σήμερα/ αύριο θα ξανάρθω* –, και τον απελευθερωτικό θάνατο του πατέρα του που σηματοδότησε την καύση των νεκρών (σπουδών) και την επικράτηση της άλλης ζωής, επέφερε ο θάνατος, τον Ιούνιο του 1955, της μητέρας του Αγγελικής Παπαδήμα. Το γκρέμισμα της μονοκατοικίας Ιθάκης και Κωλύμνου σήμανε το νέο ξεκίνημα, που προϋπέθετε το νέο τέλος. Δε χρειάστηκε να μετακινηθεί ιδεολογικά και χωροταξικά: λίγα τετραγωνικά ως την Κυψέλη και τη Φωκίωνος

3. Μόνο τον Πόρο συνήθιζε να επισκέπτεται, για να ατενίζει τα απέναντι πατρογονικά του κτήματα και να ενεργοποιεί στο ελάχιστο, όσο του χρειαζόταν, τις μνήμες του.

4. Συχνά επανέρχεται ευθέως με ποιητικές αναφορές, κάνοντας λόγο για ποιήματα που είχε ήδη γράψει στο παρελθόν, επιβεβαιώνοντας τη θέλησή του στην αδιάπτωτη αυτή συνέχεια: *Ντύλαν Τόμας, νεκρός βέβαια και άγιος και τρελός, όπως το έχω ξαναπεί, ή αλλού: Γεμάτο το λιμάνι του Πειραιά από μεγάλα/ άσπρα καράβια σαν κι αυτά που μνημονεύω/ στο*

Νέγρη και μετρημένα ποιήματα που μοιάζουν επαναλαμβανόμενα: *όταν σβύνω το φως έρχεται ο θάνατος και μου φιλά τα χέρια, Θεέ μου δώσε μας ένα θάνατο ειρηνικό* (σ. 46, β' τόμος), *εδώ και σαράντα χρόνια ο θάνατος στέκει πλάι μου/ έζησα κοντά στους ζωντανούς ανθρώπους/ όμως η καρδιά μου ήταν πιο κοντά/ στους άγριους αρρώστους με τα φτερά/ στους μεγάλους απεριόριστους τρελούς/ κι ακόμα στους θαυμάσιους πεθαμένους. Ο θάνατος είχε βάλει στόχο την αυλή μου. Η τέταρτη παράμετρος της επικράτησης του Σαχτούρη στα ποιητικά μας πράγματα: ο θάνατος: απλός, καθαρός, ολοσπρόγγυλος, κρυστάλλινος, παρών ήδη από το πρώτο ποίημα της πρώτης του συλλογής, («Η δύσκολη Κυριακή», από τη συλλογή *Η Λησμονημένη*, 1945), έως «Τα απελπισμένα ρολόγια», της τελευταίας του (*Ανάποδα γυρίσαν τα ρολόγια*, 1998). Χρώματά του το μαύρο και κόκκινο (να παραπέμπουν στη ρουλέτα; πάντα με τη διάσταση της πρόκλησης στην τύχη, δηλαδή την επιδίωξη της απώλειας-ήττας;). Μια αντίφαση, που θα 'πρεπε να μας απασχολήσει κάποτε, συνιστούσαν από τη μια οι διθυραμβικές πολιτικές κορώνες και από την άλλη η πεισιθάνατη ατμόσφαιρα σε πολλές από τις μουσικές της εποχής, τις μπαλάντες, τις μπουάτ, τις θεατρικές επιλογές, τους πειραματισμούς στον κινηματογράφο, τις εικαστικές δημιουργίες. Λες και προμάντευαν τη μελλοντική υποχώρηση και το σύγχρονο κοινωνικό αδιέξοδο. Με τη βαθιά θλιμμένη ποιήσή του, ο Σαχτούρης ήρθε να ενσωματώσει όλη αυτή την αντίφαση της μεταπολιτευτικής γενιάς και την τραγική κατάληξη μιας μόλις γεννημένης ελπίδας, ένα δεύτερο ανάλογο του Μανόλη Αναγνωστάκη κι ενδεχομένως του Μιχάλη Κατσαρού, δίχως*

τον επαναστατικό ποιητικό αναρχισμό του τελευταίου. Και δεν ήταν μόνο η θανατερή εφειβεία μας που ανατροφοδοτήθηκε από την ποίησή του, ήταν αυτή η βαθιά οργή μας για όσα διαισθανόμασταν να μας ξεφεύγουν, ανήμποροι να τα εμποδίσουμε και να τα αποτρέψουμε: σπασμένα φλιτζάνια, ένα φίδι τυλιγμένο στο λαιμό, ένα δέντρο χωρίς ανθούς, στο στήθος φυτρώναν κοπάδια μαργαρίτες, σπαρμένοι μες στις παπαρούνες πέντε θάνατοι, *ανάμεσα σε σκιές, φαντάσματα, φωνάζει ο σκελετός μου/ — Ζήτω!/ θέλει το φάντασμά του. Η φθορά, με τα κεριά όλων των προδομένων/ που βάδισαν στο θάνατο ανάμεσα στα χαμομήλια, τις αμυγδαλιές, τα γαρίφαλα, τα κυπαρίσσια. Λουλούδια, πουλιά και αίμα*⁵ τα συστατικά της ποίησής του, με «το σπίτι» να διεκδικεί συχνά το συμβολισμό της εστίας, όχι ως ασφάλειας και συνέχειας του παρόντος, αλλά ως συστατικό ρήξης κι ανάμνηση, δηλαδή ως απώλεια στο χθες. Με περισσότερα τα ολιγόστιχα ποιήματα να διατηρούν άσβεστο τον ποιητικό ρυθμό μιας απλής αναγνωρίσιμης φόρμας, μιας δήθεν αυτόματα πρωτόλειας γραφής που αναδεικνύει στη συνέχειά της τις ποιητικές αρετές του, ο Σαχτούρης επιλέγει να διαλέγεται εμφανώς με τους αναγνώστες του, άλλοτε προκαλώντας με το αυτονόητο και άλλοτε επαναλαμβάνοντας το ειπωμένο: *Ο φίλος έχει ένα περίστροφο/ εγώ έχω μια κιθάρα/ όταν οπλίζω την κιθάρα/ το περίστροφο παίζει μιαν εξαίσια μουσική/ όταν σκοτώνω με την κιθάρα. Μέσα από συχνές αντιποιητικές επαναλήψεις λέξεων, φράσεων και ονομάτων σε κατακόρυφη διάταξη: [«η λησμονημένη είναι» (επανέρχεται 11 φορές στο ίδιο ποίημα), «δεν είναι αυτό» (7 φορές), «Θε μου να σφάξουμε το μαύρο κόκορα» (3*

*φορές), δε φταίει το φεγγάρι για την πίκρα μας/ δε φταίει το φεγγάρι για τους λεμονανθούς/ δε φταίει το φεγγάρι για τα χελιδόνια/ δε φταίει το φεγγάρι για την Άνοιξη και τους σταυρούς, «η οικογένεια Στουπάθη» (7 φορές)], ο Σαχτούρης προκαλεί τεχνικά, αδιαφορώντας για το αισθητικό αποτέλεσμα, επιδιώκοντας ουσιαστικά να καταστήσει σαφή την ένταση των αισθημάτων του, τον ασφυκτικό του λόγο και τον καταλυτικό του περίγυρο. Πρόκειται για συντεταγμένες (ή ασύντακτες, θα πρόσθετα) του ατομικού χώρου και της ιδιωτικής περιπέτειάς του, όπως το προοιόρισε ο Γιάννης Δάλλας (*Ο ποιητής Μίλτος Σαχτούρης*, Κέδρος 1997).*

Μια αδήριτη μελαγχολία στρογγυλεμένων στίχων, «τα χρόνια μας περνούν μέσα στην αγωνία», κράτησαν άσβεστη τη φλόγα στο πυρακτωμένο εξαγωνομετρικό κεφάλι του ποιητή, που φρόντισε να αποσαφηνίσει τις επιλογές του: «δεν είναι τύχη ότι ζω πιο πέρα». Ενσυνειδήτα επώδυνη η ποίηση του Σαχτούρη ήρθε να τραγουδήσει⁶ το βέβαιο τέλος του με τη γενναιότητα που προϋποθέτει το στοίχημα της ζωής: *—Δεν ξέρουν ποιος είμαι/ —Δεν ξέρουν τ' όνομά μου/ Μ' έχουν ξεχάσει*

Ένα τέλος που ήρθε γρηγορότερα και φυσικότερα από τις κρατικές διατυπώσεις των δημοτολογίων της 29ης Μαρτίου 2005, διαβιβασμένο αρμοδίως μέσω των υλικών της ποίησης, το μόνο περιουσιακό στοιχείο που διέθετε, και αφιερωμένο στην κόρη του εγγύτερου συντρόφου του και συμπαίκτη, στην Εύα Περασάκη:

Και λέει το καράβι:

*—Κουράστηκα
θέλω να κοιμηθώ
όμως η νύχτα είναι βαθιά
όμως η νύχτα είναι σκοτεινή
και δίχως ψάρια*

τελευταίο ποίημά μου στα «Εκτοπλάσματα» (σ. 68, β' τόμος).
5. Ματωμένο μισοχάρι, τα φύλλα βράφονται στο αίμα, ανιάκια με νερό παράσερναν το αίμα, ματωμένη νεότητα, γυρίζω ματωμένους, ματωμένους κήπους, μια ματωμένη πέτρα στον εγκέφαλό του.
6. Κρυμμένος/ μέσα στο θάνατό μου / τραγουδώ.

Το δράμα της Ιστορίας στην ποίηση του Σαχτούρη

του Κώστα Καραβίδα

*Δεν έχω γράψει ποιήματα
μέσα σε κρότους
μέσα σε κρότους
κύλησε η ζωή μου
Μ. Σαχτούρης*

Ο Σαχτούρης, προδήλως, από την πρώτη του κιόλας ποιητική στιγμή «πολιτογραφείται» στους ποιητές των οποίων η έμπνευση πηγάζει από προσωπικές εμμονές. Ανάμεσα στα πολλά και βασανιστικά που απασχολούν τη συνείδησή του (το σπίτι, η νοσταλγία, ο θάνατος), διακρίνεται η εμμονή του στην Ιστορία. Τα ακρωτηριασμένα σώματα στην ποίηση του Σαχτούρη αντανακλούν τη θρυμματισμένη εικόνα του κόσμου μας. Τα γκραν γκινιόλ σκηνικά, με το αίμα, την απώλεια και το θάνατο πανταχού παρόντα, στιγματίζουν το υπαρξιακό δράμα του κατακερματισμένου και τραγικά μοναχικού ατόμου στην Ελλάδα του μεταπολέμου. Αυτή η ίδια η Ιστορία, στην εξαυλωμένη και άκρως πνευματοποιημένη μορφή της, δεν αποτελεί φόντο, δηλαδή το διακοσμητικό περίγραμμα μιας χυμώδους και χειμαρρώδους συναισθηματικής εκροής. Η Ιστορία για τον Σαχτούρη είναι η σύγχρονη-τραγωδία. Ο θάνατος χτίζει την Ιστορία. Και ο ποιητής ξύνει τις ανοιχτές πληγές της:

*Η πληγωμένη Άνοιξη τεντώνει τα λουλούδια της
Οι βραδινές καμπάνες την κραυγή τους
Κι η κάτωσπερη κοπέλα μέσα στα γαρίφαλα
Συνάζει στάλα στάλα το αίμα
απ' όλες τις σημαίες που πονέσανε
από τα κυπαρίσσια που σφαχτήκαν
για να χτιστεί ένας πύργος κατακόκκινος*

Ο Σαχτούρης αναγιγνώσκει τη μεταπολεμική ιστορία του τόπου μας με τρόπο ριζοσπαστικό. Υποψιασμένος και προκλητικός, με πίστη στην αξία της λοξής ματιάς, δεν διοχετεύει τα εκρηκτικά μίγματα της υπερθερμασμένης συνείδησης και του υποσυνειδήτου του σε άγονους ιστορικούς δογματισμούς. Χωρίς άκαιρους ηρωισμούς, χωρίς κραυγές και ιδεολογικές κορόνες, χωρίς αυτάρεσκη

Στους Δελφούς
τον Δεκέμβριο
του 1957
(φωτογραφία Άρη
Κωνσταντινίδη).

διάθεση και επικό ναρκισσισμό, αλλά προσεγγίζοντας την Ιστορία από τη δραματική της πλευρά. Με τις οδύνες και τις ωδίνες της. Γυρίζει ανάποδα τα ρολόγια του κανίβαλου τρόμου που λέγεται χρόνος και συνομιλεί όχι με τους ήρωες και τους πρωταγωνιστές της αλλά με το κατασπαραγμένο σώμα της:

*βλέπω
αυτό το μεγάλο χιονισμένο φέρετρο
που ρίχνουν κάθε μέρα με κρότο
πάνω του πρόκες
κι επιμένουν
να τ'ονομάζουν
ΓΗ*

Το βλέμμα με το οποίο παρατηρεί δεν είναι το βλέμμα των ηττημένων. Είναι το βλέμμα των περιθωριοποιημένων. Κι αυτό γιατί η καρδιά του ήταν

πάντα πιο κοντά στους άγριους άρρωστους με τα φτερά/ στους μεγάλους απεριόριστους τρελούς/ κι ακόμα στους θαυμάσια πεθαμένους. Γράφει ποίηση στους συγγερούς καιρούς/ που και οι κούκλες των μικρών παιδιών/ μαυρίζουν από τρόμο. Κατοχή, Εμφύλιος, μεταπολεμική αβεβαιότητα, το δράμα των κυνηγημένων, η άξενη πατρίδα, η ανελευθερία, τα αδιέξοδα της δημοκρατίας, ολόκληρη η ιστορική διαδρομή της Ελλάδας μετά το 1945 εμπλέκεται στην ποίηση του Σαχτούρη. Μάρτυρας των καιρών του με τη διττή σημασία του όρου, δηλαδή αυτού που «είδε» αλλά και εκείνου που «πόνεσε», όπως εύστοχα έχει παρατηρήσει ο Κ.Γ. Παπαγεωργίου, συλλαμβάνει την ιστορική εξέλιξη πενήντα χρόνων υπό το πρίσμα των αντιφάσεών της:

*Κεφάλι μου γεμάτο όνειρα
χέρια μου γεμάτα λάσπη*

*Κύματα Κυριακής τα μάτια μου
κύματα μοναξιάς τα χέρια μου*

*τι μαύροι που είναι οι άνθρωποι
τι καθαρά που είναι τ' άστρα*

Από τα Δεκεμβριανά, όταν από τα σκοτεινά παράθυρα/ όλοι πυροβολούσαν, περνά στην εμφύλια τραγωδία, με τους «Ετεοκλήδες» και τους «Πολυνείκηδες», όταν ο νεκρός δεν είναι ο Οιδίποδας/ είναι ο Ηλίας της λαχαναγοράς. Από την Ελλάδα του '50 μέσα στο άρωμα της φωτιάς και του καπνού, στην Ελλάδα της δικτατορίας, όταν οι Έλληνες είχαν στα μάτια δεμένα κουρέλια και βρίσκονταν με ραμμένο το στόμα πληγή. Και από τους επίδοξους σωτήρες της Μεταπολίτευσης με κεφάλια λάμποντα/ βέλη αναστάσιμα/ ωραίες/ στρογγυλές ιδέες/ σάπια κεφάλια/ γεμάτα/ χαρτονομίσματα, στην σκληρή πραγματικότητα του σήμερα:

*Οι άνθρωποι εδώ γενήκαν ένα με την πέτρα
χτυπούν την πέτρα και σκίζουνε τα σπλάχνα τους
απορούν κι ούτε που ξέρουν πού να κλάψουν*

Η Ιστορία εμφιλοχωρεί στο έργο του υποδορίζω, διαγωνίως και υπογείως. Αλλά και ο Σαχτούρης εισχωρεί στο σώμα της Ιστορίας παραβιάζοντας τις καλά μανταλωμένες θύρες των ιστορικών. Άλλωστε γιατί πρέπει απαραίτητως ο ιστορικός να ξέρει περισσότερα πράγματα για την Ιστορία; Ο Σαχτούρης δεν αναλώνεται σε επικές μεγαλοστομίες, όπως οι ευεπίφοροι σε μεγαληγορίες ομότεχοι της γενιάς του. Προφανώς τον συνδέουν κοινά οράματα και αγωνίες με εκείνους. Όμως ο Σαχτούρης με την ποίησή του δεν θέλει να μιλήσει,

πολύ περισσότερο δεν θέλει να φωνάξει. Θέλει απλώς να δείξει. Δεν ονοματίζει, οι «ήρωες» του δεν είναι σεσημασμένοι, δεν περιγράφει ρεαλιστικά το δράμα της εποχής του, δεν κατασκευάζει ποιητικά ενσταντανέ αλλά ως αυθεντικός καλλιτέχνης παραμένει μοναχικός και αουστράτευτος απ' αρχής μέχρι τέλους:

*και τον τόπο αυτό πώς να φωτογραφήσουν
είναι ο τόπος της υποκρισίας
είναι η χώρα που παραμονεύουν
παιδιά που 'χάσαν την αγνότητά τους*

Νομίζω ότι ο αποφθεγματικός ορισμός του Καρούζου για τα ποιήματα (*πολλοί τα βαλσαμώνουν ως μηνύματα/ εγώ τα λέω ενθύμια φρίκης*) με σαφείς αιχμές προς τη «στρατευμένη» ποίηση, δικαιώνεται απόλυτα στην ποίηση του Σαχτούρη. Τι άλλο είναι τα ποιήματα του Σαχτούρη παρά «ενθύμια φρίκης»; Τι άλλο είναι παρά η αντίδραση του πνεύματος στον μαρασμό, η αντίδραση μιας ευαίσθητης συνείδησης στην αποκρουστική όψη του προσώπου του σύγχρονου μαζανθρώπου. Πρόκειται, όπως εύστοχα επισήμανε ο Λυκιαρδόπουλος μιλώντας για τον Σαχτούρη, για «μια συνείδηση που δεν εποπτεύει αλλά υφίσταται την πραγματικότητα». Θα πρόσθετα δανειζόμενος το γνωστό σίχο του Αναγνώστᾱκη: *το ρήμα που ταίριαζε στην περίπτωσή του ήταν: βουλιάζω.*

*Δεν έχω γράψει ποιήματα
δεν έχω γράψει ποιήματα
μόνο σταυρούς σε μνήματα
καρφώνω*

Αν ο Σαχτούρης χλευάστηκε, αγνοήθηκε και απαξιώθηκε τόσο από την ακαδημοποιημένη όσο και από την αριστερή κριτική των χρόνων του, αυτό δεν οφείλεται μόνο στον «παράδοξο» χαρακτήρα των ποιημάτων του και τους εγγενείς αστιγματισμούς της κριτικής εν γένει, αλλά και στην προκλητική αντιμετώπιση της σύγχρονης του ιστορίας. Τηρουμένων των αναλογιών ο Σαχτούρης υπήρξε ένας «αναρχικός» ποιητής. Οι ποιητικές του μεταμορφώσεις επιβεβαιώνουν την ανατρεπτική του πρόθεση να χρωματίσει και έτσι να ξαναχτίσει το σύμπαν από την αρχή. Ευτυχώς υπήρξε ένας Αλ. Αργυρίου και μια Νόρα Αναγνώστᾱκη για να ξεθολώσουν τα νερά της θλιβερής φιλολογίας μας και να φέρουν στον αφρό τον ποιητή Μίλτο Σαχτούρη.

*κι ό,τι το καλό
σ' αυτόν τον άγριο κόσμο
κινδυνεύει*

Στα σημερινά θολωμένα νερά της φιλολογίας μας, με την ποίηση να μην πουλάει, να μην διαβάζεται και να μην συζητιέται, η δική μας γενιά, που δεν πρόφτασε το ξέσπασμα της Ιστορίας, βλέπει στην ποίηση του Σαχτούρη έναν σύμμαχο. Στην εποχή της τηλεοπτικής ευκολίας, της αποθέωσης της εικόνας και της υποχώρησης του λόγου, *ας μη το κρύβουμε/ διψάμε για ουρανό*. Πόσο πολύ διαφέρουν τα βιώματά μας σήμερα από τα βιώματα που έθρεψαν την ποίηση της γενιάς του Σαχτούρη. Σήμερα δεν πεινάμε, δεν ξυριζούν σφαίρες τα κεφάλια μας, πνέει ένας άνεμος ελευθερίας. Διαβάζουμε όμως την ποίηση του Σαχτούρη γιατί μας αφορά το ίδιο όπως και προηγούμενες γενιές. Γιατί στους επιτάλτες του αντικρίζουμε τους δικούς μας επιτάλτες (πώς να το κάνουμε, έχουμε κι εμείς επιτάλτες), στα τραύματά του βλέπουμε τα δικά μας τραύματα, στα ηλεκτροφόρα ποιήματά του αναγνωρίζουμε τη θεωρία της μοναξιάς, βλέπουμε την Ιστορία να πέφτει σύσσωμη πάνω μας προσηλώνοντας να μας ισοπεδώσει λιώνοντάς μας. Τα ποιήματά του χτυπούν ευθύβολα στην καρδιά μας, ανατριχιάζουν το σώμα και κεραυνοβολούν την ψυχή μας:

– Πετάς; Τον ρώτησε αυτός που κρατούσε το μαχαίρι.

Ο άλλος σιγά σιγά δεν πάταγε πια το χώμα, σιγά σιγά

είχε σηκωθεί κάπου μισό μέτρο πάνω από τη γη.

– Όμως – είπε ο πρώτος:

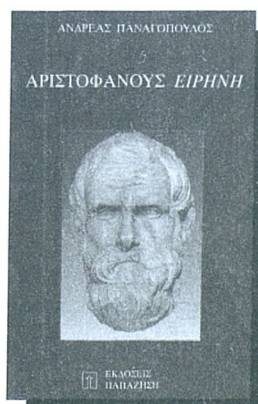
Εγώ μπορώ κι έτσι που ανεβαίνεις να σ' το καρφώσω το μαχαίρι.

Και τότε μια λάμψη ο άλλος και μ' ένα σφύριγμα εκκωφαντικό σα σφαίρα πυροβόλου χάθηκε, εξαφανίστηκε μέσα στο διάστημα.

Έκπληκτος κοίταξε ο απομείνας
το άχρηστο πια χέρι του

Μας γοητεύει η θριαμβική είσοδός του στο στίβο της ποίησης με το συμβολικό και λυτρωτικό κάψιμο των νομικών του βιβλίων. Μας γοητεύει η εκπληκτική του αποχώρηση με το χρυσό σκουλαρίκι στ' αψί την ώρα της βράβευσης από τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας. Κυρίως όμως μας συγκινεί γιατί το στόμα του έγινε δεκάδες φορές η χαραμάδα της παθιασμένης ψυχής μας. Πέθανε 86 ετών. Και πέθανε νέος!

ΑΝΔΡΕΑΣ ΠΑΠΑΖΙΣ

εκδόσεις παπαζιση από το 1929

ΚΕΝΤΡΙΚΟ: ΝΙΚΗΤΑΡΑ 2 – 106 78 ΑΘΗΝΑ, ΤΗΛ: 210 38 38 020 – 38 22 496, FAX: 210 38 09 150 – E-mail: papazisi@otenet.gr
ΥΠΟΚΑΤΑΣΤΗΜΑ: ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟ 11 – ΣΤΟΑ ΑΡΣΑΚΕΙΟΥ, ΠΕΣΜΑΖΟΓΛΟΥ 5 – 105 64 ΑΘΗΝΑ ΤΗΛ: 210 32 16 148, FAX: 210-33 13 074

Μνήμη Μίλτου Σαχτούρη

της Παυλίνας Παμπούδη

Τώρα εκείνος έχει φύγει. Ήταν αρχαία ψυχή, έτοιμη εκ γενετής. Έχοντας ολοκληρώσει τους κύκλους της, έχει ήδη επιστρέψει στο Ένα.

Αλλά δεν είναι περισσότερο απών απ' όσο ήταν πάντα για τους συγχρόνους του: δεν υπήρξε ποτέ ακριβώς "ζων". «*Η ζωή είναι για τους άλλους*», είχε πει, «*Οι ποιητές είναι σαν τα άρρωστα παιδιά που τα τάζουν οι μάνες τους στην Παναγία*».

Ήταν πάντα αλλού. Μισός στον πάνω και μισός στον κάτω κόσμο. Ορφανός νόθος από γένος δαιμόνων, εγκαταλελειμμένος στον πλανήτη, χωρίς οδηγίες χρήσεως της καθημερινής ζωής, χωρίς εφόδια, χωρίς γλώσσα καθομιλουμένη, επιβίωσε μιλώντας κορακίστικα, σπαταλώντας τα χρήματα και το χρόνο, που δεν καταλάβαινε το αντίκρισμά τους, επιβίωσε κατά λάθος. Έζησε την ημιζωή του στοιχειωμένος από την αμαρτία του είδους του – ενός είδους υπό εξαφάνιση. (Αμαρτία είναι η έπαρση ότι μπορείς να παραφράσεις το Άφατο.)

Δεν έγραψε ποιήματα: ανέσκαψε, σύλησε, έφερε στο (ημι)φως ιερά αρχέτυπα ποιημάτων. Ξόρκισε το άγνωστο, αυτός ο Δρυΐδης, υψώνοντας μενίρ, οικοδομώντας ντολμέν από λέξεις, φιλοτεχνώντας, αυτός ο μάγος της φυλής, σκηνές κυνηγιού, με ερυθρούς στίχους, σε σπη-

λαια. Ιχνηλάτησε την έρημο, αυτός το θήραμα του Θεού, ακολουθώντας σημάδια αόρατα σε όλους.

Διέσχισε τον αιώνα ως βαθυσκάφος, είδε τα γεγονότα και τα μη γεγονότα σαν από περισκόπιο, τα μετέδωσε σαν βιαστικά, κρυπτογραφημένα ρεπορτάζ από την άλλη όψη του κόσμου, την προ-λογική, την αφώτιστη. Σαν εφιαλτικά ενσταντανέ από την παράλληλη Ιστορία που εκτυλίσσεται μέσα στο «πράσινο, εξαγωνομετρικό κεφάλι του ποιητή». Απέδωσε γραμμικά τις εξαδιάστατες εικόνες που συνελάμβανε η ποιητική του όραση.

Τον αγαπούσα από πάντα. Όταν τον γνώρισα –πολύ καθυστερημένα– τον αγάπησα περισσότερο.

2/5/95

(...) Στο άνοιγμα της πόρτας, μου φάνηκε πελώριος. Τον κοίταξα με αμηχανία.

Πήγα να του δώσω το χέρι, ακούμπησε τα δικά του στους ώμους μου, και με κοίταξε καλά κάτω απ' τον ασθενικό γλόμπο του χολ.

«Σε περίμενα ψηλότερη!», δήλωσε.

«Λόγω αυτών που γράφω;», πήγα να κάνω πνεύμα. Δεν μου έδωσε σημασία.

«Για να σε δω στο φως... Πώς είσαι έτσι;»

Τα 'χασα τελείως.

«Φαίνεσαι σαν κλαμένη... Τα μάτια σου είναι κόκκινα...»

«Ναι», του είπα, «δεν κοιμήθηκα χθες...»

«Χα! Επειδή θα ερχόσουν να γνωριστούμε;»

«Όχι, έπαιξα πόκα ως το πρωί.»

«Α! Α, κι εμένα μου άρεσε ο τζόγος. Χαρτιά, ρουλέτα, ιππόδρομος... Τώρα μόνο κανένα Λόττο παίζω πού και πού... Έλα μέσα.»

Με οδήγησε στη μοναδική πολυθρόνα, κι εκείνος κάθισε στην ξύλινη καρέκλα μπροστά στο γραφειάκι, που ήταν φορτωμένο χαρτιά, βιβλία –ακόμα μέσα στους φακέλους τους–, και σκόνη.

Του είχα φέρι γλυκά: δεν τα έτρωγε, είπε, γιατί είχε λίγο ζάχαρο (του άρεσαν όμως, συμπλήρωσε, τα κουλουράκια). Του είχα φέρι και μια Παναγία που είχα ζωγραφίσει. Όταν την ξετύλιξε, σχολίασε, μάλλον αδιάφορα, το έντονο βλέμμα της. «Είναι από αυτές που σε παρακολουθούν σε κάθε γωνιά του δωματίου. Εμένα, ο προστάτης μου είναι ο Άγιος Παντελεήμων. Η κόρη της Γιάννας, ξέρεις, είναι κι αυτή ασιγρογράφος.»

Ήθελα να του χαρίσω κάτι που να του αρέσει: Έβγαλα το στυλό μου και του το έδωσα. Ήταν ένα κοντόχοντρο αεροδυναμικό στυλό που είχα αγοράσει προ ημερών από το Πλαίσιο. Το πήρε, το μεταλλικό του χρώμα άστραψε στο ημίφως του δωματίου. Σχε-

δόν εξαφανίστηκε μέσα στο μεγάλο του χέρι. Το ακούμπησε στο γραφείο.

«Μπα, δεν γράφω πια...», είπε. «Δεν ξέρω αν θα ξαναγράψω...»

«Γιατί;»

«Μεγάλωσα. Πολύ.»

«Ο ποιητής δεν μεγαλώνει ποτέ περισσότερο από το μέγεθός του», ψιθύρισα.

Δεν είχα καταλάβει τι ακριβώς είπα, ούτε εκείνος φάνηκε να το προσέχει, αλλά χαμογέλασε.

«Ναι, μα εγώ, τώρα, ζω με το πονημπουνάρ του Θεού», είπε. «Πάρε ένα γλυκό.»

«Ευχαριστώ» είπα και δεν πήρα.

«Θα σου φτιάξω καφέ.»

«Όχι, ευχαριστώ, δεν θέλω. Δεν θέλω τίποτα.»

«Θα σου φτιάξω.» Σηκώθηκε.

Περιεργάστηκα με μια γρήγορη ματιά το δωμάτιο. Ήταν τυφλό και κλειστοφοβικό. Το φώτιζε λίγο ένας πίνακας της Περσάκη πάνω από το γραφείο. Υπήρχε κι ένας του Φασιανού, και δυο τρία καθράκια, μάλλον τυχαία. Ένα λιωμένο, βρόμικο χαλί κάλυπτε μέρος του κατεστραμμένου παρκέ. Μια ασπρόμαυρη τηλεόραση ήταν στο κέντρο του δωματίου, πάνω σ' ένα σκαμνί. Το παράθυρο έβλεπε στον τοίχο του στενού ακάλυπτου.

Πλησίασα. Αν άπλωνα το χέρι, μπορούσα να ακουμπήσω απέναντι.

«Ζάχαρη;», ρώτησε από το κουζινάκι, που βρισκόταν δεξιά της εισόδου. Πήγα κι εγώ προς τα εκεί. Το μεγάλο σώμα του καταλάμβανε όλο το χώρο.

«Εεε, ναι», είπα.

Έβυσε με το κουτάλι το εσωτερικό ενός κουτιού. «Φτάνει αυτή; Δεν έχω άλλη. Είδα που κοιτούσες το παράθυρο...»

«Είναι εσωτερικό το διαμέρισμα...» παρατήρησα ανόητα.

«Ναι. Μ' αρέσει έτσι. Εγώ πρέπει να βλέπω μέσα», μου είπε.

Έφτιαξε τον καφέ σ' ένα αρχαίο ηλεκτρικό μάτι, και μου τον

σερβίρισε στο, όπως μου είπε, τελενταίο φλιτζανάκι που είχε μείνει από το σερβίτσιο της γιαγιάς του. Μου έβαλε κι ένα ποτήρι νερό απ' τη βρύση. Ψυγείο δεν υπήρχε.

Μου τα έδωσε στο χέρι και πήγα πάλι στην βουλιαγμένη πολυθρόνα με τη λεκιασμένη ταπετσαρία.

«Μπορείς να τα ακουμπήσεις πάνω στην τηλεόραση», είπε και κάθισε κι εκείνος στη θέση του.

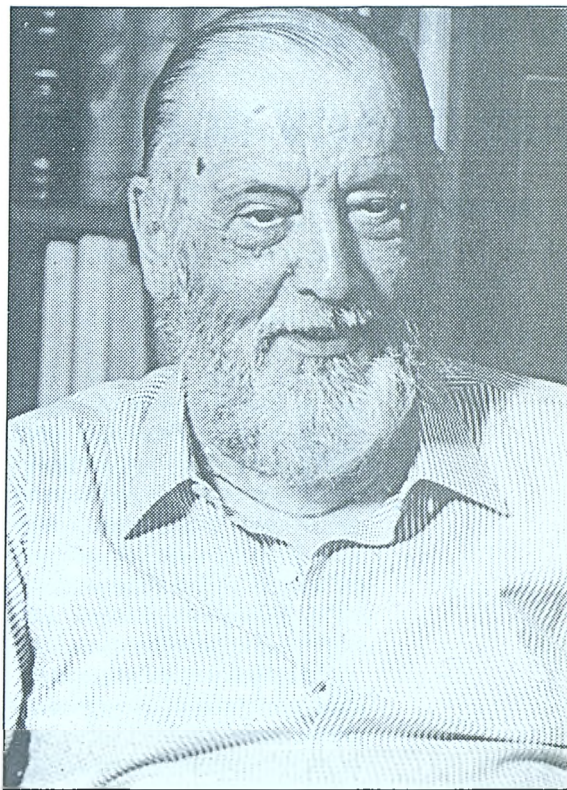
Εξακολουθούσα να έχω αμηχανία. Ήπια μια γουλιά καφέ και κάηκα.

Με κοίταξε. Μετά από λίγο, έπιασε το βιβλίο μου στα χέρια του και το στριφογύρισε: «Έπρεπε να 'χαμε γνωριστεί νωρίτερα», είπε. «Αν και είναι σαν να σε ξέρω από πάντα. Σαν να έχουμε γεννηθεί μαζί. Είσαι ματιασμένη και συ.» (...)

Χαίρομαι γιατί κράτησα στο ημερολόγιό μου αυτή την περιγραφή της πρώτης μου συνάντησης με το Βιβλικό Παιδί που με σημάδεψε.

Μετά από χρόνια πάλι, έγραψα:

Ο Μίλτος Σαχτούρης ως παις και ως αιών παίζει. Αγρια παιχνίδια. Ακρωτηριάζοντας νοήματα που ούτως ή άλλως δεν αντέχουμε να τα συλλάβουμε ολόσωμα. Και σακατεύοντας την καλλιέπεια, μέσω της οποίας ξεγελιόμαστε πως επιχειρούμε μια κάποια οργάνωση του χάους που μας εμπνέει. (...) Αν ήταν ζώο, θα ήταν η μυθική χίμαιρα, ή έστω, η χίμαιρα της δικής του μυθολογίας: Λαγός - σκύλος - πετεινός - πεταλούδα - γάτα - καπνός. Αν ήταν φυτό, θα ήταν η δροσόφιλος η σαρκοφάγος, αν ήταν έντομο θα ήταν η μάντις η ευλαβική - η κανίβαλος, αν ήταν μουσική θα ήταν το φοβισμένο, δήθεν αδιάφορο, σφύριγμα του παιδιού που περνά έξω από νε-

Στη διάρκεια των γυρισμάτων της ταινίας του Λευτέρη Ξανθόπουλου *Ποιος είναι ο τρελός λαγός*, στις 12 Ιουλίου 1992, στο διαμέρισμα του Μίλτου Σαχτούρη.

κροταφείο, αν ήταν πίνακας ζωγραφικής θα ήταν ο βιολιστής στη στέγη του Σαγκάλ, αν ήταν χρώμα θα ήταν δηλητηριώδες κόκκινο, αν ήταν παιχνίδι θα ήταν πετροπόλεμος με άστρα, αν ήταν αντικείμενο θα ήταν χαρταετός σε μαύρο ουρανό.

Ο Μίλτος Σαχτούρης, ο βασκαμένος από τον εαυτό του, ο έξω και πέρα από την εποχή του, ο έξω και πέρα από την ίδια τη βιωμένη του ζωή, είναι όλα αυτά, ταυτόχρονα, όντας ο δια ποιήσιν σαλός. (...)

Τώρα συμπληρώνω – όχι σε ενεστώτα πια, αλλά σε αόριστο: ο Μίλτος Σαχτούρης ήταν το Σκεύος. Και η χρηστικότητα του σκεύους, είναι στο κενό του. Του ποιητή, συνεχίζεται στο διηνεκές, στο κενό της απουσίας του.

Ο καθρέφτης στο έργο του Μίλτου Σαχτούρη και άλλων ποιητών*

του Θάνου Κωνσταντινίδη

Η ιδιαίτερη εκτίμηση του Μίλτου Σαχτούρη στον Φραντς Κάφκα και το έργο του βεβαιώνεται με τα τρία ποιήματα που εμπνέεται από τη ζωή και τον θάνατό του. Και ο Κάφκα παρών στους τίτλους και των τριών ποιημάτων. Στο ποίημα

«Ο Kafka και τα ψάρια

Στη φωτογραφία που έχω κολλήσει στον καθρέφτη της κάμαράς μου, έβαλα δεξιά κι αριστερά από ένα ψάρι.

Γιατί ο Κάφκα αγαπούσε τα ψάρια και δεν τα έτρωγε

[...]

Άλλωστε η αγάπη του για τα ψάρια φάνηκε και στο θάνατό του. Τον τελευταίο καιρό δε μιλούσε, έγραφε ό,τι ήθελε να πει κι ο θάνατός του έμοιασε με θάνατο ψαριού που το βγάλαν στη στεριά.

Πέθανε γιατί δεν μπορούσε πια να αναπνεύσει.

[...]

Απόδοση τιμής στη μνήμη Κάφκα η φωτογραφία στον καθρέφτη της κάμαράς μου».

Δεσπόζει η εικόνα, ακριβέστερα, η παράθεση εικόνων που δημιουργεί ο Σαχτούρης όταν αναφέρεται στον Μεγάλο Καθρέφτη του. Στο επώνυμο ποίημα του οποίου τα αρχικά του τίτλου γράφονται με κεφαλαία.

Οι εικόνες στην ποίηση του Σαχτούρη διακρίνονται για την πρωτοτυπία, την τόλμη, την έντα-

λεπτομέρειες στον καθρέφτη του Μίλτου Σαχτούρη. Στις γωνίες αριστερά και δεξιά ο Φραντς Κάφκα. Ανάμεσά τους η Συλλογή Νεολιδική νυχτωδία στην Κροστάνδη του Νίκου Καρούζου. Αριστερά της, αυτοπροσωπογραφία του Λεονάρντο ντα Βίντσι. Άνω αριστερά ο Ποιητής, η Έλλη Λαμπέτη, στην άκρη εικόνα Παναγίας από την Κύπρο. Διακρίνεται αφίσα στα αγγλικά της ταινίας Καλή πατρίδα, σύντροφε του Λευτέρη Ξανθόπουλου. Ανάμεσα Κάφκα και Καρούζου, αντικατοπτρισμός του πίνακα ζωγραφικής Ο Άγιος της Εύας Περσάκη.

ση, τη φρίκη τους. Προικισμένος φαντασιαστής, τροποποιεί την πραγματικότητα με τη δική του πρόταση. Πειστική και αποδεκτή παρά το εξωπραγματικό στοιχείο και το παράλογο. Όχι μόνο με τη φαντασία του ποιητή, αλλά και με συνεργασία της φαντασίας του αναγνώστη. Όπως γίνεται στα περισσότερα ποιήματά του. Για τα οποία ο Τάσος Λιγνάδης πιστεύει ότι: «Ο Σαχτούρης γι' αυτή την εποχή της αναιρέσεως του μύθου, τη διεσπασμένη, αποκριάτικη, κολα-

σμένη εποχή, είναι ίσως ο αντιπροσωπευτικότερος ποιητής όχι μόνο στην Ελλάδα, αλλά σ' όλο τον ευρωπαϊκό χώρο». Και ο Γιάννης Δάλλας: «Ο Σαχτούρης είναι ένας ποιητής που ανεβάζει τη βαθύτερη και πανανθρώπινη παράδοση ως την πιο επίκαιρη και ερμητική πρωτοπορία».

Ας δούμε, όμως, τις περιπέτειες των εκλεκτών του κουαρτέτου με αφετηρία τους τον Μεγάλο Καθρέφτη:

*«Ο Μεγάλος Καθρέφτης
Ένας κρύος αγέρας φύσηξε*

* Από το εκτός εμπορίου ομότιτλο βιβλίο, Αθήνα 2004, αφιερωμένο «Στον Λευτέρη Ξανθόπουλο. Για τον Τρελό Λαγό και τον Κληρονόμο πουλιών του Μίλτου Σαχτούρη, Αντιχάρισμα».

Άνω, από αριστερά: Ο Ντύλαν Τόμας. Η υπουργός Πολιτισμού Μελίνα Μερκούρη συγχαίρει τον Μίλτο Σαχτούρη για την απονομή του Πρώτου Κρατικού Βραβείου Ποίησης 1987, στην Παλαιά Βουλή, 28.3.1988. Η Λητώ, εγγονή της Γιάννας, κόρη της Εύας Περασάκη. Φωτογραφία, όπως και η προηγούμενη, Λευτέρη Ξανθόπουλου. Θερμές ευχαριστίες.

μέσ' απ' τα πρόσωπα του Μεγάλου Καθρέφτη μου. Τα πήρε ύστερα ο ήλιος κι ησύχασαν.

Είναι μέσα στον καθρέφτη, ζωντανοί μαζί και νεκροί: Εγώ ο Κάφκα, μια μεταβυζαντινή αγία κι ο Ντύλαν Τόμας.

Ο Ντύλαν Τόμας φούσκωσε, έβγαλε μια κραυγή κι έσκασε με κρότο. Οι στίχοι του όμως μείναν ανέπαφοι, ωραίοι, μαζί με τους δικούς μου αγκαλιάζονται. Ο Κάφκα έβγαλε μέσ' απ' τα μάτια του δυο ψάρια και δυο αναμμένα κάρβουνα. Τα πέταξε κατ' επάνου μας για να μας κάψει.

Η αγία όπως και άλλοτε είναι δεμένη πάνω στον τροχό που γυρίζει. Τρέχουν τα αίματά της.

Στο τέλος τους παίρνει όλους ο διάβολος και ησυχάζουν».

Είδαμε, ζητώντας την κατανόηση του αναγνώστη για την κατανόησή του, την παρουσία του καθρέφτη σε δεκατέσσερα ποιήματα του Μίλτου Σαχτούρη. Σε διαφορετικούς ρόλους. Τις περισσότερες φορές με το καθρέφτισμα, την ανάκλαση ειδώλων: προσώπων, χειρών, γυναικών που ντύνονται, λουλουδιών, φεγγαριού, του Ντύλαν Τόμας, των μαλλιών του ποιητή. Άλλοτε, σαν σκηνικό του δωματίου και του ποιήματος. Άλλοτε, μεταδίδοντας την ευθραστότητά του σε ανθρώπους. Άλλοτε σαν κρυψώνας. Ή, με το γλυστερό της επιφάνειάς του. Στην οποία φυτρώνουν άγρια λουλούδια.

Κύρια ιδιότητα του καθρέφτη ο κατοπτρισμός, η εμφάνιση και απεικόνιση ποικίλων ειδώλων,

κατά τους κανόνες της Οπτικής, αρκετά από τα οποία χρησιμοποιεί ο ποιητής. Ευνόητοι και άλλοι ρόλοι με συνδυασμό της παραστατικότητας του οργάνου και της ευρηματικότητας του χειριστή του. Σ' αυτόν τον σιωπηρό αλλά υπάρχοντα διάλογο ανάμεσα στον ευαίσθητο ποιητή και την ανακλώσα επιφάνεια αντικειμένων ή στοιχείων της φύσης.

Ανάμεσα σε άλλα, ο ίδιος ο Μίλτος Σαχτούρης μας αφηγείται: «Οι πρώτες μνήμες που έχω είναι από το Ναύπλιο όπου είχε μετατεθεί ο πατέρας μου. Θυμάμαι λίγα πράγματα. Ήμουν μικρό παιδί, ούτε πέντε χρόνων. Θυμάμαι μια πόρτα του σπιτιού μας με πολύχρωμα τζάμια. Καθώς έπεφτε ο ήλιος, γινόταν μια αντανάκλαση στο πάτωμα των ιδίων αυτών χρωμάτων και εγώ μόνος μου έπαιζα θέατρο. Μιλούσα και έκανα δική μου παράσταση. Τι παράσταση ήταν αυτή δε θυμάμαι».

Η παράσταση ήταν ένας θεατρικός μονόλογος. Έργο, ανέβασμα, σκηνικά ο έγχρωμος αντικατοπτρισμός, και ηθοποιός ο αγαπητός αφηγητής μας. Η πρώτη στη ζωή του παράσταση. Όταν θα μεγαλώσει, θα μας χαρίσει πολλές εμπνευσμένες θεατρικές δημιουργίες, σε μία ή περισσότερες πράξεις, στο ποιητικό του έργο. Καθώς και πολλούς καθρέφτες και καθρεφτίσματα.

Ο ΜΑΗΣ ΤΩΝ ΠΟΙΗΤΩΝ

Μέρα πρώτη του Μαΐου, κατά τον Σολωμό, του 1988, μιλούσαμε με τον αγαπητό μου φίλο Μίλτο Σαχτούρη. Αφού πολλά είπαμε, ο λόγος ήρθε στην ημερομηνία. Τον παρακάλεσα να μου πει την άποψή του γραπτώς, για να δημοσιευθεί στην εφημερίδα *Ριζοσπάστης*. Πρόθυμη απάντησή του ήταν το ακόλουθο κείμενο. Δημοσιεύθηκε στον *Ριζοσπάστη* στις 3 του Μάη 1988:

«Κάποτε ο Μάης ήταν ο ιδιαίτερος μήνας των ποιητών, όταν οι ποιητές ήταν μνητές των λουλουδιών. Μετά την υπερρεαλιστική επανάσταση, οι ποιητές δεν έχουν ιδιαίτερο μήνα για να μνη-

σουν, υμνούνε όλους τους μήνες. Κι όμως υπάρχουν συνδετικοί κρίκοι στις λέξεις Μάης-Ποιητές. Οι ποιητές σκορπίζουν το αίμα τους σ' αυτή την πολύτιμη τρέλα που τούς κατακαίει. Η εργατική τάξη σκορπίζει το πολύτιμο αίμα της για την καταξίωση δικαιωμάτων της. Το κόκκινο, λοιπόν, είναι το κυρίαρχο χρώμα που φωτίζει και τους δύο. Εργάτες και ποιητές. Κι είναι ακόμα σκοτεινός ο Μάης από ύπουλες αστένειες, βαθύ ύπουλο μαύρο, απροσδόκητο και ανεξιχνίαστο. Κι είναι ακόμα βαρύς από το πολύτιμο πένθος του Γένους στις 29 του Μάη 1453. Τι άλλο να πω;»

Τρεις ταινίες για τον Μίλτο Σαχτούρη

του Στέλιου Κυμιωνή

Την εβδομάδα μετά το θάνατο του Μίλτου Σαχτούρη, στις 29 Μαρτίου 2005, η ΕΡΤ τροποποίησε το πρόγραμμά της για να συμπεριλάβει τις δύο ταινίες που έχει γυρίσει για τον ποιητή ο Λευτέρης Ξανθόπουλος. Το ίδιο συνέβη και μετά την απώλεια του Μανώλη Αναγνωστάκη, οπότε και προβλήθηκε ξανά η αφιερωμένη σε αυτόν εκπομπή του «Παρασκηνίου», σε σκηνοθεσία του Λάκη Παπαστάθη. Οι μεταδόσεις αυτές τίμησαν τους πρόσφατα χαμένους καλλιτέχνες, εορτάζοντας την παρουσία τους στην πνευματική ζωή του τόπου, υμνώντας τη συνεισφορά τους, επικυρώνοντας την οφειλόμενη περίσκεψη. Η δημόσια τηλεόραση μπορεί να υπερηφανεύεται για το ότι διαθέτει μια σχετικά στέρεη παράδοση στην παραγωγή και προβολή πολιτιστικών εκπομπών και ντοκιμαντέρ, που δίνουν τη δυνατότητα στο κοινό της να ενημερωθεί και να αποκομίσει ερεθίσματα από τον κόσμο της πνευματικής κίνησης, ακόμα και να αντλήσει ικανοποίηση από τη θέαση του αδηφάγου τέρατος.

Εκπομπές σαν κι αυτές αποτελούν σφήνες πολιτισμού, επιβεβαιώνοντας τον καταρχήν επιμορφωτικό χαρακτήρα της τηλεόρασης. Παράλληλα, συμβάλλουν στη δημιουργία μιας οπτικής βιβλιοθήκης που αποτυπώνει την καλλιτεχνική παραγωγή και συγκρατεί ψηφίδες της ιστο-

ρίας, της μνήμης και της πολιτιστικής κληρονομιάς του τόπου. Με τον τρόπο αυτό, ως ένα βαθμό αντικατοπτρίζεται η εγχώρια πολιτισμική κατάσταση και οι συζητήσεις που τη διατρέχουν, ενώ αναδεικνύεται κι εγγράφεται η ιστορία της συμμετοχής των σκηνοθετών, του μέσου (του κινηματογραφικού και του τηλεοπτικού) αλλά και της ανταπόκρισης του κοινού στην υποδοχή και την κυκλοφορία της τέχνης. Το ενδιαφέρον γι' αυτές τις ταινίες δεν περιορίζεται απλώς στο θέμα και το περιεχόμενό τους, αλλά επίσης στο χειρισμό τους και τη διαπραγμάτευση από αυτούς που τις παράγουν. Οι ταινίες με καλλιτεχνικό περιεχόμενο υπάρχουν σε συγκεκριμένα διανοητικά πρότυπα, τα οποία καθορίζονται πολιτισμικά και κοινωνικά, εκφράζουν σύγχρονά τους διακυβεύματα σχετικά με το ρόλο και την αξία που η εποχή αποδίδει στον καλλιτέχνη, την καλλιέργεια και την κουλτούρα εν γένει, και, τέλος, θέτουν ζητήματα ερμηνείας και πρόσληψης της διανοητικής παραγωγής.¹

Η ζωή και το έργο του Μίλτου Σαχτούρη αποτέλεσαν το θέμα διερεύνησης σε τρεις ταινίες, χρονικά τοποθετημένες σε τρεις διαφορετικές δεκαετίες. Πρώτα το 1979, από τον παραγωγό και σκηνοθέτη Γιώργο Εμιρζά και το επιτελείο της εκπομπής «Επιλογή (από τον κόσμο του βιβλίου)». Ύστερα το 1992, όταν ο Λευτέρης Ξανθόπουλος γύρισε

για λογαριασμό της σειράς «Λόγια της πόλης» του Γιάννη Σμαραγδή την ταινία *Ποιος είναι ο τρελός λαγός – Μίλτος Σαχτούρης*. Τέλος, πάλι ο Ξανθόπουλος το 2004, με το *Κληρονόμος πουλιών – Μίλτος Σαχτούρης*, αυτή τη φορά για το «Παρασκήνιο». Οι τρεις αυτές ταινίες αποτυπώνουν τη φυσική παρουσία και τον προσωπικό λόγο του Σαχτούρη, προτείνουν τη γνωριμία με το έργο του, σφυρηλατούν εικόνες του. Οι τρόποι, ωστόσο, που προσεγγίζουν τον ποιητή και οι εκτιμήσεις για την συνεισφορά του και την ποιητική του ιδιοσυγκρασία πηγάζουν από διαφορετικές ερμηνευτικές αφηγήσεις, από άλλα πρότυπα μεταλαμπάδευσης του γράμματος και του πνεύματός του, από διαφορετικές αντιμετώπισεις της σχέσης της τέχνης με την κοινωνία. Οι δημιουργοί τους συναντιούνται με τον ποιητή και μέσα από ένα παιχνίδι ερωταποκρίσεων επιχειρούν να του αποσπάσουν αποκαλυπτικά και καθοδηγητικά νήματα για τον εαυτό και το έργο του, αξιοποιώντας τα με διαφορετικό τρόπο. Έτσι, η κάθε ταινία διαρθρώνει ένα διαφορετικό εξεταστικό πλαίσιο για την ανάλυση της τέχνης του Σαχτούρη. Οι μεταποτίσεις αναφορικά με την προβληματική των ταινιών αναδεικνύουν τα διαφορετικά διανοητικά προτάγματα υπό τα οποία οι τρεις διαφορετικές χρονικές στιγμές επέδρασαν στις επιλογές των σκηνοθετών.

1. Για το ζήτημα της διαμόρφωσης των διανοητικών μορφωμάτων που αναπτύσσονται στο χώρο του ντοκιμαντέρ από την ιστορική συγκυρία και τα κοινωνικά ζητούμενα της εποχής, βλ. Στέλιος Κυμιωνής, «Νεωπερικότητα, μετανεωπερικότητα και ελληνικό ντοκιμαντέρ», στο: Φωτεινή Τομαή-Κωνσταντοπούλου (επιμ.), *Η μετανάστευση στον κινηματογράφο*, Αθήνα, Παπαζήσης, 2004, σελ. 115-172.

Φωτογραφία από την οδόν της τηλεόρασης από την εκπομπή της ΕΡΤ «Επιλογή», 1979, σε σκηνοθεσία Γιώργου Εμμερζά.

«ΕΠΙΛΟΓΗ (ΑΠΟ ΤΟΝ ΚΟΣΜΟ ΤΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ)»

«από τους πιο δυναμικούς εκπροσώπους της πρώτης μεταπολεμικής λογοτεχνικής γενιάς του τόπου»

Η ταινία από την εκπομπή «Επιλογή» αποτελεί δείγμα δωρικής λιτότητας, αμεσότητας και συμπίκνωσης. Στη σύντομη διάρκειά της (13:30) επιτελεί τον ενημερωτικό και διαφωτιστικό σκοπό της, παρουσιάζοντας μια εγκυκλοπαιδική γνωριμία με το έργο του ποιητή, ενώ προβάλλει την παρουσία του ως υποστασιακό της στοιχείο.² Επίσης, αναπτύσσει μια μεστή ερμηνευτική προσέγγιση, πάντα εντός του κλίματος της εποχής παραγωγής της, συγκροτώντας ένα ιστορικού τύπου σχήμα: η ταινία είναι μονταρισμένη με τέτοιο τρόπο ώστε να περνάει από το γενικό στο ειδικό, υπογραμμίζοντας την εξάρτηση της τέχνης από την κοινωνία. Κάθε χωριστή αφηγηματική ενότητα διαδραματίζει έναν σχετικά ευδιάκριτο στόχο στην ανάπτυξη αυτού του ιστορικού σχήματος, υιοθετώντας μια θέση που η επόμενη την αποδεικνύει ή την

εξειδικεύει. Έτσι, ρητορικά και στρατηγικά, η ταινία ερμηνεύει το έργο του Μίλτου Σαχτούρη μέσα από την υπαγωγή της καλλιτεχνικής παραγωγής σε καθοριστικές ιστορικές και κοινωνικές εξελίξεις, ερμηνεύοντας από το πριν στο τώρα, από το παλιό στο νέο, από την κοινωνία στο άτομο, από τον ποιητή στον άνθρωπο.

Τα συστατικά της συγκρότησης της ταινίας είναι τρεις μικρές συνεντεύξεις του ρεπόρτερ της εκπομπής Περικλή Αθανασόπουλου με τον ποιητή, τον κριτικό Γιάννη Δάλλα και τον φιλόλογο Τάσο Λιγνάδη. Με την προσθήκη των απαραίτητων βιογραφικών στοιχείων του ποιητή στην αρχή της, η ταινία συμπλέκει με τρόπο σφικτό τις μαρτυρίες των τριών αντρών, προκειμένου να προαγάγει την ερμηνεία της.³ Εξαρχής, η ταινία δηλώνει τη θέση την οποία θα επιχειρήσει ν' αποδείξει, ότι δηλαδή παρουσιάζει έναν από «τους πιο δυναμικούς εκπροσώπους της μεταπολεμικής ποίησης», ενώ την αφορμή για την εξέταση δίνει η πρόσφατη κυκλοφορία ενός βιβλίου του Γιάννη Δάλλα (η εκδοτική παραγωγή ήταν εκ των βασικών στόχων της

σειράς).⁴ Η πρώτη ερώτηση προς τον ποιητή σχετίζεται με το πνευματικό περιβάλλον της Κατοχής, οπότε κι άρχισε να γράφει, ενώ στην επόμενη ενότητα ο Δάλλας καλείται να συσχετίσει την ποίηση με την εποχή και να την εντάξει σε αυτή (μπορεί να μην είναι μια ποίηση εξ επαφής, έχει όμως εσωτερικά χωνεμένο το δράμα της εποχής, όπως σημειώνει), απαντώντας ενδεχομένως σε απόψεις που ήθελαν τον Σαχτούρη απομονωμένο από τη σύγχρονη του πραγματικότητα. Μετά την ένταξη στα ιστορικά συμφραζόμενα, ακολουθεί η υπαγωγή σε πιο συγκεκριμένα διανοητικά πλαίσια: η αναφορά του Σαχτούρη στη σχέση του με τον Εγγονόπουλο, σχολιάζεται από τον Δάλλα με παραπομπή στα νεωτερικά πρωτοποριακά κινήματα (υπερρεαλισμός, συμβολισμός, παρνασσισμός), που τοποθετούν ιστορικά κι ερμηνευτικά τις πηγές και τη μορφή της ποίησής του, προτού καλλιεργήσει τη δική του φωνή.

Ακόλουθα, ο Αθανασόπουλος εξειδικεύει περισσότερο τη σχέση με τα κινήματα αυτά, ρωτώντας τον ποιητή για την ερμηνεία που ο ίδιος δίνει στα σύμβολα και τις εικόνες που χρησιμοποιεί, για να λάβει ως απάντηση την αναφορά στο ομαδικό και ατομικό υποσυνείδητο (που υπομνηματίζει και την ανάκαμψη της ψυχαναλυτικής θεωρίας κατά την περίοδο της μεταπολίτευσης). Μετά την κάλυψη των εξωτερικών παραγόντων, το λόγο παίρνει ο Τάσος Λιγνάδης που κινείται σε μια πιο ανθρωποκεντρική διάσταση, σχολιάζοντας τη λειτουργία της ποίησης του Σαχτούρη στη συνάντησή της με τον αναγνώστη και τονίζοντας την πολιτική υπόσταση του ποιητή και την ταύτιση ποιητή και ανθρώπου (πράγμα που ενισχύει την άποψη ότι στην ταινία αυτή καταγράφεται και η αλλαγή στάσης της κριτικής απέναντι στον ποιητή).

2. Για το πολύ ενδιαφέρον ιστορικό της συνάντησης του ποιητή με το συνεργείο της «Επιλογής», βλ. Λευτέρης Ξανθόπουλος, «Μίλτος Σαχτούρης – Δύο τηλεοπτικές εμφανίσεις», *Η Λέξη*, 123-124, Σεπ.-Δεκ. 1994, σελ. 614-615.

3. Ο Λευτέρης Ξανθόπουλος με ιδιαίτερη επιμέλεια απομαγνητοφώνησε τους διαλόγους που περιλήφθηκαν στην «Επιλογή» ανάμεσα στους τέσσερις άνδρες. *Ο.π.*, σελ. 620-627.

4. Πρόκειται για τη μελέτη του Γιάννη Δάλλα *Εισαγωγή στην ποιητική του Μίλτου Σαχτούρη*, Αθήνα, Κείμενα, 1979.

Φωτογραφία από την οδόνη της τηλεόρασης από την εκπομπή της ΕΡΤ «Επιλογή», 1979, σε σκηνοθεσία Γιώργου Εμιρζά.

5. Για τα όσα διαμείφθηκαν πριν και κατά τη διάρκεια της κινηματογράφησης της συνάντησης αυτής, βλ. Λευτέρης Ξανθόπουλος, «Μίλτος Σαχτούρης – Δύο τηλεοπτικές εμφανίσεις», ό.π., σελ. 617-619. Το πλήρες κείμενο του διαλόγου του ποιητή με τον σκηνοθέτη, που μάλιστα περιλαμβάνει και κομμάτια που δεν περιλήφθηκαν στην ταινία, δημοσίευσε ο Λευτέρης Ξανθόπουλος στο «Μίλτος Σαχτούρης – Ποιος είναι ο τρελός λαγός. Μια συνομιλία με τον Λευτέρη Ξανθόπουλο», *Εντευκτήριο*, 20, Σεπτέμβριος 1992, σελ. 5-12.

Η τρέχουσα λοιπόν συζήτηση από την οποία φαίνεται να εκπορεύεται το ερμηνευτικό σχήμα της ταινίας είναι η τοποθέτηση της τέχνης ως παράγοντα της κοινωνίας, αρθρώνοντας με τον τρόπο αυτό μια ρήξη με το ρομαντικό μύθο του χαρισματικού καλλιτέχνη, χωρίς πάντως οι υπαγωγές της να υφαίνονται μηχανιστικά και αυτόματα. Επιπροσθέτως, το ύφος και η ποιότητα των συνεντεύξεων μαρτυρεί το κλίμα πνευματικότητας της περιόδου αναφορικά με τις προσεγγίσεις της ποίησης, στις οποίες φαίνεται να πνέει ένας «ευρωπαϊκός» αέρας: οι αναγωγές των εξηγητικών πλαισίων συνομιλούν με την ευρωπαϊκή παράδοση, στη βάση της οποίας εξετάζεται η συνεισφορά του Σαχτούρη. Ο Σεφέρης είχε ήδη βραβευθεί με το Nobel, η μεταπολίτευση είχε οξύνει τη συνεισφορά των ελεύθερων και ατομικών φωνών, ενώ η ίδια η προβολή μιας τέτοιας εκπομπής (προβλήθηκε στις 18:45 στις 19 Δεκεμβρίου 1979) στην ελληνική τηλεόραση προδίδει ένα διευρυμένο βαθμό δημοσιοποίησης της καλλιτεχνικής συζήτησης και μιας αμεσότερης διάχυσής της στο κοινωνικό πεδίο.

Ο ίδιος ο Σαχτούρης στη διάρκεια της εκπομπής συναντινεί αλ-

λά και διαφεύγει του μοντέλου εξήγησης. Εξόχως εναργής και με πνευματική οξύτητα, εκεί που η ροή της ταινίας θέλει να τον εντάξει σε προκατασκευασμένα σχήματα συσχέτισης με το κοινωνικό, ο ίδιος βρίσκει την ευκαιρία να αντιτάξει ένα μικρό μανιφέστο για την ποίηση ως ιδιάζουσα και δυναμική κατάσταση ύπαρξης στον κόσμο, ως διαρκή σπουδή και συνεχή ενασχόληση, να προτάξει δηλαδή την ιδιαιτερότητα του ποιητή και να ακυρώσει τις περιοριστικές υπαγωγές: «είναι μια συνέχεια η ποίηση, πρέπει να διαβάσεις πολύ για να βρεις τον εαυτό σου», «...γιατί οι ποιητές ζούνε βέβαια σε μια ιστορική στιγμή ορισμένη, από την άλλη μεριά είναι η περιοχή του ονειρού, η οποία τους κάνει να ξεστρατίζουν και να μην μπορούν την πραγματικότητα να την αντιμετωπίζουν, γι' αυτό είναι και δύσκολη η ζωή τους...».

ΠΟΙΟΣ ΕΙΝΑΙ Ο ΤΡΕΛΟΣ ΛΑΓΟΣ – ΜΙΛΤΟΣ ΣΑΧΤΟΥΡΗΣ

«...ποιος είναι ο τρελός λαγός στο ποίημά σας; – Εγώ!»

Με τον Λευτέρη Ξανθόπουλο στη διάρκεια των γυρισμάτων της ταινίας *Ποιος είναι ο τρελός λαγός*, 12 Ιουλίου 1992, στο διαμέρισμα του Μίλτου Σαχτούρη.

Σε σχέση με την «Επιλογή», η ταινία *Ποιος είναι ο τρελός λαγός* – *Μίλτος Σαχτούρης* του Λευτέρη Ξανθόπουλου αναπτύσσεται στη βάση ενός διαφορετικού ερμηνευτικού σχεδίου, επιχειρώντας να συστήσει μια κατά το δυνατό ολοκληρωμένη προσωπογραφία του ποιητή, να αποτυπώσει τον προφορικό και να μεταφέρει τον ποιητικό του λόγο, με τη φυσική παρουσία του να είναι πρωταγωνιστική στο εγχείρημα αυτό. Η ταινία αποτελείται στο μεγαλύτερο μέρος από μια συνέντευξη που παραχώρησε ο ποιητής στον σκηνοθέτη, μετά μάλιστα από ιδιαίτερη επιμονή του δεύτερου.⁵ Στη διάρκειά της, ο Ξανθόπουλος ξεκινά από τα βιογραφικά στοιχεία και επεκτείνει τη συζήτηση στον καλλιτεχνικό βίο, επιδιώκοντας να αποτυπώσει στο φιλμ όσο περισσότερο γίνεται από το λόγο και τη φυσιογνωμία του ποιητή, όπως και την αντίληψή του για την περιπέτεια της ζωής του. Από την άποψη αυτή, η ταινία σαφώς έχει απεγκλωβιστεί από την ερμηνευτική μέθοδο της εξάρτησης της τέχνης από τον περιβάλλοντα κόσμο και στρέφεται προς τη «σχετική» αυτο-

νομία του καλλιτέχνη στο κοινωνικό, στην επί ίσοις όροις ανταπόκριση της σχέσης του εξωτερικού με τον εσωτερικό κόσμο, με σαφή πρόθεση να προταχθεί ο δεύτερος. Ο καλλιτέχνης Σαχτούρης σέκει εδώ ισότιμα με το περιβάλλον αναφοράς, ορίζεται από αυτό αλλά και το ορίζει, επιλέγοντας με αφοσίωση μια ιδιότυπη στάση ζωής που το αντιβαίνει χωρίς να το παραβαίνει.

Η πρόθεση αυτή του σκηνοθέτη υποστηρίζεται από τη δομή της ταινίας, ο σκελετός της οποίας στην αρχή, στη μέση και στο τέλος χρησιμοποιεί πλάνα από την απονομή των κρατικών λογοτεχνικών βραβείων στις 28 Μαρτίου 1988, όπου ο ποιητής τιμήθηκε με το πρώτο βραβείο ποιήσης για τη συλλογή του *Εκτοπλάσματα*. Με τα πλάνα αυτά, είναι σα να επιδιώκει ο Ξανθόπουλος να τον αποσπάσει προσωρινά από την εσωστρέφειά του, να καταγράψει την αναγνώρισή του από την πλευρά της πολιτείας, και, ως μεσολαβητής, να συνάψει μια έστω προσωρινή συνθηκολόγηση με τον έξω κόσμο, σε μια από τις εξαιρετικά σπάνιες δημόσιες εμφανίσεις του. Ο πλήρης αυτός νοήματος αφηγηματικός σκελετός, πάνω στον οποίο ξεδιπλώνονται τα αποσπάσματα από τη συνέντευξη, διανθίζεται από την παρουσίαση ποιημάτων, σε ήχο off, μέσα από διάφορες αφηγηματικές στρατηγικές. Πρώτα, από απαγγελίες με τη ζεστή κι εκφραστική φωνή του ηθοποιού Δημήτρη Λιγνάδη, που έχει αναλάβει και το ρόλο της εκφώνησης των βιογραφικών κενών που αφήνει ο ποιητής στη συνομιλία με τον Ξανθόπουλο. Οι απαγγελίες αυτές ντύνονται οπτικά με πλάνα που προβάλλουν την ικανότητα της ποίησης του Σαχτούρη να γεννά πολυσήμαντες εικόνες και συχνά έχουν ρεαλιστικούς στόχους, αφού συνδέονται

με τις δηλώσεις του ποιητή στην ταινία για τις επιρροές του και την αγάπη του προς τους ζωγράφους (αλλά και τις παρατηρήσεις της κριτικής για την εικονοπλαστική δύναμη της ποίησής του). Έτσι, η ανάγνωση του ποιήματος «Η ιστορία ενός παιδιού» που αναφέρει τον Μοντιλιάνι, συνοδεύεται από πίνακες του ζωγράφου αυτού και του Εγγονόπουλου, ενώ στην ενότητα με την ανάγνωση της «Σκηνής», εμφανίζεται ο Αλέκος Φασιανός να σκισάρεϊ έναν πίνακα που του δίνει το ίδιο όνομα.

Η εικονοπλαστική δύναμη της ποίησης του Σαχτούρη γίνεται περισσότερο εμφανής στις πιο προσωπικές οπτικοποιήσεις ποιημάτων του από τον σκηνοθέτη, δηλαδή σε εμβόλιμες, σχετικά αυτόνομες ποιητικές συνθέσεις που εμφανίζονται ως προσωπικοί τόποι όχι δεσμευτικοί αλλά απελευθερωτικοί, καθώς περισσότερο προτρέπουν προς την ελεύθερη κινητοποίηση της φαντασίας των θεατών. Για παράδειγμα, στη διάρκεια της off απαγγελίας του ποιήματος «Ο Ελεγκτής» η κάμερα περιηγείται με λυρικό τρόπο σε έναν κήπο και καταλήγει σε έναν μαυροπίνακα που πάνω του είναι γραμμένη η φράση του ποιήματος «είχε τους κήπους του κρυμμένους μέσα' στο στόμα του». Επίσης, στη διάρκεια της απαγγελίας του «Εργαστασίου» ο φακός ατενίζει πίσω από ένα παράθυρο την ακτή και τον ουρανό, ενώ ένα γυναικείο χέρι γράφει πάνω στο τζάμι «εγώ κληρονόμος πουλιών πρέπει έστω και με σπασμένα φτερά να πετάω». Ακόμα περισσότερο ιδιοσυγκρασιακή είναι μια σύντομη σκηνή, όπου ένα κοριτσάκι παίζει κουτσό στο δρόμο και τραγουδάει σαν παιδικό τραγούδι τον «Τρελό λαγό».

Με τη δόμηση αυτή, η ταινία αναπτύσσει μια συνεχή αφηγηματική ροή, τα μέρη της οποίας

συνδέονται με μια αλληλουχία απολύτως ερμηνευτική προς το πνεύμα της ποίησης του Σαχτούρη. Συγχρόνως, η ταινία προτείνει και ένα είδος ποιητικής για την αντιμετώπιση της τέχνης και του καλλιτέχνη από το κινηματογραφικό μέσο (προεκτείνοντας δυνατότητες που είχαν προταθεί από την περίφημη ταινία *Aenigma Est* του Δημήτρη Μαυρίκιου για τον Ντε Κίρικο). Στον *Τρελό λαγό* η ίδια η ποίηση γίνεται λοιπόν το επίκεντρο, όχι απλώς ως περιεχόμενο, αναφερόμενο και σημαίνον, αλλά ως μορφή, ύφος και αντίληψη. Εκεί που η «Επιλογή» έμεινε στα εξωτερικά χαρακτηριστικά του σύμπαντος του ποιητή, η δεύτερη αυτή ταινία αποτελεί μια προσπάθεια εισβολής μέσα σε αυτό, μια επιχείρηση αναζήτησης της λειτουργικότητας της ποίησης του Σαχτούρη και της μεταφοράς της με ποιητικούς όρους. Πρόκειται, δηλαδή, για μια ταινία που προτάσσει την εκφραστική δύναμη των ποιημάτων, όπως τα εκλαμβάνει ένας πιστός αναγνώστης, τα ερμηνεύει ένας σκηνοθέτης – άλλωστε, το ποιητικό έργο του ίδιου του Ξανθόπουλου έχει συγγένειες με την ποίηση του Σαχτούρη.⁶

Με την έννοια αυτή, ο Ξανθόπουλος κατάφερε να φτιάξει μια ταινία που μεταφέρει το πνεύμα του ποιητή και ανθρώπου Μίλτου Σαχτούρη στην ταύτιση των δύο, όπως είχε σημειώσει ο Τάσος Λιγνάδης στην «Επιλογή», παίζοντας με τους όρους που ο ποιητής αποδίδει στη λειτουργία της ποίησης, χωρίς να διστάσει να προβεί σε ένα είδος μυθοποίησής του. Η μυθοποίηση αυτή, όμως, δεν πρέπει να συγχέεται με τον παλιό ρομαντικό μύθο, αλλά με ένα νέο μύθο – αυτό της αποδιάθρωσης του κόσμου δια της ποίησης, ως συνθήκης ύπαρξης. Για το σκοπό αυτό, ο Ξανθόπουλος απεικονίζει τον Σα-

6. Το ποιητικό έργο του σκηνοθέτη αναλύει ο Βαγγέλης Χατζηβασιλείου, «Τα ποιήματα και η πρόξα του Λευτέρη Ξανθόπουλου», στο: Φωτεινή Τομαή-Κωνσταντοπούλου (επιμ.), *Μύθος και πραγματικότητα στο καλλιτεχνικό έργο του Λευτέρη Ξανθόπουλου*, Αθήνα, Παπαζήσης, 2003, σελ. 166-169.

7. Ο Ξανθόπουλος έχει ασχοληθεί επανειλημμένως στα ντοκιμαντέρ του με ποιητές αφού, πέραν των δύο ταινιών για τον Σαχτούρη, έχει ακόμη γυρίσει το *Σκοτεινός συνωμότης – Μιχάλης Κατσάρδος* (1998) και το *Ο κήπος με τ' αμέτρητα παράθυρα – Νίκος Εγγονόπουλος* (2005). Για μια συνολική επισκόπηση των ντοκιμαντέρ του σκηνοθέτη, βλ. Στέλιος Κυμιωνής, «Προσεγγίσεις της πραγματικότητας στα ντοκιμαντέρ του Λευτέρη Ξανθόπουλου», στο: Φωτεινή Τομαή-Κωνσταντοπούλου (επιμ.), *Μύθος και πραγματικότητα στο καλλιτεχνικό έργο του Λευτέρη Ξανθόπουλου*, ό.π., σελ. 31-70.

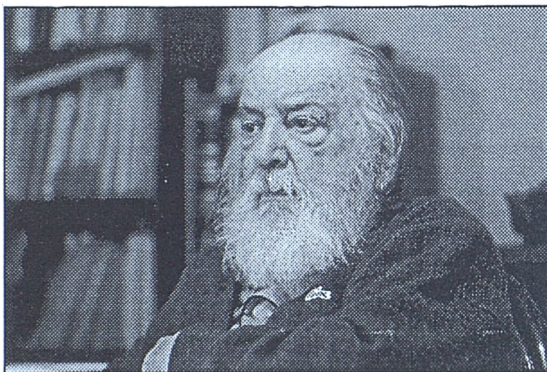
8. Μικέλα Χαρτουλάρη, «Για πρώτη φορά ο Σαχτούρης διαβάζει ποίηση στο "γυαλί"», *Τα Νέα*, 29/7/04, σελ. 45.

9. Τη συνάντηση που ο Λευτέρης Ξανθόπουλος είχε με τον Μίλτο Σαχτούρη, προκειμένου να τον κινηματογραφήσει για την ταινία στις 16 Δεκεμβρίου 2002, ανασυνθέτει στο «Βρέχει όπως και στο προηγούμενο ποίημα», *Διαβάζω*, 436, 1/2003, σελ. 93-95.

χτούρη ως οικουμενικό σύμβολο Ποιητή, που αφιέρωσε ολόψυχα τη ζωή του στην ποίηση, ως αντιφρονούντα μοναχικό προφήτη που δεν ευαγγελίζεται κάποιο επέκεινα, αλλά το εδώ και τώρα της βίωσης της ζωής, στη λογική και την εξωλογική της διάσταση.

ΚΛΗΡΟΝΟΜΟΣ ΠΟΥΛΙΩΝ – ΜΙΛΤΟΣ ΣΑΧΤΟΥΡΗΣ (2003)

«Για μένα δεν άλλαξε τίποτε, το όραμά μου ήταν πάντοτε το ίδιο!»

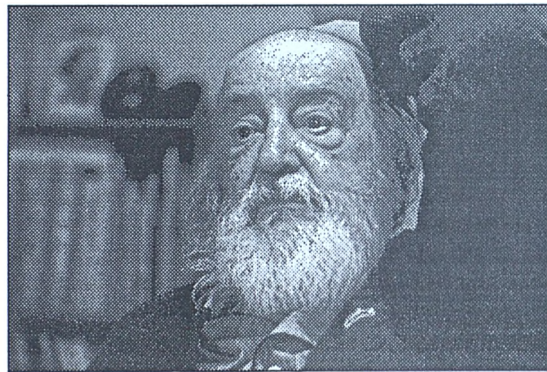

Φωτογραφίες του Μιχάλη Αναστασίου από τα γυρίσματα της ταινίας του Λευτέρη Ξανθόπουλου *Κληρονόμος πουλιών*, 15 Ιουνίου 2003, διαμέρισμα Μίλτου Σαχτούρη.

Ο *Κληρονόμος πουλιών*, η δεύτερη κατάθεση του Ξανθόπουλου για τον ποιητή, που διατηρούσε ανοιχτούς λογαριασμούς ως προς την προσέγγιση και αποτύπωσή του, διαφοροποιείται με τη σειρά της από τις δύο προηγούμενες ταινίες, τόσο σε σχέση με την αποτίμηση της ποιητής του, όσο και με την αντίληψη που αναπτύσσει για τη λειτουργικότητα της τέχνης στο κοινωνικό πεδίο.⁷ Εδώ η τέχνη, από παράγωγο της ιστορικής πραγματικότητας που ήταν στην «Επιλογή» και από την ισόνομη σχέση που διατηρούσε μαζί της στον *Τρελό λαγό*, γίνεται πια η ίδια παραγωγός της πραγματικότητας. Η αυστηρή παρουσίαση και η λυρική ενατένιση των προγενέστερων μεταβάλλονται εδώ σε έναν παθιασμένο προβληματισμό για την πρόσληψη

της ποίησης του Σαχτούρη, της διεύρυνσης πλέον της αποδοχής της, της ικανότητάς της να γεννά καταστάσεις αφεαυτή.

Άλλωστε, το μεγαλύτερο μέρος της ταινίας καταγράφει γεγονότα και εκδηλώσεις που με τον έναν ή τον άλλο τρόπο προκύπτουν εξαιτίας του Σαχτούρη: την ηχογράφιση (στο στούντιο και στο σπίτι του ποιητή) της εκπομπής «Καλειδοσκόπιο» του Μιχάλη Μήτρα για το Τρίτο Πρόγραμμα, αφιερωμένης στον ποιητή, με την παρουσία του

κρό ιστορικό της βιολογικής του ωρίμανσης, που υποδόρια συντείνει σε ένα τόνο λιτά σπαρακτικό, σε ένα ρέκβιεμ για την επερχόμενη οδύνη. Ο *Κληρονόμος πουλιών* δίνει μεγαλύτερη έμφαση στη φυσική παρουσία του ποιητή, όμως παρουσιάζει έναν Σαχτούρη που αποχαιρετά, που αποζητά εμφανώς να αποτραβηχθεί, που δείχνει κουρασμένος από την παρουσία των άλλων. Οι απόπειρες εισβολής στον κόσμο του και το χώρο του δεν στέφονται αυτή τη φορά με

Γιάννη Δάλλα και του ποιητή Δημήτρη Κοσμόπουλου, και την απονομή του Μεγάλου Βραβείου Λογοτεχνίας για το σύνολο του έργου του το 2003. Επίσης, τη συμβολή του Θάνου Κωνσταντινίδη, επιστήθιου φίλου του ποιητή, (που «ανοίγει μια χαρμάδα στον ιδιωτικό του κόσμο», όπως αναφέρει η Μικέλα Χαρτουλάρη),⁸ την προβολή του *Τρελού λαγού* στην Αίγινα με την παρουσία του ποιητή Γιώργου Κακουλίδη και, τέλος, μια δεύτερη συνάντηση του ποιητή με τον σκηνοθέτη ενώπιον της κάμερας.

Συγχρόνως, η ταινία αποτελεί και μια ελεγεία για το αναπόφευκτο της απώλειας. Η συμπεριληψη πλάνων του ποιητή από τις δύο προηγούμενες ταινίες δίπλα στα προσφάτως κινηματογραφημένα συνθέτουν ένα μι-

την ίδια επιτυχία. Ο Ξανθόπουλος, με ανθρωπιά, σεβασμό και ευαισθησία, καταγράφει σε πολύ κοντινά πλάνα την ασκητική μορφή του ποιητή με τη βιβλική γενειάδα, τα κουρασμένα και υγρά μάτια, τα τρεμάμενα χέρια ενώ απαγγέλλει τα ποιήματά του, την αργόσυρτη ομιλία του, την αδημονία να επιστρέψει στη μοναχικότητά του. Τα λόγια του λιγοστά, βιαστικά, κάποτε θυμωμένα, επιβεβαιώνουν τη δική του ρήση λίγο πριν το τέλος της ταινίας: «Αυτό που εξακολουθώ να πιστεύω είναι ότι δε βοηθάει σε τίποτα η παρουσία του ποιητή... το έργο του είναι αυτό που θα μιλήσει».⁹

Κύριο χαρακτηριστικό του *Κληρονόμου πουλιών* αποτελεί η αποσπασματικότητα των επιμέρους ενοτήτων που, αν και αυτόνομες, ενοποιούνται από τον

σκηνοθέτη, σαν κομμάτια ενός ακόμη ημιτελούς παζλ. Η αποσπασματικότητα της αφήγησης μέσα από τη λογική της συρραφής αποτελεί μια στρατηγική επιλογή του σκηνοθέτη, προκειμένου να εγγράψει τις ποικίλες απόπειρες ενασχόλησης με τον ποιητή, οι οποίες μετασχηματίζονται σε μια σειρά από κοινωνικά γεγονότα, όπως η ραδιοφωνική εκπομπή, η βράβευση από την πολιτεία και η προβολή του *Τρελού λαγού*. Εδώ, λοιπόν, το ενδιαφέρον του Ξανθόπουλου στρέφεται σε ζητήματα υποδοχής και κυκλοφορίας του έργου του, στην αναγνώρισή του, στην τοποθέτησή του στον πνευματικό κόσμο, σταχυολογώντας όψεις και παραδείγματα του μετα-λόγου που διαρθρώνεται γύρω από το έργο του ποιητή.

Παράλληλα, η προσέγγιση αυτή τονίζει το στοιχείο της υποκειμενικότητας, τόσο αυτής του ποιητή που είναι και το κατεξοχήν ζητούμενο της ταινίας, όσο και των διαφορετικών προσεγγίσεων που περιλαμβάνονται στην ταινία και συνθέτουν ένα ενιαίο σύμπαν, στο οποίο συνυπάρχει το έργο του ποιητή, ο βιογραφικός θρύλος του, όπως και οι ποικίλοι τρόποι που αυτά προσλαμβάνονται κι ερμηνεύονται. Η ταινία, δηλαδή, συνδέει πλάνα με τον ποιητή να μιλά για το έργο του σε διάφορες χρονι-

κές φάσεις, σχολιαστές που επικεντρώνουν σε άλλα στοιχεία μέσα από διαφορετικές ερμηνευτικές προσεγγίσεις και περιοστάσεις, κι εκδηλώσεις που εκφράζουν την εκτίμηση στον ποιητή. Κι ενώ όλα γύρω αλλάζουν –αρκεί να αναλογιστεί κανείς τις φάσεις που πέρασε η κριτική υποδοχή του έργου του από τη δεκαετία του '50 ως σήμερα, αλλά και τις αποκλίσεις κινηματογραφικές απεικονίσεις του– ο Σαχτούρης μένει πεισματικά ίδιος, ανυποχώρητος, ατόφιος και πιστός στα ιδανικά στα οποία αφιέρωσε τη ζωή του, ενάντια στη ροή των γεγονότων: όταν ο Μιχάλης Μήτρας του αναφέρει ότι «ο ποιητής το '60 και το '70 ζούσε σ' ένα διαφορετικό κόσμο κι είχε διαφορετικό ποιητικό όραμα. Σήμερα ο κόσμος άλλαξε», σχεδόν θυμωμένος του ανταπαντά: «Όχι! Για μένα δεν άλλαξε τίποτε, το όραμά μου ήταν πάντοτε το ίδιο!».

Το όραμα, λοιπόν, όπως το στοιχειοθέτησε το έργο του ποιητή και η ζωή του ανθρώπου Μίλτου Σαχτούρη, όπως αυτό διαχέεται στο κοινωνικό και όπως υιοθετείται από ευαίσθητους δέκτες, γίνεται ένα κομβικό σημείο για την ταινία, που μάλιστα συμπυκνώνεται σε μια μικρή αφηγηματική ενότητά της: ενώ οι υπεύθυνοι του «Κα-

λειδοσκόπιου» μοντάρουν την απαγγελία του ποιητή για το ποίημα «Ημερολόγιο» για να ετοιμάσουν την εκπομπή, η κάμερα του Ξανθόπουλου κοιτάζει τους πομπούς αναμετάδοσης του σταθμού, μετά πολύ γενικά πλάνα της Αθήνας από ψηλά, ενώ σε ήχο off ακούγεται το σήμα του Τρίτου Προγράμματος. Κατόπιν, πλάνα με το βιαστικό ρυθμό κίνησης στην πόλη και με απότομες εναλλαγές σε διαφημιστικές πινακίδες αυτοκινήτων και νυχτερινών κέντρων. Η σύντομη αυτή εξω-αφηγηματική σεκάνς δείχνει να αναρωτιέται για το ποια αφτιά θα αγγίξει η εκπομπή με τα μηνύματα του ποιητή, αφού η πόλη είναι υπνωτισμένη, δέσμια της υλικότητας, γεμάτη σύμβολα καταναλωτισμού και φθηνής ψυχαγωγίας. Αλλά αυτή ακριβώς είναι η δύναμη της ποίησης του Μίλτου Σαχτούρη, μας σιγοψιθυρίζει ο Ξανθόπουλος, η σύσταση μιας νησίδας πνευματικότητας που με παρρησία αντιτίθεται στη μαζική και αδιαφοροποίητη κουλτούρα, στον ετεροπροσδιορισμό, στη χειραγώγηση της σκέψης και της φαντασίας. Κι αυτό είναι και το μήνυμα που η ίδια η ταινία στέλνει: αφού το χαράκωμα στήθηκε –αφού ο Σαχτούρης έριξε το σπόρο– ας το ενστερνιστούμε κι ας το αξιοποιήσουμε.

Κάτι το «ωραίον»

Λεύκωμα με άρθρα, μελέτες και πάνω από χίλιες τετράχρωμες φωτογραφίες, που αποτυπώνει τη σύγχρονη νεοελληνική κακογουστιά. Αναλύει το κιτς, αναζητά τις ρίζες του και σχολιάζει

με χιούμορ τις χιλιάδες περιπτώσεις του φαινομένου. Για την πολιτική, την κοινωνική συμπεριφορά, τη διακόσμηση, το σινεμά, το θέατρο, την τηλεόραση, το αυτοκίνητο, το σπίτι, το γραφείο...

Κεντρική διάθεση: Πολύτυπο, Δημοχάρους 60, 115 21 Αθήνα, τηλ.: 210-72.32.819

«Αφιερώνω ξανά και φεύγω» ή Διακεκομμένος ασύρματος Μίλτου Σαχτούρη

του Βασίλη Αμανατίδη

*Notre voyage à nous est entièrement
imaginaire. Voilà sa force.*
L. F. Céline

«Ανακεφαλαιώνω, λοιπόν, από εδώ:
Σε ποιους αφιέρωσα ποιήματα πενήντα χρόνια τώρα,
ποιοι τα κατοίκησαν σαν Κυψέλη-Υδρα-Πόρο,
ποια ονόματα με ευλόγησαν με παρουσίες-κεριά-
φυλαχτά...
Μα τον χαλασμένο μου αυτόν ασύρματο
μιλήστε τον με χρονολόγια στόματα εσείς
αφού στόμα εδώ δεν έχω πρόχειρο,
μα ούτε και χρόνο πια:

1945: αφιερώνω, θυμάμαι, στη *Λησμονημένη* και
στον *Θάνο*.

1948: στον *Νίκο Εγγονόπουλο* αφιερώνω τον
«Νεκρό της ζωής μας Ιωάννη Βενιαμίν δ' Αρκόζι».
Μα και σε *Ανδρέα Εμπειρίκο*, *Οδυσσέα Ελύτη*,
Γιώργο Λίκο.

1952: σε *Γιώργο Μαυροΐδη*, *Νίκο Γκάτσο*.

1956: *Θ.Ι. Ρούσσο*, *Ν. Χατζηκυριάκο-Γκίκα*, *Θά-
νο Κωνσταντινίδη* (ξανά;)

(Διακοπή ασύρματος το '58: τα «Φάσματά» μου
είμαι μόνο εγώ, ας μην τ' αφιερώσω κάπου. Παρά
μόνο ίσως στη *Μαρία*, παρ'ά μόνο ίσως στη *Σοφία*.)
Επιστρέφω.

1960: με μικρή αναφορά στον *Modigliani*. Αφιε-
ρώνω: σε *Ε.Χ. Γονατά*, *Χ.Ν.*, μνήμη *Guillaume
Apollinaire*, στην *Τατιάνα Milliex*.

1962: σε *Νόρα Αναγνωστάκη*, *Αλέξη Φασιανό*,
Εύα Μυλωνά, *Νίκο-Γαβριήλ Πεντζίκη*.

(Το '64, η «Σφραγίδα» μου είμαι πάλι εγώ, κι ας
μην αφιερώσω. Ας διακόψω, μάλιστα, χρόνια πολ-
λά – επτά.) Μα θα επιστρέψω.

1971: αφιερώνω στη *Γιάννα* όλο το «Σκεύος». Μα
και στην *Εύα Περσάκη*. «Στον Ντύλαν Τόμας» σε-
μνή ομότιτλη ωδή. Κι ένα στη μνήμη *Γιώργου Μα-
κρή*. Εκεί και ο *Αύγουστος Στρίντμπεργκ* σε στίχο
καταληκτικό, κι ο *Ζακχαΐος* στο ομότιτλο (ποιος
όμως ήταν; πια δεν θυμάμαι), όπως και ο *Ισαάκ
Μπράιτον* ο ασυρματιστής. Αλλά και στον *Κυριάκο
Ρόκο*, μα και για τον «*Μότσαρτ*» ποίημα ομότιτλο.
Ώσπου ξανά μεγάλη διακοπή – έτη εννιά.

1980: όταν «ο Άγγλος ζωγράφος και ποιητής
Dante Gabriel Rossetti γράφει με το χέρι μου ένα
ποίημα», κι ύστερα γράφω και εγώ ένα πάλι για
τον «Φίλο μου *Γιώργο Μακρή*».

1986: όπου συμφωνώ με *Φρειδερίκο Νίτσε* στα
«Εκτοπλάσματα» (ότι: – *A:* Όλο και περισσότερο
ξεμακραίνεις από τους ζωντανούς· γρήγορα θα σε
σβήσουν από τους καταλόγους τους! – *B:* Μόνο μ'
αυτό το μέσον έχεις κι εσύ το προνόμιο των νε-
κρών – *A:* Ποιο προνόμιο; – *B:* Να μην πεθάνεις
πια!.) Όμως την ίδια χρονιά, πληθώρα ονομάτων
(πληθαίνουν οι φίλοι φαίνεται, όσο ξεμακραί-
νεις): ένα ποίημα στον *Χρήστο Μπράβο*, λίγοι στί-
χοι για τον *Ντύλαν Τόμας* με αναμμένο κόκκινο
κερί στο στόμα, μα και στη *Γιάννα* αφιέρωση και
πάλι, στον *Γεράσιμο Σκλάβο* ποίημα πεντάστιχο,
εξάστιχο για τον *Franz Kafka*, κι ύστερα για τα
ψάρια και τον *Kafka* πάλι και πάντα, ένα για τον
άγνωστο *X.*, μα κι ένα ποίημα για τον *Πόρο* με συ-
νοδοιπόρους *Hölderlin*, *Charles Cros*, *Σκλάβο* ξά-
νά, *Καχτίτση*, *Ιωάννου*, *Μέλπω Αξιώτη*, *Αλεξάν-
δρου* και τόσους άλλους. Και μετά, ένα για τον
υπέροχο *Πόρο*, παρ'έ με *Ανδρέα Εμπειρίκο*. Μα
και για την έναρξη της επίσκεψής μου στον Πει-
ραιά, στην *Οικογένεια Κ*.

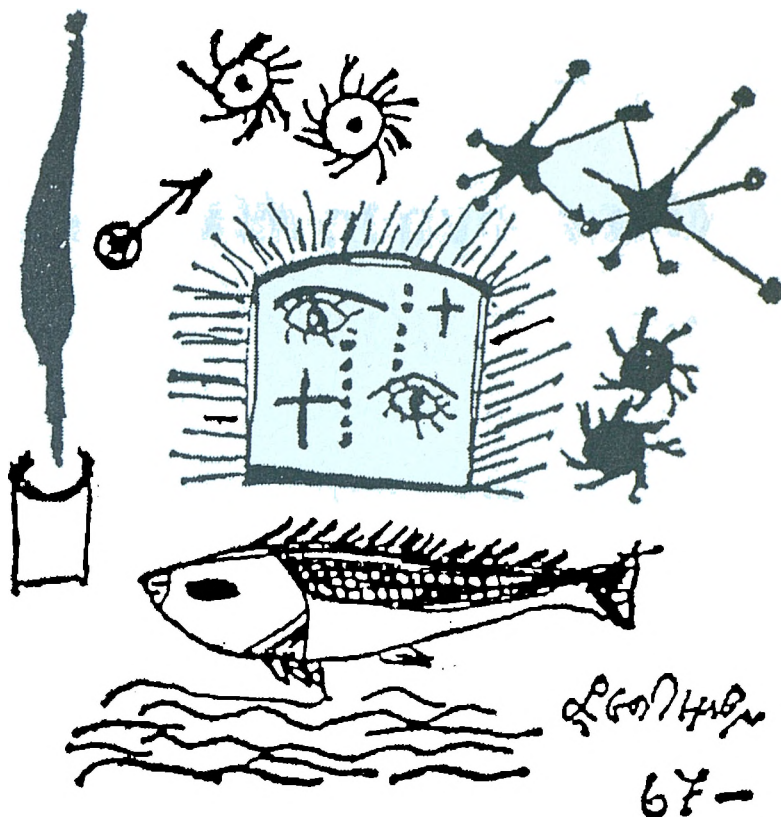
1990: αφιερώνω ποίημα στον *Roger Milliex*, και
γράφω ένα ακόμη για τον *Κάρφα* και τον *Dylan
Thomas* στον Μεγάλο Καθρέφτη. Και «ακόμα για

τον *Kafka*» ποίημα πολλοστό μα τελευταίο. Αλλά κι ένα ταιριαστό για *Αρθούρο Ρεμπώ*, και ένα για τη *Lympie*. Στην *Ελένη Κωνσταντινίδη*, «τα λυπημένα Χριστούγεννα των ποιητών», που θα πει: υπέρ *Διονυσίου Σολωμού*, *Νίκου Εγγονόπουλου* ξανά, μα και *Μπουζιάνη*, *Σκλάβου* για τρίτη φορά, *Καρνωτάκη*, *Σκαλκώτα*. Μα και για τον *Ιησού Χριστό*, τον *Καραγκιόζη*, για τον *Ιάπωνα* γιατρό *Φου-μί*, που υπάρχει-δεν υπάρχει, για το λιοντάρι που μου άνοιξε τελικά την πόρτα στην οικία της *Οικογένειας Κ.*, καθώς και για την κυρία *Ε.* – μία πραγματικά άτυχη κυρία. Αλλά και για τον *Διάβολο*, δηλαδή για τον *Θεό*. Κι αφιερώνω πια προπάντων σε νεκρούς, μη μένουν τα φαντάσματα ορφανά ποιημάτων. Έκτοτε, καθώς όλο κοντεύω...

1996: ποίημα εις μνήμην *Άρη Κωνσταντινίδη*. Ένα σε *Αλέκο Φασιανό*. Ένα για τον *Χεμινγκουέι* (ας το πάρει ο *Βασίλης Συρμόπουλος*), για *Νίκο Καρούζο* (ας μην το πάρει κανείς), κι ένα στη *Μάγδα* για τον *Κύκλωπα*, γιατί «είν' οι προσπάθειές μας / των συφοριασμένων· είν' οι προσπάθειές μας, / σαν των *Τρώων*», που είπε ιδανικά κι ο ίσως αγαπητός *Καβάφης*. Και τότε πάλι ξανά, «Ποίημα αφιερωμένο στον φίλο μου *Θάνο Κωνσταντινίδη*» – κείνο που μιλά για τους αυτόχειρες *Καρνωτάκη*, *Παβέζε*, *Τραιανό*. Μα κι ένα για την *Κυρά-Κατίνα* – υπάρχει-δεν υπάρχει. Και εις μνήμην της αυτόχειρος *Α.Ι.* Μα κι ένα ποίημα στην *Πέμα*. Ονόματα, ονόματα... που υπάρχουν και τα γράφω ή αφού τα γράφω υπάρχουν. Κι ύστερα πια, μία μικρή πράξη μόνο, τελευταία...

1998: που αφιερώνω, στη *Γιάνα* πάλι –καταληκτικά– όλα τα ρολόγια που γύρισαν ανάποδα. Μα και ένα μικρό ποίημα εις μνήμην *Χ.Ν.*, κι άλλο ένα στον *Γιώργο Στενό*. Κυρίως, όμως, θυμάμαι πια κείνο το ποίημα για την τρομερή «*Οικογένεια Στουπάθη*», μα και για τον χειρότερο εχθρό μου: τον κύριο με το γκριζο κοστούμι. Επειδή: «*This dust / was Gentlemen and Ladies*», όπως θαυμάσια συνόψισε και η *Emily Dickinson* (στίχο που θα έγραψε καθισμένη στο γραφείο της, φορώντας το άσπρο φόρεμά της, που συγκρατούσε –λέω– ακόμη μέσα του καλά τη μέλλουσα στάχτη σάρκα.) Αυτά ήτανε λοιπόν. Δεν έχει άλλα ονόματα. Μετρήσατε, άραγε, σωστά; Πόσο βαθιά σάς βάφτισαν τα χείλη σας οι στάχτες;

Γιατί μετά, καθώς μου είπαν, χαλάει ξαφνικά ο ασύρματος, τέλειωσαν σε μένα φίλοι κι άνθρωποι, και μέιναν μόνο κάτι ονόματα σαν σκόνη γύρω: σήματα morse, σήματα morts
Φυσηξτε τώρα από πάνω μου τη μαύρη γύρη τους να φύγω».

Σχέδιο του Μίλτου Σαχτούρη για το εξώφυλλο του βιβλίου του Θάνου Κωνσταντινίδη *Οι Μεταμορφώσεις στην ποίηση του Μίλτου Σαχτούρη*.

Γιά τά ζωγραφικά σχέδια τῶν ποιητῶν

Σέ μία συνέντευξή του, ὁ ἀλησμόνητος Νικόλαος Ἐγγονόπουλος κάπως ὑπερβάλλοντας, ὅπως ἄλλωστε τό συνήθιζε, ἔλεγε πῶς δέν εἶναι ποιητής ἀλλά ζωγράφος καί τόνιζε ὅτι κάθε εὐαίσθητος ζωγράφος, σέ κάποιες πρόσφορες στιγμές του, ἀρέσκεται νά χαράζει λίγους στίχους, λίγες γραμμές, ἔτσι διά παρηγορίαν.

Ἀκριβῶς τό ἴδιο συμβαίνει καί σέ κάθε ἄξιο κι εὐαίσθητο ποιητή: σέ ὁρισμένες στιγμές, ἐρχεται κάτι πού βγαίνει ἀπό ἀνάγκη ψυχῆς.

Ὅταν ἕνας ἀληθινός ποιητής σχεδιάζει κάτι, δέν πρέπει νά κριθεῖ αὐτό πού σχεδιάζει σάν ἔργο ζωγραφικῆς, ἀλλά σάν κάτι πού βγαίνει ἀπό τό περίσσειμα εὐαισθησίας τῆς στιγμῆς ἐκείνης καί δέν ἀρμόζει νά κριθεῖ μέ τίς μεζοῦρες τῆς κριτικῆς τῆς ζωγραφικῆς.

Καί τό πιό ἀτελές σχέδιο ἔχει τήν ἀξία του, ἅμα βγαίνει ἀπό τό χέρι τοῦ ἀληθινοῦ ποιητή.

Καί σάν τέτοιο, σύμφωνα μέ τή διάθεσή του ὁ ποιητής ὁ γνήσιος, ἔχει τό δικαίωμα νά τό δημοσιέψει, νά τό ἐκθέσει, νά τό κάνει ὅ,τι θέλει, μιά καί εἶναι δημιούργημα τῆς ποιητικῆς ψυχῆς του.

Αὐτά τά ὀλίγα γιά μιά παρεξήγηση πού συχνά γίνεται μέ τά σχεδιάσματα τῶν ποιητῶν.

Μίλτος Σαχτούρης
Ἡ λέξη, τχ. 103, Μάιος-Ἰούνιος '91

«Με εκτίμηση Μίλτος Σαχτούρης»

του Δημήτρη Μπαγέρη

Εκείνο που με θέλγει περισσότερο στη συζήτηση που είχα κάποτε με την κ. Ίρμα Βεγιαροέλ (Vellagoel) από τη Βενεζουέλα, τη μεταφράστριά του «Μπολιβάρ» του Ν. Εγγονόπουλου, είναι ότι ο δίσκος που της χάρισε με τη φωνή του που ακούγεται να απαγγέλλει –τον «Μπολιβάρ» και άλλα ποιήματά του– περιέχει μία σημαντική λεπτομέρεια: το εξώφυλλο του δίσκου έχει χειρόγραφη αφιέρωση του ποιητή¹.

Η ιδέα αυτή με βασάνιζε. Ήθελα και εγώ να την πραγματοποιήσω με έναν από τους μεγάλους ζώντες ποιητές. Τον Μίλτο Σαχτούρη. Άλλωστε, υπήρξε φίλος και συνοδοιπόρος του Ν. Εγγονόπουλου.

Αναζητήσα από τον κ. Έκτορα Κακναβάτο το τηλέφωνό του και ιδού ο σχετικός διάλογος:

– *Κ. Σαχτούρη, θέλω να σας παρακαλέσω να μου υπογράψετε δύο βιβλία σας. Μπορώ να σας επισκεφθώ;*

– *Να έρθεις το απόγευμα στις 4.00, οδός Μηθύμνης 14, στην Κυψέλη.*

Τέσσερις παρά ένα λεπτό χτυπούσα το κουδούνι². Στην τσέπη μου έχω το μαγνητοφωνάκι μου. Δεν ρώτησα στο θυροτηλέφωνο τον όροφο και άρχισα να ανεβαίνω τις σκάλες της πολυκατοικίας. Κάτω στο ισόγειο άκουσα μια πόρτα ν' ανοίγει και ξαναγύρισα πίσω.

Ισόγειο διαμέρισμα. Μικρό χωλ. Αριστερά το δωμάτιο με το κρεβάτι του στη γωνία του τοίχου και δεξιά το γραφείο του. Γνώριμο άλλωστε, από τις κινη-

ματογραφήσεις του φίλου σκηνοθέτη Λευτέρη Ξανθόπουλου. Ανάστατο γραφείο με πολλά μολύβια και στυλό. Ανακαλώ στη μνήμη μου τα πλάνα από το πρώτο φιλμ του σκηνοθέτη. Εντοπίζω νοερά πού καθόταν ο ποιητής και πού ο απαιτητικός στη δουλειά του σκηνοθέτης. Διερωτώμαι πώς χώρεσε όλο το συνεργείο μέσα σε ένα τόσο δα μικρό δωμάτιο.

Ο ποιητής φορώντας πυτζάμες, σηκώθηκε από το κρεβάτι και κάθισε μπροστά στο γραφείο. Του προτείνω τα βιβλία με ένα στυλό που είχα φέρει μαζί μου. Ο ποιητής ζητά να κλείσουν την πόρτα –που βλέπει στην πίσω μεριά του διαμερίσματος– γιατί κρυώνει.

Σπεύδω να την κλείσω, αλλά μου απαγορεύει και παρακαλεί την κυρία που τον «προσέχει» στο σπίτι, να την κλείσει.

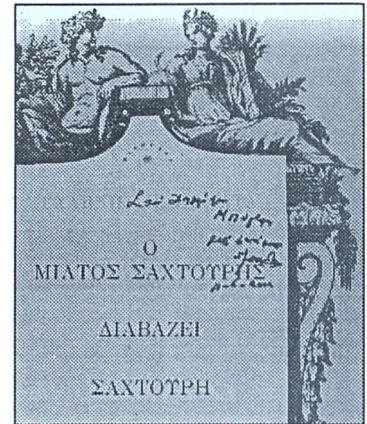
– *Τι κάνει ο Έκτορας*, με ρωτά και ψάχνει στα μολύβια του να βρει το κατάλληλο.

– *Μα έχω εγώ στυλό, κ. Σαχτούρη*, και του το προτείνω.

– *Δεν κάνει αυτός*, μου απαντά συνεχίζοντας το ψάξιμο για την ανεύρεση κατάλληλου στυλό.

Όρθιος δίπλα του, τον απολαμβάνω. Αρχοντικός και μεγαλοπρεπής, με δυνατή φωνή. Αργές κινήσεις των δακτύλων με τα μολύβια ανάμεσά τους. Δείχνει κουρασμένος.

Το στυλό βρέθηκε και μου υπογράφει τα βιβλία. Καθώς τα ξεφυλλίζει, του προτείνω σε ένα από αυτά να μου υπογράψει στη σελίδα που περιέχει το ποίημά του «Ο Ανδρέας Εμπειρικός

στον Πόρο». Ευγενικά αρνείται.

– *Στην πρώτη σελίδα πρέπει να υπογράψω*, μου λέει.

Μέχρι αυτή τη στιγμή δεν του έχω παρουσιάσει ένα ακόμη δικό μου κρυμμένο... «χαρτί». Τον δίσκο «Ο Σαχτούρης διαβάζει Σαχτούρη». Τον παρακαλώ να μου υπογράψει στο εξώφυλλο. Έχει χρόνια να τον κρατήσει στα χέρια του και τον περιεργάζεται έκπληκτος.

– *Πρώτη φορά υπογράψω στο δίσκο*, μου λέει, ψάχνοντας αργά και δοκιμάζοντας πάνω σ' ένα λευκό χαρτί, να βρει τον πλέον κατάλληλο μαρκαδόρο.

Σε λίγο φεύγω. Στην πόρτα κλείνω –κρυφά– το μαγνητοφωνάκι μου και τον αποχαιρετώ. Του είπα πως οι νέοι τον αγαπούν. Χαμογέλασε. Μπήκα στο αυτοκίνητό μου και στο διπλανό κάθισμα έβαλα πάνω-πάνω το δίσκο με την αφιέρωση. Κλεφτά στα φανάρια την κοιτούσα: «Με εκτίμηση, Μίλτος Σαχτούρης».

Εξόριστε –σε άλλους κόσμους ποιητή– πες μας είναι πράγματι ο ουρανός «Ένας μπαξές γεμάτος αίμα;». Υπάρχει άραγε «...έν' άσπρο πουλί, από πάνω... σ' ένα τρομακτικό τώρα σκοτάδι...» για ν' απαγγείλει τα τραγούδια σου; Γιατί εμείς εδώ, πάντα θα σε τραγουδάμε³.

1. Με την κ. Ίρμα Βεγιαροέλ συναντήθηκα την 1η Μαΐου 2001. Μετέφρασε στα ισπανικά τον «Μπολιβάρ» του Ν. Εγγονόπουλου το 1975, για τις

ανάγκες περιοδικού της Βενεζουέλας. Μέρος αυτής της μεταφράσεως εκδόθηκε το 1983, για τα 200 χρόνια από τη γέννηση του στρατηγού Σιμόν Μπολιβάρ.

2. Τον αείμνηστο Μίλτο Σαχτούρη συνάντησα στο διαμέρισμά του, στις 11 Ιουνίου 2002.

3. Οι στίχοι που χρησιμοποιήθηκαν είναι από τα ποιήματα «Ο ελεγκτής» και «Ο ποιητής» [Μίλτου Σαχτούρη *Ποιήματα (1945-1971)*, 5η έκδοση, Κέδρος, 1988].

Αντί ανδρών

Ποιήματα για τον Μίλτο Σαχτούρη

ΤΟ ΣΠΙΤΙ ΤΟΥ ΠΟΙΗΤΗ

Στόν Μίλτο Σαχτούρη

Μέσα στο σπίτι του ποιητή
δέν άντηχούν τραγούδια.
Δέν κατοικούν ἀηδόνια στόν κήπο του.
Δέν κυλούν μέσα σέ φωτολουσμένα δωμάτια
τά βασανισμένα του χρόνια.

Μέσα στο σπίτι του ποιητή
ή δόξα δέν περπατάει ἀνθοστόλιστη.
Ούτε κρατάει στεφάνι ἀπό φύλλα δάφνης στά χέρια της.

Φορώντας τρίχινο ρούχο περνάει αὐστηρή κι ἀπροσπέλαστη.

Μέσα στο σπίτι του ποιητή
μόνο το ιάθος του γιά τήν ποίηση τόν ἐμψυχώνει νά ζήσει.
Μόνον ή θλίψη του στρώνει σεντόνι νά κοιμηθεῖ.

Χιόνι πέφτει καί σκεπάζει τούς στίχους του.
Μαῦρο χιόνι καί πικρή βροχή μουσκεύει τήν ψυχή του.
“Ὁμως ἐκεῖνος δέν ἀποσύρεται.
Ξέρει πώς πρέπει νά ξαναρχίσει πάλι.
Νά κυνηγήσει τό ἄπιαστο ὄραμα.
Νά βρεῖ τό μυθικό πουλί
μέ τή χρωματιστή φωνή καί τίς μαῦρες φτερούγες.

Μέσα στο σπίτι του ποιητή
σώζεται πάντα τό πρόσωπο του ἀνθρώπου.

Μέ πίκρα, μέ πόνο καί μέ αὐταπάρηση.

Θανάσης Κ. Κωσταβάρας
‘Από τήν ποιητική συλλογή
‘*Η μακρινή ἄγνωστη χώρα*, 1999.

ΕΦΤΑΣΑ ΣΤΟΝ ΠΡΟΟΡΙΣΜΟ ΜΟΥ

τοῦ Μίλτου Σαχτούρη

Τί ταραχή κι αὐτή μέσ στο καταμεσήμερο
Κανείς δέν ἄκουγε οὔτε μέ ἔβλεπαν
Εἶδα κι ἔπαθα νά καταφέρω τό γκαρσόνι
Νά φέρει οὔζο μέ λίγες πιπεριές
Εἶχα στό πλάι ἀκουμπισμένη τή βαλίτσα
Κι αὐτοί τήν τηλεόραση στό διαπασών
‘Η πτήση 24091940 καρφώθηκε λένε στόν Ὀλυμπο
Στή χιονισμένη χαράδρα τῆς Σκοτίας
Μές στά διαμελισμένα πτώματα
Καί τό δικό μου ὄνομα – ἄν εἶναι δυνατόν
Καλά πού δέν μέ ξέρουνε
Σ’ αὐτήν τή γειτονιά
Θά τρώμαζαν στό καφενεῖο
Νά ἔχουν πλάι τους ἕνα νεκρό

Και ὅμως
‘Η δική μου πτήση μ’ ἔφερε ὡς ἐδῶ
Στό πιό γωνιακό τραπέζι τῆς Βαρνάβα
Τάιζα μάλιστα ἕνα βαρβάτο κόκορα
Πού ‘χε φυτρώσει στή διπλανή μου γλάστρα.

Θέμης Λιβεριάδης

ΟΧΗΜΑΤΑΓΩΓΟ ΜΙΛΤΟΣ ΣΑΧΤΟΥΡΗΣ

Τό σῶμα εἶναι φῶς
σημάδι τοῦ χρόνου

Τό σῶμα εἶναι φάρος
καί σῆμα κινδύνου

Τό σῶμα
πάντοτε χῶμα.

03 Μαρτίου 1987

Λευτέρης Ξανθόπουλος
Σήκωσε τό κεφάλι σου πατέρα, Δελφίνι, 1995

ΧΤΥΠΙΑ ΑΡΓΑ ΤΗ ΝΥΧΤΑ ΤΟ ΤΗΛΕΦΩΝΟ

Όλο καπνούς και οιμωγές και χάχανα
αδύνατον ένα τηλέφωνο
να κάνει τέτοια πράγματα
σου λέω γάβγιξε κι άλλαξε χίλια χρώματα
με το που έγινε λευκό
έκανε να πετάξει
αλλά με τι φτερά
και έκλαιγε
τόσο ακριβό τηλέφωνο να κλαίει...
οπότε, να, το σήκωσα

χχρουτς.....χχ.....χχρουτς.....παράσιτα
.....
κάτι σαν άγγελος που ξέρει από πριόνι

ήταν ο Μίλτος Σαχτούρης

*

— Πού είναι τα πατίνια μου καθαρά;
— Ποια πατίνια;
— Εκείνα τα κόκκινα γυαλιστερά πατίνια.

Θεέ μου, σκέφτηκα, τον έχει κατακλέψει ο άγγελος

Γιάννης Στίγκας

στό Μίλτο Σαχτούρη

Νά τήν αγαπάμε τήν τρέλλα μας
πού μᾶς χορεύει
μέ μιά μουσική πηχτή
σάν σύννεφο
πού κολλάει στά δόντια
τήν τρέλλα μας νά αγαπάμε
τό καμένο φαί τῶν ἀστροναυτῶν
κοντά κοντά στόν ἀπόλυτο ἥλιο
κοντά κοντά στόν ἀπρόσμενο ἥλιο
νά τήν σεβόμαστε
ὅταν ξυπνάμε μέ μάτια ὀρθάνοιχτα
μεσάνυχτα μαῦρα
καί βλέπουμε τό μαῦρο
μέ ὅλα του τά χρώματα
νά τήν αγαπάμε
ὅπως αγαπάει ὁ βοσκός τήν βέργα του
ὅταν τήν μπήγει στό χῶμα
καί λέει ἐδῶ σταματάω
καί σπάει στά χέρια του.

Ιάνα Μπούκοβα

ΠΡΩΤΑΠΡΙΑΔΑ

Πώς να κοιμήθηκε ο ποιητής Σαχτούρης;
Μια ζωή ξαγρυπνούσε τα κόκκινα όνειρα...

Δεν φύσησε όνειρα στον λασπωμένο του κόσμο;
Φυσάει λουλούδια Απρίλη καιρό
από έναν άλλο κόσμο.

Ρουφώντας λοιπόν απ' το μίσχο μία βιολέτα
μόνο ο ποιητής νεκρός
έκαμε το σταυρό του,
ενώ διαρκούσε το ξόδι.

Αναλογίζομαι την καλύτερή του φωνή να υψώνεται
στον τοίχο του κοιμητηρίου δίπλα
και πάνω απ' τη λεωφόρο Υμηττού πετώντας
απέναντι να κάθεται για λίγο
στο φοίνικα του πικρού καφενεύου.

Εκεί που το πουλί παγωμένο τραγούδησε:
Στα ψέματα κοιμήθηκε ο ποιητής Σαχτούρης.

Χρήστος Γιαννακός

ΤΩΡΑ ΟΙ ΣΥΣΚΕΥΕΣ ΘΑ ΜΑΣ ΜΑΘΟΥΝ ΓΡΑΜΜΑΤΑ;

στόν Μίλτο Σαχτούρη

“Όταν βρέχει τά καλώδια τοῦ τηλεφώνου
μέσα στή γῆ συστρέφονται, ἀγριεύουν καί
γίνονται ρίζες. Τά λόγια μένουν μόνα, ξεραίνονται.
Κάτι φωνές πᾶνε νά βλαστήσουν.
Πᾶνε νά γίνουν ἡσυχία.
(Ἡ φωνή σου μένει θρόμβος στό καλώδιο.)

Τώρα ὅλες οἱ ὁθόνες προβάλλουν:
ένα μῆλο, πού δέν τρώγεται
ένα μῆλο, πού μόνο βλέπεται
ένα μῆλο, πού δέν σαπίζει
ένα μῆλο, ὅπως ὁ θάνατος.

Γιάννης Κοντός
Ἀπό τήν ποιητική συλλογή
Δωρεάν σκοτάδι, 1989.

ΤΩΝ ΠΑΘΩΝ ΜΟΥ Ο ΑΡΑΧΘΟΣ

Στον Μίλτο Σαχτούρη

— Ο Ντάνιελ Χαρμς, ε;...
.....ο Πλατόνοφ;

Τότε που έβγαινα δωδεκαετής από τον Ναό
και μάτωναν μέσα στις ψυχής μου το Άδυτο

όλα μου τα ΠΑΘΗ

τότε
αναλογίστηκα
για πρώτη μου φορά και τελευταία
ότι η λέξις
ποιήσις
προηγείται της λέξης
ευτράπελη

έβγαλα τα παπούτσια μου αμέσως
όλα μου τα ρούχα και
κολύμπησα μέσα στα αίματα

μέσα σε μία κουταλιά αίμα

και δεν σκόνταψα αλλά παρεπιπτόντως
επάνω στο κόκκινο περιεπάτηξα

να με θανμάξουνε

προτού με αγαπήσουν

τα Ακροβολισμένα στοιχεία της Φύσης
που ονομάζονται
άνθρωποι παλαιόθεν

παλιάνθρωποι

σαν να τους έχουν πετάξει..... έξω
...από τη μνήμη.....με αλεξίπτωτο

ΦΩΝΗ ΔΕΥΤΕΡΗ:το ίδιο αλεξίπτωτο;

Δημήτρης Άλλος

ΠΑΡΑΣΚΕΥΗ 19-3-1996 1.30 Μ.Μ.

Φθινόπωρο που πέφτουνε τα φύλλα
Που η φύση ετοιμάζεται για νάρκη
Ουράνιο είναι θείο δώρο
Τα χρωμοτραύματα του Μίλτου του Σαχτούρη

Τα χέρια, ο Δίσκος της Αγάπης,
Οι απομεινάντες η λάμψη κι η βιολέτα
Συμπτώματα και η Τριανταφυλλιά
Μαργαριτάρια στην Αστροφεγγιά

Επιμελήτρια είναι η Γιάννα
Σε τρίτη έκδοση πάλι ξανά ένα παιδί της ποίησης
μας στέλνει φιλιά

Ξένια Μερτζιώτη

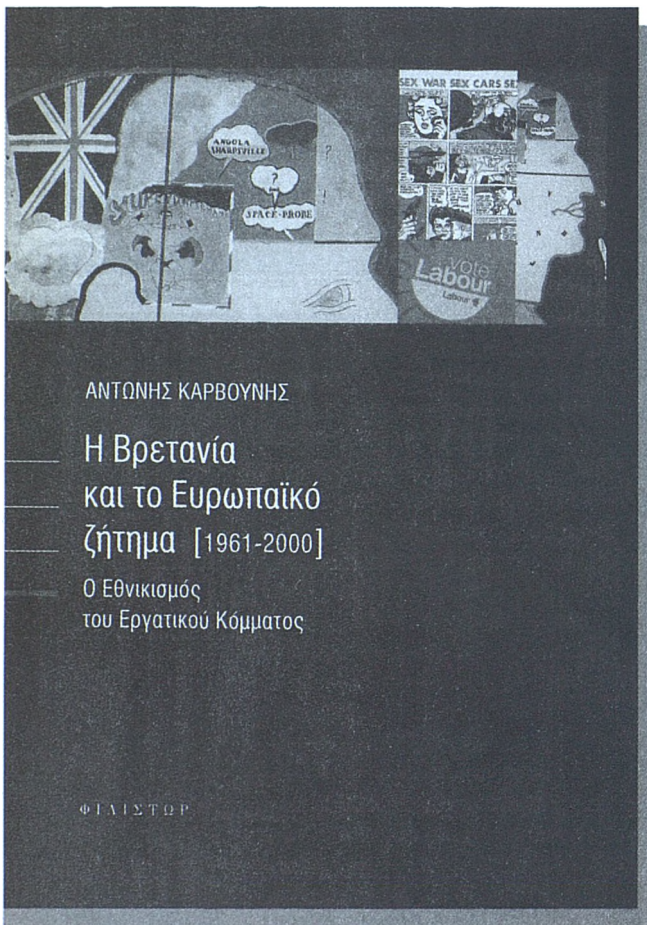

Αντώνης Καρβούνης

Η Βρετανία και το Ευρωπαϊκό ζήτημα [1961-2000]

Ο Εθνικισμός του Εργατικού Κόμματος

.....

«... Η ιστορία της συμμετοχής της Βρετανίας στην Ευρωπαϊκή Κοινότητα αποτυπώνει την αγωνία ενός λαού και ενός πολιτικού κατεστημένου, μέρος του οποίου είναι οι Εργατικοί, να αυτοπροσδιορισθούν ως έθνος μετά την απώλεια της αυτοκρατορίας, της κυριότερης συνιστώσας του εθνικού εαυτού. Στη διάρκεια αυτής της περιόδου η Βρετανία κατασκευάζεται και ανακατασκευάζεται, άλλοτε ως μια παγκόσμια συλλογικότητα που απολαμβάνει την «ειδική σχέση» με τις ΗΠΑ, άλλοτε ως ένα μικρό νησί και άλλοτε ως μια ευρωπαϊκή χώρα με υπερατλαντικούς ορίζοντες απέναντι σε «άλλους» –όλους εκείνους οι οποίοι προσπαθούν να μειώσουν την αίγλη του μεγαλείου της...»

ΕΚΔΟΣΕΙΣ

Φιλίστωρ

ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΔΙΑΘΕΣΗ: ΣΠΥΡΟΣ ΜΑΡΙΝΗΣ, Σόλωνος 76, τηλ. 210-3648170

ΜΙΛΤΟΣ ΣΑΧΤΟΥΡΗΣ

ΜΙΛΤΟΥ ΣΑΧΤΟΥΡΗ

ΠΟΙΗΜΑΤΑ

(1945 – 1971)

ΕΝΑΤΗ ΕΚΔΟΣΗ

ΚΕΔΡΟΣ

ΜΙΛΤΟΥ ΣΑΧΤΟΥΡΗ

αναποδα γυρίσαν τα ρολογία

ΚΕΔΡΟΣ

ΜΙΛΤΟΥ ΣΑΧΤΟΥΡΗ

ΕΚΤΟΤΕ

ΚΕΔΡΟΣ

ΜΙΛΤΟΥ ΣΑΧΤΟΥΡΗ

ΕΚΤΟΠΛΑΣΜΑΤΑ

Δεύτερη Έκδοση

Κέδρος

ΜΙΛΤΟΥ ΣΑΧΤΟΥΡΗ

καταβύθιση

ΚΕΔΡΟΣ

ΜΙΛΤΟΥ ΣΑΧΤΟΥΡΗ

Χρωμοτραύματα

ΚΕΔΡΟΣ

ΜΙΛΤΟΥ ΣΑΧΤΟΥΡΗ

ΠΟΙΗΜΑΤΑ

(1980-1998)

ΚΕΔΡΟΣ

www.kedros.gr

ΕΚΔΟΣΕΙΣ

ΚΕΔΡΟΣ

ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑ

«ΟΙ ΕΛΛΗΝΕΣ»

«Τα κείμενα
της Αρχαίας Ελληνικής
Γραμματείας
δεν είναι παλιά.
Είναι το σωσίδιο
του μέλλοντός μας.
Ο ΚΑΚΤΟΣ
είναι η μοναδική κιβωτός
που διασώζει
τα πρωτότυπα κείμενα
μεταφρασμένα
και σχολιασμένα,
σε καιρούς
που ο κατακλυσμός
των σκουπιδιών
απειλεί να μας πνίξει».

ΚΩΣΤΑΣ ΓΕΩΡΓΟΥΣΟΠΟΥΛΟΣ
ΦΙΛΟΛΟΓΟΣ

Η ΜΕΓΑΛΥΤΕΡΗ ΣΕΙΡΑ ΣΤΟΝ ΚΟΣΜΟ
ΚΥΚΛΟΦΟΡΟΥΝ 700 ΤΟΜΟΙ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΚΑΚΤΟΣ

ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΔΙΑΘΕΣΗ:

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ 46, ΑΘΗΝΑ 106 78

ΤΗΛ.: 210.38.40.524, 210.38.44.458. FAX: 210.33.03.098